

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**YÜZÜNCÜ YILINDA TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNE PSİKO-POLİTİK
YAKLAŞIM: BAŞKENT ERİVAN'DA BİR ANKET ÇALIŞMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rabia KALFAOĞLU

MAYIS-2015

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**YÜZÜNCÜ YILINDA TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNE PSİKO-POLİTİK
YAKLAŞIM: BAŞKENT ERİVAN'DA BİR ANKET ÇALIŞMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rabia KALFAOĞLU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hayati AKTAŞ

MAYIS-2015

TRABZON

ONAY

Rabia KALFAOĞLU tarafından hazırlanan “Yüzüncü Yılında Türk-Ermeni İlişkilerine Psiko-Politik Yaklaşım: Başkent Erivan’da bir anket çalışması” adlı bu çalışma 16.06.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hayati AKTAŞ (Danışman)

Doç. Dr. Süleyman ERKAN

Doç. Dr. Mehmet Sait DİLEK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım. .../.../...

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Rabia KALFAOĞLU

19.06.2015

ÖNSÖZ

Tez çalışmasında, Türk ve Ermeni milletleri arasındaki sorunlar psiko-politik faktörleri içeren bir perspektiften değerlendirilmiştir. Tezin konusunun bu şekilde alınmasındaki amaç, 1915 Ermeni tehcir uygulamasının ardından yüzyıl geçmesine rağmen Ermeni sorununun dünya konjonktüründe sıcak gündem teşkil etmesinin sebebi olarak bu iki millet arasındaki sorunların kaynağında psiko-politik faktörlerin olduğunu ortaya koymaktır. İki toplumu da olumsuz olarak etkileyen bu sorun, şimdiye kadar çeşitli sosyal bilim disiplinleri siyaset bilimi, tarih, psikoloji ve uluslararası ilişkiler gibi araçlarla irdelenmeye çalışıldıysa da sorunu çözmede yeterli olamamıştır. Geleneksel ve devam etmekte olan çözüm vaat etmeyen süreç, konunun daha farklı bir perspektiften ele alınması gerektiğinin ve farklı tetkik araçlarıyla incelenmesinin şart olduğunu düşündürmektedir. Bu doğrultuda Türk-Ermeni ilişkileri tarihi boyutundan ziyade psiko-politik açıdan değerlendirilmiştir. Çalışmanın giriş kısmında geçmişten günümüze Türk-Ermeni ilişkilerinin kısa tarihi aktarılmıştır. Birinci Bölümünde; Türk-Ermeni ilişkileri, psiko-politik açıdan değerlendirilmiştir. Politik psikoloji, grup psikolojisi, büyük grup kimliği, seçilmiş travma ve zaferler, mağduriyet psikolojisi gibi psikolojik süreçlerin Ermeniler ve Türk Ermeni ilişkileri üzerindeki etkisi aktarılmıştır. İkinci Bölümde; Türk- Ermeni ilişkilerini daha gerçekçi değerlendirmek amacıyla Ermenistan'ın başkenti Erivan'da yapılan röportaj ve anket çalışması kullanılmıştır. Bu tezin konusunun tespiti ve tüm araştırma aşamasında çalışmamı sabırla yönetip görüş ve eleştirilerini benden esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Hayati AKTAŞ'a, tezimin her aşamasında fikirlerini ve önerilerini eksik etmeyen Doç. Dr. Süleyman ERKAN'a, tez konumu seçmemde yardımcı olan Doç. Dr. Faruk EKMEKÇİ'ye en derin saygı ve teşekkürlerimi iletirim. Ayrıca Ermenistan'a gitmemde maddi destek sağlayan TTSO(Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası)'ya ve hem seyahat hem de anketleri dağıtmamda yardımlarını eksik etmeyen sevgili arkadaşım Gökhan Güzel'e teşekkürü borç bilirim. Son olarak da çalışmamın hazırlanması esnasında beni her zaman destekleyen aileme ve arkadaşlarıma sonsuz teşekkür ederim.

Rabia KALFAOĞLU

Mayıs 2015

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
TABLolar LİSTESİ	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	XII
GİRİŞ	1-25

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNDE PSİKO-POLİTİK FAKTÖRLER.....	26-60
1.1. Politik Psikoloji	26
1.1.1. Politik Psikolojinin Tanımı	26
1.1.2. Politik Psikolojinin Temel Özellikleri	35
1.2. Birey ve Grupların Politik Psikolojisi	37
1.3. Türk- Ermeni Meselesinin Psiko-Politik Açıdan Değerlendirilmesi	43
1.3.1. Türk- Ermeni Meselesinde Büyük Grup Psikolojisi	43
1.3.2. Türk-Ermeni Meselesinde Seçilmiş Travmalar: Ermeni Tehciri ve Seçilmiş Zafeler	48
1.3.3. Türk-Ermeni Meselesinde Mağduriyet Psikolojisi: Ermeni Terörü ve Dağlık Karabağ	51

İKİNCİ BÖLÜM

2. UYGULAMALI ARAŞTIRMA 100. YILINDA TÜRK ERMENİ İLİŞKİLERİ; Erivan Örneği	61-108
2.1. Araştırmanın Konusu	61
2.2. Araştırmanın Amacı	62
2.3. Araştırmanın Yöntemi.....	62
2.4. Evren ve Örneklem	64
2.5. Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi.....	64
2.5.1. Verilerin Toplanması	64
2.5.2. Verilerin Değerlendirilmesi.....	65
2.6. Araştırmanın Bulguları	66
2.6.1. Araştırma Grubunun Kişisel Özellikleri	66
2.6.2. Din	68
2.6.3. Türk-Ermeni İlişkileri	75
2.6.4. Diaspora	90
2.6.5. Kimlik.....	100

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	109
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	112
EKLER.....	124
ÖZGEÇMİŞ.....	170

ÖZET

Türkler ve Ermeniler yüzyıllar boyunca aynı bölgede yaşamış, benzer adetlere, yemeklere ve yaşam biçimlerine sahip olmuş fakat zaman içerisinde aralarındaki küçük farklılıklar sebebiyle çatışma içerisine girmişlerdir. Türklerin 1915 tarihinde Ermenilere uyguladığı tehcir sonucunda Ermeniler Türkleri tehdit olarak algılamışlardır. Oluşan bu Türk düşmanlığı ve Türklerden kaynaklandığına inanılan acılar ve kayıplar Ermeniler açısından o kadar sağlam ve kuvvetli bir boyuta ulaşmıştır ki tüm dünyada örgütlü bir yapıya sahip olan Ermeni diasporası ve Ermeni kimliği üzerinde çok önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ermenilerin yaşadığına inandıkları mağduriyetler ve aşağılanma duygusu Ermeniler tarafından çok güçlü bir biçimde kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar taşınmıştır. İki toplumu da olumsuz olarak etkileyen bu sorun, şimdiye kadar çeşitli sosyal bilim disiplinleri siyaset bilimi, tarih, psikoloji ve uluslararası ilişkiler gibi araçlarla irdelenmeye çalışıldıysa da sorunu çözmede yeterli olamamıştır. Aradan yüzyıl geçmiş olmasına rağmen 1915 olaylarının hala dünya konjonktüründe gündemde olmasının altında psiko-politik faktörler yatmaktadır. Bu bilgi doğrultusunda tez çalışması Türk- Ermeni ilişkilerini tarihi boyutundan ziyade psiko-politik açıdan değerlendirmiştir. Çalışmada ayrıca Türk Ermeni ilişkilerine Ermenistan Ermenileri açısından değerlendirmek amacıyla Ermenistan'ın başkenti Erivan'da röportaj ve anket çalışması yapılmıştır. Erivan'da bulunan Ermenilerle yapılan röportaj ve anket çalışması sonucunda Ermeni Kilisesi, diaspora, kimlik ve büyük grup kimliği gibi belli başlı olguların Türk-Ermeni ilişkilerini etkilediği sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

Turks and Armenians have lived in the same area over the centuries, have been in similar customs, cuisine and lifestyle, but in time they entered into conflict because of minor differences between them. Armenians perceived Turks as a threat as a result of practised the relocation of Armenians by Turks in 1915. Composed of these Turkish hostility and suffering and casualties believed to have been arised from Turks have reached a size that is sturdy and strong, have had a significant impact over Armenian Diaspora having an organized structure all over the world and Armenian identity. The sense of victimization and humiliation, Armenians believed to lived through by Armenians, has moved up to the present very strongly to be transferred from generetion to generation. Although this problem affects both society as a negative has been endeavored to scrutinized with the tools such as the various social sciences of political science , history, psychology and international relations, it has not been enough to solve the problem. It has been psycho- political factors under the events of the 1915 are still on the agenda in the world conjuncture, though in the meantime a century had gone. In line with this information thesis work was to evaluate Turkish-Armenian relationship the point of the psycho- political rather than historical dimention. The study also was conducted survey and interview in order to evaluate Turkish-Armenian relations in terms of Armenia's Armenian in Yerevan the capital city of Armenia. The results of conducting surveys and interviews with Armenians in Yerevan, It was concluded that certain phenomena such as Armenian Church, Diaspora, identity and large-group identity effect Turkish-Armenian relations.

TABLULAR LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Anket Örneklem Grubunun Kişisel Özellikleri	66
2	Din	73
3	Dini Etkinliklere Katılma Sıklık Ölçeği	74
4	Günlük Hayatta Dinin Önemi	74
5	Dini Kurumlara Güvenin Ölçülmesi	75
6	Türkiye’de bulunma sıklığı	76
7	Türkiye’de bulunma sıklığı: Özellikle hiç	76
8	Türk arkadaş sahipliği	77
9	Ermenistan-Türkiye ilişkileri normalleşmesi	78
10	Türkiye-Ermenistan arasındaki ana problem: 1915 olaylarının soykırım olarak tanınmaması.....	79
11	Türkiye-Ermenistan arasındaki ana problem: Türkiye’nin Ermenistan politikasında Azeri faktörü.....	79
12	Türkiye-Ermenistan arasındaki ana problem: 2009 Türkiye-Ermenistan Protokollerinde uzlaşma sağlanamaması.....	80
13	Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: Soykırımın tanınması.....	81
14	Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: Karabağ sorunun çözülmesi	81
15	Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: Sınır kapısının açılması	82
16	Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: Diplomatik ilişkilerin kurulması...	83

17	Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: İnsanlar arası iletişimi arttırmak ...	83
18	Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: Ticari ve ekonomik bağlantıları arttırmak	84
19	Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: İki toplumunda dengeli bilgiye ulaşımını kolaylaştırmak	84
20	Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: Eğitim ve kültür aktivitelerinin teşviki	85
21	Doğu Anadolu algısı.....	86
22	Ermenistan’da Basın.....	88
23	Recep Tayyip Erdoğan taziye mesajı	88
24	Taziye mesajına algı	89
25	Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan’a güven seviyesi.....	89
26	Diaspora Ermenilerinin asimilasyon değerlendirilmesi	96
27	Diaspora ile Ermeniler arasındaki bağ: Ermeni Kimliği	96
28	Diaspora ile Ermeniler arasındaki bağ: Din	97
29	Diaspora ile Ermeniler arasındaki bağ: Dil	97
30	Diaspora ile Ermeniler arasındaki bağ: Soykırım	98
31	Diaspora ile Ermeniler arasındaki bağ: Ekonomik yardım	98
32	Diaspora’nın Ermeniler üzerindeki rolü: Diaspora Ermenileri ile Ermenistan arasındaki ulusal kimliği canlı tutması	99
33	Diaspora’nın Ermeniler üzerindeki rolü: Tüm dünyada soykırımın tanınmasına yardımcı olması	99
34	Diaspora’nın Ermeniler üzerindeki rolü: Ermenistan için ekonomik yardım sağlaması	100

35	Tarih konuların konuşulma sıklığı.....	104
36	Tarihi konuların içeriği.....	105
37	Ülke (Ermenistan) olarak haksızlığa uğrama düşüncesi.....	105
38	1915 olaylarına tanık olan akraba oranı	106
39	1915 olaylarıyla ilgili düşünceye aile ve arkadaşın etkisi	107
40	1915 olaylarıyla ilgili düşünceye büyükanne ve büyükbabanın etkisi	107

KISALTMALAR

- AB : Avrupa Birliği
- ABD : Amerika Birleşik Devletleri
- ADL : Ermenistan Demokratik Liberal Örgütü
- AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
- a.g.d. : Adı geçen dergi
- a.g.e. : Adı geçen eser
- a.g.m. : Adı geçen makale
- a.g.t. : Adı geçen tez
- AİHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
- AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi
- AP : Avrupa Parlamentosu
- ASALA : Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Örgütü (Armenian Secret Army for the Liberation for Armenia)
- BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu
- BM : Birleşmiş Milletler
- Bkz. : Bakınız
- GPoT : Global Political Trends Center - Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi
- ISPP : Uluslararası Politik Psikoloji Derneği
- JCAG : Justice Commandos for Armenian Genocide - Ermenistan Soykırımını Adalet Komandoları
- KEİ : Karadeniz Ekonomik İşbirliği
- MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
- NATO : North Atlantic Treaty Organization - Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
- TKP : Türkiye Komünist Partisi
- TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
- s. : sayfa
- SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- STK : Sivil Toplum Kuruluşu
- PKK : Kürdistan İşçi Partisi

GİRİŞ

Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkilerin tarihi milattan önceki dönemlere kadar uzanmaktadır. III. ve IV. yüzyıllarda Hunlar ve bazı küçük Türk boylarının Ermeniler ile ilişki içerisinde buldukları ve Selçuklular döneminde bu ilişkilerin yoğunlaştığı bilinmektedir. Öncesinde Roma ve Bizans toprakları ve hâkimiyeti altında yaşayan Ermeniler, Türklerin Anadolu'da egemen güç olmasıyla birlikte, Selçuklu ve Osmanlı toprakları üzerinde ve onların hâkimiyeti altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hatta Müslüman Türklerin Anadolu'yu fethinde Türklere yardımcı olmuşlardır. Bu dönemde birbirleriyle iyi ilişkiler içerisinde olan Türkler ve Ermeniler iç içe, yan yana ve birlikte kardeşçe yaşamışlardır. Ermeniler, birlikte yaşadıkları dönem içerisinde Türk kültüründen etkilenmişler ve kendi istekleriyle Türkçe konuşmaya başlamışlardır.¹Türk-İslam felsefesinin gayrimüslimlere karşı yaklaşımı hoşgörü çerçevesi içerisinde olduğundan ötürü Ermeniler, Osmanlı himayesi altında belli ayrıcalıklar edinmişlerdir. Ermeni toplumu kendisine tanınan bu hak ve ayrıcalıkları başarıyla kullanarak hızla ilerleme kaydetmiş ve Osmanlı Devleti'nde yüksek mevkilerde yer almışlardır.

Osmanlı Devleti zayıflamaya başladığı dönemde hemen her konuda Avrupa'nın müdahalesine maruz kalmıştır ve bununla birlikte Türk-Ermeni ilişkilerinde de bir bozulma başlamıştır. Batılı ülkeler, hedefleri doğrultusunda bölgesel çıkarlarına ulaşmak için Osmanlı Devleti'ni bölerek Ermenileri Türk toplumundan koparmaya çalışmışlardır. Özellikle, Avrupa'nın bazı büyük devletleri "ıslahat" adı altında Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale ederken, bir yandan da Ermenileri, Osmanlı Devleti'ne karşı örgütlenmişlerdir. Böylece ülke içi ve dışında örgütlenen ve silahlanan Ermeni Komiteleri ile Ermeni Kiliselerinin kışkırtıcı faaliyetleri sonucunda Ermeni toplumu giderek Osmanlılardan kopmaya başlamıştır.²

¹ Bayram Kodaman, **Ermeni Macerası (Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme)**, 1. Baskı, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2001, s.3.

² Timuçin Kodaman, **Dağlık Karabağ Olayları**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993, ss., 33-34.

1856 Islahat Fermanıyla birlikte Müslümanlar ve gayrimüslimler hukuk önünde eşit statüye getirilmiştir. Buna bağlı olarak ayrıcalıklarını kaybeden Ermeniler, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Ruslardan, işgal ettiği Doğu Anadolu topraklarından çekilmemelerini ve bölgeye özerklik verilmesini veya Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını istemişlerdir. Ermenilerin bu isteğini Rusya kısmen kabul etmiş³ ve Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan 1878 Ayastefanos Antlaşması'nda Doğu Anadolu'da Ermenilerin oturduğu yerlerde ıslahat yapılmasını şart koşturmuştur (16. Madde). Bu şart yabancı bir devletin Osmanlı'nın iç işlerine karışması ve hatta bir azınlığın koruyuculuğunu üstlenmesi açısından önemlidir. İngiltere'nin müdahalesiyle Berlin'de imzalanan antlaşmanın 61. maddesi de Ermenilerin bulunduğu bölgelerde ıslahat yapma yükümlülüğünü getirmiştir.⁴ Bu kararla birlikte 'Ermeni' adı ilk defa antlaşmalara girmiş, Ermeni toplumunun bağımsızlığa giden yolda Rusya ve Avrupa devletlerinden beklentileri de artmıştır. Ayrıca bu durum İstanbul Ermeni Patrikhanesi ile diğer kiliseler arasındaki mezhep çatışmalarından doğan ihtilafı da yumuşatmıştır. Bundan böyle Ermeni önderler, emperyalist devletlerin desteği ile Osmanlı devletine karşı açıktan siyasi mücadeleye başlayacaktır.⁵ Bu durum aynı zamanda ülkeyi bölmek isteyen yabancı güçlerin Osmanlı'ya müdahalesine yol açmıştır. Yani bu durum aynı zamanda Şark Meselesi'nin⁶ de bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷

Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde ise durum Osmanlı açısından çok daha tehlikeli bir boyut almıştır. Hemen her cephede savaş halinde olan Osmanlı, bir yandan da Ermenilerin silahlı saldırılarıyla uğraşmakta, istihbarat bilgileri yeni ayaklanmaların muhtemel olduğunu göstermektedir. Devletin bunları yatıştırmak ve önlemek için aldığı tedbirler su istimal edilmiş Ermeniler, yaşadıkları ülkeyi parçalamaya çalışmışlar ve kurdukları Hınçak, Taşnak gibi örgütlerle halkı silahlı isyana sevk etmişlerdir.⁸ Avrupalı

³ Erdal İlater, **Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytin İsyancıları**, 2. Baskı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1995, ss., 25-26; Hans Lukas Kieser., "Ermeni Meselesi", <http://www.hist.net/kieser/pu/ErmeniMeselesi.pdf>, 20 Kasım 2009.

⁴ Sedat Laçiner, **Ermeni Sorunu, Diaspora, ve Türk Dış Politikası: Ermeni İddiaları Türkiye'nin Dünya ile İlişkilerini Nasıl Etkiliyor?**, 1. Baskı, Ankara: USAK yayınları; 21; Orta Asya & Kafkasya serisi; 2, 2008, s.18.

⁵ Davut Kılıç, **Osmanlı Ermeni Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler**, Ankara2006, s.177.

⁶ İlk defa 1815 Viyana Kongresi'nde Rus delegeler tarafından kullanılan tabir, genel anlamda Batılı Devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalamasını ifade etmektedir. Özellikle 19. yy'da politik bir tabir olarak kullanılan Şark Meselesi, temelde Avrupa-Türk münasebetlerine dayanmaktadır. Terim, 19.yy.'ın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumayı aynı yüz yılın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması 20. yy.'da da imparatorluğun bütün topraklarının paylaşılması anlamına gelmektedir. Ayastefanos Antlaşmasının 16. maddesi ve Berlin Antlaşmasının 61.maddesi için bkz. Kodaman, a.g.t., s. 35

⁷ İlater,a.g.e. , ss., 25-26

⁸ Haluk Selvi, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Doğu Anadolu'da Ermeni Politikaları", <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/birincidunyasavasiermpolitikalari.pdf>, 3 Aralık 2009.

devletlerin neredeyse tamamı (özellikle Rusya, Fransa ve İngiltere) sorunda kendisini taraf olarak görmektedir. Birçok Ermeni grubun Doğu'da Rusların saflarına geçmesi de diğer bir sıkıntıdır. Askeri ve finansal açılardan çok zor durumda olan imparatorluk yönetimi Ermenilerin sadakatlerine dayanarak politika izleyebilecek bir durumda değildir. Bu ortamda tehcir, yani zorla yer değiştirme kaçınılmaz bir politika olarak görülmüştür.⁹

Ermenilerin çıkarmış oldukları isyanlar, Ermenilerin tavır ve davranışları, düşmanlarla işbirliği gibi nedenlerden ötürü, Osmanlı Devleti birbiriyle kavga eden iki tarafın da can ve mal güvenliğini sağlamak için tehcir kararı almış ve Suriye, Lübnan ve Kuzey Irak'a göçe tabi tutulmuşlardır. Tehcirin güvenlik içinde yapılması, tehcire tabi tutulan Ermenilerin bıraktıkları malların kontrolü, Ermenilerin gidecekleri yerlerde mal, yiyecek ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması gibi konularda yapılan düzenlemeler yetkililere bildirilmiştir.¹⁰ Fakat Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunmuş olduğu savaş ortamı, tehcir uygulamasını denetlemede aksaklıkların yaşanması, bazı yetkililerin tehcir esnasında uygulamış oldukları haksız davranışlar sebebiyle uygulamada aksaklıklar yaşanmıştır. Bunun sonucunda tehcir esnasında hatalı olan birçok Osmanlı yöneticisi idam edilmiş ya da başka şekilde cezalandırılmıştır.

1915 Ermeni olayları sonucunda yaşanan karşılıklı ölümler, her iki taraf için de tarihin büyük acı olayları arasında yer alır. I. Dünya Savaşının zorlu şartlarında bir buçuk yıl süren sevk ve iskân esnasında ölen ya da öldürülen Ermeniler oldu. Asker firarileri, bazı aşiret kuvvetleri, yağmacı eşkıyalar, kış şartları ve hastalık,¹¹ sevk edilmek istemeyen Ermenilerin isyanları, yerleştikleri bölgelerdeki Arap urbanın saldırıları ve benzeri sebeplerle birçok Ermeni hayatını kaybetti.¹² Diğer taraftan komitacılar da yol boyunca kendi ırktaşlarını zorunlu iskândan kurtarmak için kafilelere hücum ederek jandarmaları öldürdü.¹³

İşte böyle bir ortam içerisinde gerçekleşen 1915 olayları sonucunda Ermeni milliyetçiliği, ayrılıkçılığa daha kolay bir şekilde dönmüş ve ayrılıkçı Ermenicilik kırsal

⁹ Sedat Laçiner, **Türkler ve Ermeniler, Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması**, 2. Baskı, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayını, 2005, s. 10.

¹⁰ Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu - Kafkasya Ekseninde**, İstanbul: İz Yayınları, 1996, s. 147.

¹¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz., Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918**, Ankara 2005.

¹² Süleyman Beyoğlu, "1915 Tehciri Hakkında Bazı Değerlendirmeler", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 131 (Nisan 2001), s.70; Enver Konukçu "Osmanlılar ve Millet-i Sadıkadandan Ermeniler", **Osmanlı 'dan Günümüze Ermeni Sorunu**(edt. H. C. Güzel), Ankara 2001, s. 69.

¹³ Dikran Kevorkyan, "Ermeni Meselesinde Tehcire Amil Olan Sebepler", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu**, Ankara, 1985, s.300.

kesimlerde dahi taraftar bulmaya başlamıştır. 1915 tehcir kararının uygulanması Anadolu'nun her köşesinde Ermeniler arasında ayrı bir kimlik bilincini kuvvetlendirmiştir. Göç Türkler ile Ermeniler arasındaki nefreti arttırmış, bu tür siyasi çekişmeler ile hiçbir ilgisi olmayan Ermeniler dahi bu nefret sarmalının ortasında kendilerini taraf olmak zorunda hissetmişlerdir.

Tehcir kararından sonra, Türkler aleyhine pek çok rapor yayınlanmış, propaganda yapılmış ve yapılan tehcirden kastın soykırım yapmak olduğu iddia edilmiştir. Lord James Bryce, Johannes Lepsius, Arnold Toynbee gibi isimler de tehcir konusunu ele almışlardır. Toynbee'nin hazırladığı raporda, Osmanlı Ermenilerinin 1.500.000'nun katledildiği tezi ortaya atılmıştır. ABD Harput Konsolosu Leslie A. Devies, 24 Temmuz 1915 tarihli raporunda sürgün edilen Ermenilerden en az 1.000.000'nun öldürüldüğünü iddia ediyordu. ABD Halep Konsolosu Jackson da 29 Eylül 1915 tarihli raporunda aynı ifadeler yer vermiştir.¹⁴

Ancak bütün bunlar gerçek dışıdır. Çünkü I. Dünya Savaşı süresince, tehcir edilen Ermeni sayısı 440 bin kadar olup bunlar o zamanın savaş bölgesi olmayan Irak-Suriye bölgesine yerleştirilmiştir. Bunların 150-200 bin kadarı I. Dünya Savaşı sırasında çıkan olaylarda ve hastalıklarla ölmüş olabileceği düşünüldüğünde soykırım¹⁵ olarak düşünülen şeyin, yapılan propagandanın ne kadar yanlış olduğu açıkça görülmektedir. Üstelik 1893 yılında yapılan nüfus sayımında Osmanlı Devleti'nde yaklaşık 1.101.413, 1914 nüfus sayımında ise yaklaşık olarak 1.161.169 Ermeni'nin yaşadığı görülmektedir. Bu da 1.500.000 Ermeni'nin katledildiği tezinin bilimsel dayanaktan ve tarihi gerçeklikten uzak olduğunu göstermektedir.¹⁶

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi için hazırlanmış olan ve 1920 yılında imzalanan Sevr Antlaşması, Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını Ermenistan Cumhuriyeti'ne veriyordu. Fakat artık Anadolu'ya hâkim olmaya başlamış

¹⁴ Hasan Celal Güzel, **Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, ss. 68-70.

¹⁵ BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. maddesine göre, "Soykırım; ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu toptan ya da onun bir bölümünü yok etmek niyetiyle: Grup üyelerinin öldürülmesi, Grup üyelerinin fizik ya da akıl bütünlüğünün ağır biçimde zedelenmesi, grubun fiziksel varlığının tümü ya da bir bölümü ile yok edilmesi sonucunu verecek yaşam koşulları içinde tutulması, grup içinde doğumları engelleyecek önlemler alınması, bir grup çocukların başka bir gruba zorla geçirilmesi eylemlerinden herhangi birine başvurulmasını kapsamı içine alır. Soykırımda planlı, devlet politikası haline gelmiş eylemler söz konusudur."

¹⁶ Yusuf Sarıncı, "Ermeni Sorunu ve Türk Arşivleri", Kantarcı, Kasım, Sedat Laçiner, v.d., **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, 1. Baskı, Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2003, s., 231; Yusuf Halaçoğlu, "Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu", 3. Oturum, <http://www.belgenet.com/arsiv/ermeni/sempozyum5.html>, 8 Kasım 2009.

bulunan Ankara Hükümeti bunu kabul etmemiştir. Büyük devletler de, Sevr'in mimarı olmakla beraber, uygulanmasında fiili rol almak ve özellikle askeri harekâta girişmek istemiyorlardı. Bu durumda Sevr hayalini gerçekleştirmek işi, Ermenistan Cumhuriyeti'ne kalıyordu. Ermenistan kuvvetlerinin taarruzu Kazım Karabekir Komutasındaki Türk ordusunca durdurulmuştur. Türk kuvvetleri 29 Eylül 1920'de Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars'ı kurtardılar. 7 Kasım'da Ermenistan'da Gümrü alındı. Erivan'ın düşmesi söz konusu idi. Ancak Ermeniler tüm Türk taleplerini kabul ederek 3 Aralık 1920 Gümrü Antlaşması'nı imzaladılar. Bu antlaşma günümüz Türkiye- Ermenistan sınırlarını çizmiştir. Ayrıca Ermeniler Sevr'in geçersizliğini de kabul ettiler. Ermenistan kısa süre sonra Sovyetler Birliği'ne dâhil edildi. Türkiye Sovyetlerle 16 Mart 1921'de yapılmış olan Moskova ve Kafkas devletleriyle 13 Ekim 1921 yılında yapılan Kars Antlaşması ile sınır sorunlarını kesin çözüme bağlamıştır.¹⁷

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkler, Ermeni sorunu konusuna tam olarak odaklanamamıştır. Bunda, ülkenin iç meselelerinin yanı sıra uluslararası ortamın da önemli bir etkisi olmuştur. Türkiye'nin Ermeni meselesine uzak kalmasının sebebi olarak, o dönemde büyük bir dönüşüm geçirmesi ve daha mühim meselelerle ilgilenmesi gösterilebilir ve aynı zamanda Türkiye, sorunun imzaladığı antlaşmalarla kapandığı yanılgısına düşmüştür. İçeride büyük bir ekonomik buhran yaşayan ve siyasi yapısını yeniden inşa etmek gibi mühim bir işe girişen genç cumhuriyete göre Ermeni sorunu, Ermeniler ile imzalanan antlaşmalar ve sonrasında SSCB ile kurulan dostluk çerçevesinde sona ermiştir. Bu durum Ermeni sorununun kamuoyunda gündeme gelmesini engellemiştir. Bunun dışında Batılı ülkelerin Avrupa'da ve diğer cephelerde Türkiye'den daha önemli sorunlar ile uğraşıyor olmaları, Ermeni sorununu dış politikalarında en azından sözü geçen dönem için önemli bir araç olarak görmemeleri, sorunun uluslararası alanda Türkiye'nin karşısına çıkmasını önlemiştir. ABD ise Türkiye karşıtı birçok Ermeni'yi ve dini grubu barındırmasına rağmen Ermeni sorununu ilişkilerde merkezi bir yere koymaktan kaçınmıştır. Ermeni Diasporasının ise tam olarak örgütlenememiş olması ve tüm enerjisini örgütlenme için kullanması sorununun etkili bir şekilde duyurulmasını bu dönemde engellemiştir.¹⁸

¹⁷ Abdurrahman Çaycı, **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, 3. Baskı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, ss. 84-85.

¹⁸ Laçiner, **Ermeni Sorunu, Diaspora, ve Türk Dış Politikası: Ermeni İddiaları Türkiye'nin Dünya ile İlişkilerini Nasıl Etkiliyor?**, s. 18.

Lozan Görüşmeleri esnasında Ermeniler, İtilaf Devletleri'ne savaş zamanı yapmış oldukları sayısız hizmet, fedakârlıkları ve kayıplarını anlatmışlar ve Sevr'in¹⁹ Anadolu topraklarını da kapsayan bir Ermeni Devleti'ni öngördüğünü ileri sürerek Ermeni davası konusunda bir baskı politikası uygulamaya başlamışlardır. Başta İngiltere olmak üzere Fransa, İtalya ve ABD "Ermeni Yurdu" adı altında bir yerleşimi onaylamamışlardır. Ruslar ise isteyen Ermenilerin Rusya ve Ukrayna'ya gelebileceklerini söylemişlerdir. Türk delegasyonu ise Türkiye'deki azınlıkların kaderlerinin iyileştirilmesi için tüm yabancı baskı ve müdahalelerin kesilmesi gerektiğini, Türklerin anayurttan verilecek bir karış toprağının olmadığını, bir "Ermeni Yurdu" kurulması hususunda ısrar edilirse müzakerelerin kesilmesi talimatını almıştır. Sevr Antlaşması'nı geçersiz kılan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş antlaşması olarak da tarihe geçen 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nda 'Ermeni Sorunu' hakkında hiçbir hüküm yer almamıştır. Sadece 31. madde de Türkiye'den ayrılan yerler ahalisinin iki yıl içinde Türk vatandaşlığını tercih edebilmesi, böylece ayrılan Ermenilerden isteyenlerin geri dönebileceği olanağı sağlanmıştır.²⁰ Böylece, Ermeni sorunu konusu 1923'te bu şekilde kapanmıştır. Dolayısıyla Lozan Antlaşması, Ermenileri hayal kırıklığına uğratan bir antlaşma olmuştur.

Lozan ile başlayan yeni dönemde, Ermeni propagandasında her ne kadar sessizlik hâkim ise de, pasif olarak ta nitelendirilmeyecek bir dönem geçirmiştir. Bu dönemde okullar ve kiliseler hariç ABD'nin çeşitli eyaletlerinde 34 kuruluş ve bunlara bağlı yüzlerce büro kurarak Türkiye aleyhine çalışmalar yürütmeye devam etmişlerdir.

1923-1965 arası dönemde Sovyet Ermenistan'ın daki Ermenililerle dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış olan Ermeniler adına iş gören Taşnaksutyun, Hınçak ve Eçmiyazin, "Dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış olan Ermenilerim milli duygu, din kültür ve amaçlarını yaşatmak ve korumak", "Avrupa devletlerinde ve Milletler Cemiyeti'nde Ermeni istek ve iddialarını sürdürmek ve bunun için her fırsatı değerlendirmek" ve "Gerek Ermenistan'daki gerekse dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış olan Ermeni halkı ve

¹⁹ Sevr Antlaşması'nın 88. Maddesi: Türkiye öteki müttefik devletlerin yapmış oldukları gibi Ermenistan'ı özgür ve bağımsız bir devlet olarak tanıdığını bildirir. Madde 89. Öteki Bağıtlı Yüksek Taraftarlar gibi Türkiye ile Ermenistan da, Erzurum Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinde Türkiye ile Ermenistan arasında sınırın saptanması işini ABD Başkanı'nın hakemliğine sunmayı ve bu konudaki kararını olduğu kadar, Ermenistan'ın denize çıkışı ile sözü geçen sınıra bitişik bütün Osmanlı topraklarının askersizleştirilmesine ilişkin ileri sürebileceği bütün hükümleri kabul etmeyi kararlaştırmışlardır.

²⁰ Çağrı Erhan, "1919-1923 Kurtuluş Yılları", Baskın Oran (ed.) **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 222.

göçmenleri için hayır kurumlarının yardımını sağlamak ve bunlara hemen her konuda destek çıkıp sahip olmak” gibi konuları kendilerine ortak hedef olarak belirlemişlerdir.²¹

Bu şekilde hareket eden Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşandığını iddia ettikleri olayları ve kayıpları her yıl anarak ve nesilden nesile bu hikâyeleri anlatarak hedefleri doğrultusunda yürüme gerekliliği üzerinde durdular. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve savaş sonrasında Rusya, İngiltere ve ABD, Ermenileri kullanarak Türkiye üzerinde siyasi bir baskı oluşturmak istediler. Ermeniler, 1944-1946 yılları arasında ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya dışişleri bakanlıklarına sundukları mektuplar ve muhtıralarla, "Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında uğradığı haksızlıkların giderilmesini ve Ermenistan dışındaki Ermenilerin ana vatana dönmelerinin teminini" istediler.²² Ermenilerin yaşadıkları bütün ülkelerde yürütülen bu faaliyetler sonucunda Ermeni meselesi yine İkinci Dünya savaşı sonrasında da dünya kamuoyunun önüne getirilmiştir. 1915 yılındaki tehcir olayını Ermeniler, büyük bir soykırım felaketi olarak göstererek Ermeni halkını bunun etrafında birleştirme yolunu seçmişlerdir.

1965 yılı ve sonrası, özellikle Sözde Ermeni Soykırımı'nın 50. yılı olması nedeniyle Ermeni propagandaları için görünürde yeni bir başlangıç yılı olmakta ve Türk-Ermeni ilişkilerinde önemli bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tarihte, ABD, Fransa, İngiltere, Lübnan, Suriye, Filistin, Avustralya, Kanada, Meksika, Arjantin, Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Mısır, İran, Irak, Ürdün gibi dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Ermeniler, Ermeni Patrikhane ve kiliseleri, eğitim-öğretim kurumları ve siyasi kuruluşları harekete geçmiş ve sözde Ermeni katliamının 50. yıldönümü sebebiyle "24 Nisan Ermeni Soykırım Günü" nü ilan etmişlerdir. Bu kararın alınmasında Kıbrıs Rumlarının da önemli destekleri olmuştur. 24 Aralık 1964'te Kıbrıs Dışişleri Bakanı Kıprianu, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Kıbrıs konusunda Türkiye'yi ve Ada Türkleri'ni suçlarken, Ermenilerle yapılan iş birliği sonucu, sözde Ermeni katliamının 50. yıl dönümünün de anılacağını bildirmiştir. Bu işbirliği sonucunda, 24 Nisan'ların böyle anılması ve Kıbrıs Rumlarıyla Türkiye Ermenilerinin ortak mücadele kararı alınmıştır. Ayrıca, Ermeni Cismani Meclisi, dünyanın her tarafına yayılmış olan Ermenilerin Türkçe konuşmaması, aile, dost ve çevrelerinde Türklerin karalanması kararını

²¹ Şenol Kantarcı, "Tarih Boyunca Türk Ermeni İlişkileri Ve Ermeni Sorunu'nun Ortaya Çıkışı", <http://www.senolkantarci.com.tr/?p=92>, 2014.

²² Haluk SELVİ, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Avrupa Macerası Ve Ermeni Sorunu", <http://www.atukad.org.tr/osmanli.html>, 10.10.2014.

almıştır. Nisan ve Mart aylarında Beyrut'ta ve Ermenilerin yaşadıkları diğer ülkelerde, ayinler, toplantılar yapılmış ve 1965'ten itibaren artık rutin bir şekilde her yıl Nisan ayında ayin ve toplantılar tekrar edilmiştir. Bu tarihten sonra Ermeniler Beyrut, ABD, Suriye, Fransa, Brezilya, İtalya gibi dünyanın birçok ülkesinde sözde Ermeni katliamı anıtları dikmeye- diktirmeye başlamışlardır.²³

Bu dönemde propagandalar vasıtasıyla dünya kamuoyuna yansıtılan Ermeni Sorunu, istenilen sonuçlara ulaşılamayınca ortaya çıkan doyumsuzluktan ötürü şiddet eğiliminin başladığı dönem olmuştur.²⁴ 1973 ve sonrası dönem, özellikle Santa-Barbara suikastı ile anılan, Gurgen (Karekin) Yanikan adlı bir yaşlı Ermeni'nin 27 Ocak 1973'de Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ile Konsolos Bahadır Demir'i katletmesiyle başlayan "Bireysel Ermeni Terörü" ile birlikte Türk-Ermeni ilişkilerinde yeni bir boyut ortaya çıkarmış, ciddi travmalara neden olmuş ve bu olay 1975'den itibaren "Örgütlü Ermeni Terörü"ne dönüşmüştür. Bu anlamda, bu dönemde, Lübnan Ermenileri ön plana çıkmıştır. Çünkü bu örgütlerin büyük bir bölümü Lübnanlı Ermeniler tarafından kurulmuştur.²⁵

Bu örgütlerden biri ve belki de en önemlisi ASALA'dır. Örgütün merkezi, Beyrut/Lübnan olup, Kuruluş Tarihi, 20 Ocak 1975'tir. Siyasi görüşü, Hınçak Partisi yanlısı "Marksist-Leninist" doğrultuda idi. 20 Ocak 1975 tarihinde Beyrut'taki Dünya Kiliseler Birliği Bürosu'na yaptığı bombalı saldırı ile adını duyuran ASALA, kendisini uluslararası devrim hareketinin bir parçası olarak kabul etmekte, Türkiye ile müttefiklerini can düşmanı saymakta ve Ermeni davasının ancak, silahlı mücadeleyle çözümlenebileceği görüşünü savunmaktadır. Örgüt, başta Sovyetler Birliği olmak üzere sosyalist ülkelerden, Yunanistan, Suriye, ABD, Kanada gibi ülkelere destek görmüştür. Fransa, örgütün Lübnan'dan sonraki ikinci merkezi olmuştur. Örgütün amaçları; 1915 yılında Türkiye'de meydana geldiğini iddia ettikleri "Sözde Ermeni Soykırımının" Türk Devleti'nce kabul edilmesini sağlamak, Türkiye'yi bu sözde soykırımı nedeni ile tazminat ödemeye zorlamak, Türkiye'nin işgal ettiğini iddia ettikleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki toprakların sözde yasal sahiplerine yani Ermenilere iadesini sağlamak ve bu maksatla, bu

²³ Yavuz Özgüldür; Ali Güler; Suat Akgül ve Mesut Köroğlu, **Her Yönüyle Ermeni Sorunu**, Ankara, Kara Harp Okulu Yayınları, 2001, ss. 307-309.'dan aktaran Kantarcı, a.g.m.,2014.

²⁴ Tahir Tamer Kumkale, **Diaspora, Ermenilerin Soykırım Yalanları ve Mücadele Yöntemlerimiz**, 1. Baskı, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2007, s. 49.

²⁵ Esat Arslan, "Bir Başka Açıdan Ermeni Sorunsalı", <http://www.2023.gen.tr/nisan05/7.htm> , 3 Aralık 2009.

topraklar üzerinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmak ve bu toprakları Ermenistan Cumhuriyetine bağlı bir cumhuriyet haline getirmektir.²⁶

Türkiye'nin dış temsilciliklerine yönelik Ermeni saldırıları, 1980'den sonra yoğunluk kazanmıştır. Ermeni teröristler, 21 ülkenin 38 kentinde, 39'u silahlı, 70'i bombalı, biri de işgal şeklinde olmak üzere toplam 110 terör olayı gerçekleştirmişlerdir. Bu saldırılarda 42 Türk diplomatı ile birlikte 4 yabancı hayatını kaybetmiş, 15 Türk ve 66 yabancı uyruklu şahıs da yaralanmıştır.

1983 Lozan Kongresi, yaşanan önemli gelişmeler sonucunda toplanmıştır. Terör büyük boyutlara ulaşmış, dünya kamuoyu giderek Ermenileri ve teröristleri kınama durumuna gelmiştir. Özellikle toplu katliam şekline varan eylemler, Ermenilere en yakın ve destekçi devletleri bile tedirgin etmeye başlamıştır. Kongre, "Ermeni siyasi görüşlerini birleştirmek ve tek doğrultuda hareket etmelerini sağlamak" amacıyla böyle bir ortamda toplanmıştır. ASALA'nın katılmadığı, şiddet yanlılarınınsa azınlıkta kaldığı kongre sonunda; Taşnak ve ASALA'da bölünmeler görülmüştür.

Örgüt, Türkiye içinde de PKK gibi örgütlerle işbirliğine girmiştir. 6 Nisan 1980'de Lübnan'ın Sedan şehrinde ASALA ve PKK arasında imzalanan antlaşmayla ASALA, Türkiye'deki terör hareketini Karabağ'a kaydırmış ve yerini, bir süredir işbirliği içerisinde oldukları bölücü terör örgütü PKK'ya bırakmıştır.²⁷

Ermeniler, terör sürecini politik savaşın önemli bir aşaması olarak görmüşlerdir. Terörün sona ermesinden sonra, ağırlıklı olarak sözde bilimsel ve özünde halkla ilişkiler boyutu güçlü olan bir süreci başlatmışlardır. Bu sürecin temel amacı Ermeni tezlerinin uluslararası platformda kabul edilmesini sağlamaktır. Böylece, 1984'ten sonra Türkiye'ye yönelik terör hareketlerini PKK'ya bırakan Ermeni komiteleri, sözde iddialarını Ermeni diasporası aracılığıyla sürdürmeye devam etmişlerdir. ABD'nin bazı eyaletleri ve Ermenileri destekleyen başta Fransa gibi Avrupalı ülke parlamentolarından "sözde Ermeni Soykırımı"nı kabul eden yasaların çıkmasını sağlamışlardır. Bu süreç halen devam etmektedir.

²⁶ Ali Güler ve Suat Akgül, **Sorun Olan Ermeniler**, 2. Baskı, Ankara: Türkar, 2007, s. 266.

²⁷ KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı (KÖKSAV), **The True Face of The PKK Terrorist Organization**, Ankara: Sistem Ofset Print., 1999.

1985, Ermeni propagandacılarının Türkiye'ye yönelik faaliyetlerinde yeni bir dönüm noktasını başlattıkları yıl olmuştur. 1985 yılından itibaren kendi aralarında bir takım siyasi ayrılıklar yaşamış olsalar da dünyanın çeşitli ülkelerinde Türkiye'ye karşı son derece düşmanca bir tavır gösterme konusunda ortak hareket etmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda Ermenilerin en önemli çalışmalarından birisi, dünyanın çeşitli ülkelerinin parlamentolarına taşıdıkları Ermeni iddialarını içeren Ermeni tasarılarıdır.²⁸

1985 ve sonrası süreçte bir yandan suikastlar devam ederken diğer yandan Ermeni Diasporası, etkili olabildiği ülkelerde sözde “*Ermeni Soykırımı Yasasını*” kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Başta ABD ve Fransa’da yoğunlaşan bu çalışmalar sonucunda belli tarihlerde ABD’deki bazı eyaletlerde ve 7 Ekim 2000 tarihinde Fransa’da Ermeni iddialarına ilişkin yasa kabul edilmiştir. Bu ülkeler dışında, sözde soykırımı tanıyan yasaları kabul eden ülkeler şunlardır: Arjantin, Ermenistan, Almanya, Belçika, Kanada, Şili, Kıbrıs Cumhuriyeti, Fransa, Yunanistan, İtalya, Litvanya, Lübnan, Hollanda, Polonya, Rusya, Slovakya, İsveç, İsviçre, Uruguay, Vatikan, Venezuela, Bolivya ile ABD’nin 41 eyaletidir. 1987 yılında ise Avrupa Parlamentosu sözde “*Ermeni Soykırımı Yasası*”nı kabul etmiş ve Türkiye’nin AB’ye girişi soykırımı tanımaya bağlanmıştır. 17 Aralık 2004 tarihli zirveden önce aldığı kararda da Türkiye’nin sözde soykırımı tanınması talep edilmiştir.²⁹

Bu dönemde ilişkilerin gelişmesi için de çabalarda bulunulmuştur. Mesela, Ermenistan daha bağımsız olmadan 1988 yılında Karabağ sorununun patlak vermesi, Türk kamuoyunda Ermenistan’a yönelik olumsuz duyguların artmasına yol açmıştı, fakat buna rağmen Türkiye, Ermenistan ile iyi ilişkiler kurma yönünde harekete geçti. 1998 depreminde Türkiye jest olarak Ermenistan’a yardım göndermiştir.³⁰ Ayrıca Nisan 1991’de Türkiye’nin Moskova büyükelçisi Volkan Vural’ın Ermenistan ziyareti ile ilişkilerin temelleri oluşturulmaya çalışıldı ve işbirliği alanları araştırıldı. Vural, Levon Ter Petrosyan ile gerçekleştirdiği ilk üst düzey ziyarette, doğrudan sınır ticaretinin başlatılması, iki ülke arasındaki karayolunun açılması ve direkt havayolu bağlantısının sağlanması kararları alındı ve iki ülke arasında imzalanması düşünülen iyi komşuluk antlaşmasının taslağı da ziyaret sırasında hazırlandı. Ter Petrosyan Türkiye ile ticaret, ekonomi ve kültürel

²⁸ Kantarcı, a.g.m.,2014.

²⁹ Timuçin Kodaman, “Ermeni Açılımı ve Türk Dünyası”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(30), Aralık 2013, s. 115.

³⁰ Gürbüz Evren, “Komşuluk İlişkileri Üzerine”, <http://www.butundunya.com/pdfs/2008-11-52233226545312313128457854321.pdf> , 1 Kasım 2008.

sahalarda görüşmelere hazır olduğunu açıkladı. Türkiye'nin Ermenistan'ı bölgede dışlamak istemediğini ve ilişkileri geliştirme isteğinde olduğunu ortaya koyan diğer önemli bir gösterge ise, Eylül 1991'de incelemelerde bulunmak üzere Türkiye Orta Asya ve Kafkasya'ya heyetler gönderirken bu heyetlerin Ermenistan'ı da ziyaret etmeleridir.³¹

Türkiye, ilişkileri iyileştirme yönünde önemli bir adım atarak yeni bağımsız olmuş Ermenistan'ı Türkiye kamuoyunun hoşnutsuzluğuna rağmen, 19 Aralık 1991 tarihinde hiçbir önkoşul ileri sürmeden tanıdı. Üstelik Türkiye daha ileri bir adım atarak bağımsızlığının ardından ekonomik güçlüklerle karşılaşan Ermenistan'a toprakları üzerinden Ermenistan'a insani yardım malzemesi gönderilmesine imkân sağladı. Türkiye ayrıca, 1993'te Karadeniz'e kıyısı olmamasına rağmen Karadeniz İşbirliği Örgütü'ne katılımı konusunda Ermenistan'ı kurucu üye olarak davet etmiş ve böylelikle Ermenistan ile dostça ilişkiler kurma niyetini açık bir şekilde göstermiş oldu.³²

Ermenistan ise bölgede Rusya'dan bütünüyle bağımsız olabilmek için komşu ülkelerle, özellikle Türkiye ile iyi geçinmek zorunda olduğunu aksi taktide hiçbir zaman Rusya'dan tam bağımsız olamayacağını biliyordu. Özellikle Ermenistan'ı bağımsızlığa taşıyan Ermeni Ulusal Hareketi lideri Levon Ter Petrosyan Rusya'dan tam bağımsızlık için Türkiye'ye yaklaşması gerektiğinin farkındaydı. Türkiye ise zaten böylesine bir yaklaşma için hazır beklemekteydi. Çünkü Türkiye sorunlu olduğu komşularına bir yenisini eklemek istememesinin ötesinde tarihi bazı sevimsiz olayları unutmak, unutturmak ve kendisini de Orta Asya'ya doğrudan bağlanabilecek konumdaki bir ülkeyle ilişkilerin kötü olmasını istememekteydi. Üstelik Ermenistan'la işbirliğine dayalı ilişkiler geliştirerek diaspora Ermenilerinin özellikle ABD'deki Türkiye aleyhine faaliyetlerini durdurmalarını ümit etmekteydi. Fakat diaspora için soykırım söylemi gerçekliğinin ötesinde diasporanın Ermeni kimliğini koruması için bir varoluş ideolojisi haline gelmişti. Oysa Ermenistan için reel politik gereği Türkiye ile yaklaşmak en rasyonel seçimdi. Fakat buna rağmen iç ve dış dinamiklerin etkisiyle Ermenistan bağımsızlığını ilanından başlamak üzere Türkiye ile ilişkilere zarar verebilecek, eski düşmanları körüklemenin ötesinde yeni düşmanlık tohumları atabilecek adımlar da atmaktan geri kalmadı.³³

³¹ İdris Bal ve Mustafa Çuvalı, **Dünden Bugüne Türk- Ermeni İlişkileri**, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003, ss. 620-621.

³² Bal ve Çuvalı, a.g.e., s. 621.

³³ Bal ve Çuvalı, a.g.e., s. 622.

Olumsuz adımların analizi bağlamında en bariz gelişme Ermenistan'ın bağımsızlık bildirisinde Türk topraklarından “Batı Ermenistan” diye söz edilmesidir. Ermenistan Parlamentosu 23 Ağustos 1991’de kabul ettiği bağımsızlık bildirisinin 11. Maddesinde “Ermenistan cumhuriyeti, 1915’te Osmanlı Türkiye’si ve Batı Ermenistan’da işlenen soykırımın uluslararası alanda kabul edilmesi için sürdürülecek çabaları destekleyecektir” ifadesi yer almaktadır. Bağımsızlık bildirisindeki bu ifade 1995 tarihli Ermenistan anayasasının içinde yer almamıştır. Fakat Ermenistan anayasasının giriş bölümünde “Ermenistan bağımsızlık bildirgesinde yer alan ulusal arzularını tanıyarak” ifadesinin yer alması ile yeni anayasada da Ermenistan’ın Türkiye’ye yönelik saldırgan tavrı anayasaya geçmiş oldu. Ayrıca Ermeni Anayasası’nın 13. maddesinin 2. paragrafında, Devlet Arması’nda Ağrı Dağı’nın da bulunduğu bildirilmektedir. Tüm bunlara ek olarak Ermenistan, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında sınırı belirleyen 1921 Kars ve Gümrü Antlaşmalarının yürürlükte olmadığını savunmaktadır.³⁴

Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyen ve etkisi hala süren diğer bir önemli mesele ise Dağlık Karabağ sorunudur. Ermenistan’ın saldırgan tutumundan dolayı Türkiye diğer yeni bağımsız olan devletlerde elçilikler açarak diplomatik ilişki tesis etmesine rağmen, Ermenistan’la diplomatik ilişki tesis etmedi. Ermenistan, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’dan ayrılma çabaları ve ortaya çıkan savaş sonunda Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisini işgal altında tutmaktadır. 1994 yılında ateşkes ilan edilip sıcak savaş sona erse de soruna henüz bir çözüm bulunamamış, bu yönde atılan diplomatik adımlar sonuçsuz kalmıştır. Türkiye ise Ermenistan’ın bağımsızlığını 1991 yılında diğer SSCB’nin dağılması ile bağımsız olmuş diğer cumhuriyetler gibi tanısa da Ermenistan’ın işgal ettiği topraklardan çekilip Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ üzerinde egemenliğini tanımadıkça tam diplomatik ilişki tesis etmeyeceğini bildirmiştir.³⁵

Sonuç olarak Türkiye, Ermenistan’ın Ermeni Soykırımı’na ilişkin tutumu, 1991–1993 yılları arasındaki Dağlık Karabağ Sorunu ve Türkiye’ye karşıt olan bütün oluşumları desteklemesi yüzünden sorunlu ilişkilere devam etmek zorunda kalmış ve 7 Nisan 1993’te Ermenistan sınırını kapatmıştır. Bundan sonra ise Ankara, Erivan’la diplomatik ilişki kurulması ve sınırın açılması için üç ön şart belirledi: Karabağ’daki işgalin sona ermesi,

³⁴ Mustafa Aydın, “Ermenistan’la İlişkiler”, Baskın Oran (Der.), **Türk Dış Politikası**, Cilt II., İstanbul: İletişim, 2001, s. 407.

³⁵ Bal ve Çuvalı, a.g.e., s. 624.

Ermenistan'ın Türkiye sınırını tanıması ve 1915 olaylarına ilişkin soykırım iddialarından vazgeçilmesi. Erivan ise Türkiye'nin sözde soykırımı tanıması ve sınırın açılması konusunda ısrarını sürdürmüştür.

1997 yılında AGİT Minsk Grubu³⁶ Dağlık Karabağ sorunda adım adım çözüm önerisini ortaya attı. Bu öneriye göre Ermeni kuvvetler önce işgal ettikleri Dağlık Karabağ dışında kalan bazı topraklardan çekilecekler ve daha sonra süreçte yeni bir aşama başlayacaktı. Ter-Petrosyan AGİT'in önerisine sıcak yaklaştığı izlenimi verdi. Bu durum diasporanın Ter-Petrosyan üzerinde baskıların yoğunlaşmasına neden oldu. Sonuçta 1998 yılında Ter-Petrosyan istifa etmek zorunda kaldı. Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi Ter-Petrosyan'ın dış politika amaçlarından olmasına rağmen Dağlık Karabağ sorununa çözüm bulunamaması buna engel teşkil etti. Ermenistan barış sürecinde sorunun çözümü konusunda gerekli adımları atmadı. Çelişkili bir şekilde Ter-Petrosyan'ın Karabağ politikası Türkiye ile ilişkilerde normalleşmeyi engellerken, Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı radikal politikalar izlemesini savunan diaspora tarafından da eleştirilmiştir.³⁷

Koçaryan'ın 1998 yılında Taşnakların desteğiyle Ermenistan Devlet başkanı olmasıyla birlikte Türkiye Ermenistan ilişkileri daha da gerginleşti. Diaspora için kimliğini koruma aracı olarak kullanılan soykırım iddiaları Ermenistan yönetimi tarafından da Türkiye ile ilişkilerde ve özellikle diğer ülkelerin Türkiye ile ilişkilerinde kullanılmaya çalışılmıştır.³⁸ 2003 yılı Mart ayında yeniden Ermenistan Devlet Başkanlığına seçilen Koçaryan döneminde de iki ülke arasındaki ilişkilerde somut adımların atılması zor görünmektedir. Nitekim 28-29 Haziran 2004'te İstanbul'da yapılan NATO Zirvesi'ne Ermenistan'la ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan Türkiye, Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'ı davet etmiş ancak Koçaryan daveti reddederek Ermenistan'ın Türkiye olmadan da gelişebileceğini belirterek diyalog girişimlerine karşı tavrını açıkça ortaya koymuştur.³⁹

³⁶ AGİT Minsk Grubu, Azerbaycan ve Ermenistan devletlerinin Karabağ sorunu için barışçıl bir çözüm bulmalarını teşvik etme amacıyla, 1992 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı tarafından kurulmuştur. AGİT Minsk Süreci, 24 Mart 1992 tarihinde Helsinki'de toplanan AGİT Konseyi, konsey başkanından Karabağ sorununun bir an önce görüşmeler yoluyla sonuçlandırılabilmesi için çözüm yolunu açması talebiyle başlamıştır.

³⁷ Kamer Kasım, "Türkiye-Ermenistan İlişkileri", **Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Bildirileri**, II. Cilt, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi, Ermeni Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2007, s. 1043.

³⁸ Kamer Kasım, "Ermenistan'ın Dış Politikası: Ter-Petrosyan ve Koçaryan Dönemlerinin Temel Parametreleri", **Stratejik Analiz**, 3(27), Temmuz 2002, ss. 42-49.

³⁹ Kodaman, a.g.m., Aralık 2013, s.116.

Ermenistan 2005 yılının sözde soykırımın 90. yıldönümü olması sebebiyle Türkiye'yi uluslararası arenada sıkıştırmaya çalışmaktadır. Ermenistan'ın hesaplarına göre 2005 yılından başlanarak Türkiye uluslararası arenada sıkıştırılacak ve özellikle de bu çabalar Türkiye'nin AB'ye giriş müzakerelerine bağlantılı olarak sürdürülecektir. 2015 yılında ise sözde soykırımın 100. yılında konuyu Birleşmiş Milletler gündemine getirerek sözde soykırımı Türkiye'ye baskı ile kabul ettirmeyi planlamaktadır.

2005 yılında Türk tarafından yapılan teklifle, Türk-Ermeni ilişkilerinde ihtilafli bir konu olan 1915 olaylarının incelenmesini, iki halk arasındaki güvenin yeniden tesis edilmesi için Türk ve Ermenilerin de içerisinde bulunacağı tarafsız bilim adamlarından oluşacak bir komisyon kurularak arşiv kayıtlarının araştırılması istenmiştir. Ermeni tarafı ise bu komisyonda soykırımın değil, soykırım sonuçlarının görüşülmesi gerektiğini ileri sürerek, 1915'te sevk ve iskân edilen Ermenilerin geride bıraktıkları mallar ve soykırım kurbanlarının mirasçılarına verilecek tazminatı konuşmak gerektiğini söylemektedir.⁴⁰ Türkiye, sorunu çözebilmek üzere ortak bir komisyon kurmak ve toplantı yapmak üzere 24-25 Eylül 2005'te Bilgi Üniversitesi'nde "İmparatorluğun Son Dönemlerinde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunu" adı altında yapılmıştır. Bu etkinliğin ardından çeşitli sempozyumlara devam edilmiştir. Bunlardan biri 24-25 Kasım'da Gazi Üniversitesi Atatürk Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından yapılan "Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları" isimli sempozyum olmuştur.⁴¹

2005 yılında TBMM tarafından bir bildirim yayımlanmış ve "*TBMM'nin gerek Türkiye'nin gerekse Ermenistan'ın çıkarlarının, asırlar boyunca aynı topraklar üzerinde birbirlerine karşı hoşgörü ve barış içinde yaşamış olan Türk ve Ermeni uluslarını barıştırmak, onları savaş yıllarından kaynaklanan derin ön yargılara esir olmaktan kurtarmak ve hoşgörü, dostluk ve işbirliğine dayalı bir ortak geleceği paylaşmalarına imkan verecek bir ortamı yaratmak olduğuna...*" inandığı belirtilmiştir.⁴² Bunların dışında yukarıda bahsettiğimiz gibi tarihsel gerçekliğin bilimsel araştırmalarla gün ışığına çıkartılması için ortak bir komisyon kurulması önerisi Başbakan tarafından Ermeni Devlet Başkanı Robert Koçaryan'a bir mektupla iletilmiş ve Viyana Ermeni-Türk Platformu ve

⁴⁰ Bkz., Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", **Ermeni Araştırmaları**, 35, 2010, ss.13 .

⁴¹ Ömer Taşpınar ve Ömer Gordan Philip, **Türkiye'yi Kazanmak**, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s. 135.

⁴² Ekrem Yaşar Akçay, "Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Ermeni Açılımı", **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi**, 2(4), Gümüşhane, 2011, s. 28.

Türk-Ermeni Barışma Komisyonu gibi pek çok diyalog başlatılmıştır. Ancak Ermeni tarafının uzlaşmaz tutumu dolayısıyla bu girişimler sonuçsuz kalmıştır.

Türkiye'nin Ermenistan'la iyi ilişkiler kurma isteği 2007 yılı itibariyle daha hızlı bir ivme kazanmaya başlamıştır. Van Gölü'ndeki Akdamar Kilisesi'nin Türkiye tarafından restore edilmesi, Erivan-Antalya uçak seferlerinin başlaması iyi niyetin en önemli göstergelerinden biri olmuştur. 2008 yılında ise ilişkileri normalleştirmek adına yeni bir sürece girilmiş ve bunlar, "*Peynir Diplomasisi*"⁴³ ve "*Futbol Diplomasisi*" olarak adlandırılmıştır. 2010 Dünya Kupası elemelerinde aynı grupta bulunan iki ülke futbol milli takımları ilişkilerin normalleşmesi için bir fırsat doğurmuş ve Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan 6 Eylül 2008'de maçı Erivan'da izlemek üzere Cumhurbaşkanı Gül'ü Ermenistan'a davet ederek Futbol Diplomasisi başlamıştır.⁴⁴

Mevcut duruma daha genel bir perspektiften bakacak olursak Ermeni Açılımı yalnızca iki ülke arasında yaşanan gelişmelerden değil, aynı zamanda Uluslararası konjonktürden de etkilenmiştir. 2008 yılında ABD'de Barack Obama'nın Başkan seçilmesi, Rusya'nın Gürcistan'a yaptığı askeri operasyon, Kafkas Jeopolitiği ve Obama'nın Başkan seçildikten sonra Türkiye'ye yaptığı ziyaret ve TBMM'de yaptığı konuşmada Ermenistan'la ilişkilerin geliştirilmesine yönelik konuşması, iki ülkeyi ortak bir noktada buluşturmuştur.⁴⁵

Bütün bu gelişmelerin etkisiyle 22 Nisan 2009'da İsviçre'nin arabuluculuğuyla Türkiye-Ermenistan arasında ikili ilişkileri normalleştirmek, iyi komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde bölgede barış, güvenlik ve istikrarı geliştirmek için bir yol haritası belirlenmiştir. 10 Ekim 2009'da iki ülke arasında İsviçre'nin Zürih kentinde, 31 Ağustos 2009'da paraf edilen "Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü" ve "İkili İlişkilerin

⁴³Barış Özdal, "Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı mı?", http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2009109_bar%C4%B1%C5%9F%C3%B6z%20dal.int.pdf, 20 Kasım 2009; Kars'ta yapılan fuara katılan Türkiye, Gürcistan ve Ermenistan'dan peynir üreticilerinin başlattığı "Kafkas Peyniri Projesi" Türkiye ve Ermenistan arasındaki kapıların yeniden açılmasını gündeme getirmiş ve bu olaya da Peynir Diplomasisi adı verilmiştir.

⁴⁴Sinan Oğan, "Dağlık Karabağ Görüşmeleri Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan İlişkileri ve Obama", <http://www.2023.gen.tr/kasim2008/6.htm>, 3 Aralık 2009. 'dan aktaran Kodaman, a.g.m., Aralık 2013, ss. 116-117.

⁴⁵Mustafa Aydın, "Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan Anlaşması'nın Neresinde?", **TEPAV Politika Notu**, Eylül 2009, s. 2.

Geliştirilmesi Protokolü”, imzalanarak iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır.⁴⁶

Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü, iki ülke arasındaki mevcut sınırın Uluslararası Hukuk’un ilgili maddeleri uyarınca karşılıklı olarak tanınmasını öngörmektedir. Yani Ermenistan, Türkiye için kırmızıçizgi olan sınırın tanınması açısından bir politika değişikliğine gitmektedir. Protokol aynı zamanda iki ülke de iyi komşuluk ilişkileri anlayışıyla bağdaşmayacak siyaset izlemeyeceklerine dair taahhütlerini belirtmişlerdir. Bu durum üstü kapalı olarak Ermenistan’ın soykırım konusunda izlediği politikada değişikliğe gideceği anlamına gelmektedir. Ayrıca Protokolde her iki ülke de hangi nedenle olursa olsun terörizmi ve şiddeti tüm yönleriyle kınayarak bu tür eylemlerin teşvikinden kaçınacağını ve böyle durumlarda işbirliğine gideceklerini belirtmişlerdir. Yani Protokol, Ermenistan’ın Türkiye sınırını tanımama konusunu ortadan kaldırdığı gibi diplomatik ilişkilerin de önünü açmaktadır.⁴⁷

İkili İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol’de ise her iki ülke de bölgesel ve uluslararası uyuşmazlık ve çatışmalarını Uluslararası Hukuk kuralları çerçevesinde barışçıl yollarla çözeceklerine dair taahhütlerde bulunmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında, metinde belirtilemese bile Dağlık Karabağ Sorunu’nun da Uluslararası Hukuk’a uygun olarak çözüleceği anlamını çıkarmak mümkündür. Ayrıca Protokolde, her iki ülke halkının karşılıklı güven ve iyi ilişkiler oluşturmalarını sağlamak için mevcut sorunlara ilişkin arşivlere bakılarak tarafsız ve bilimsel incelemelerle yeni bir diyaloga girileceği görülmektedir. Bu durum Türkiye’nin daha önce soykırım olayına dair önerdiği ortak komisyon kurulması ve araştırmalar yapılmasının önünü açmaktadır.⁴⁸

Genel olarak bakıldığında Protokoller, Türkiye açısından başarılı diplomatik sonuçlar doğurmaktadır. Açık olarak Dağlık Karabağ Sorunu’nun Türkiye ile Ermenistan arasındaki bir sorun olmadığı için Protokollerde geçmemesi ise Ermenistan açısından önemli bir diplomatik başarı olarak değerlendirilmektedir. Ancak Protokollerde

⁴⁶ Bülent Aras Fatih Özbay, “Türkiye ve Ermenistan Statüko ve Normalleşme Arasında Kafkasya Siyaseti”, <http://arsiv.setav.org/Ups/dosya/22458.pdf>, 2 Ekim 2009; Protokoller, Türk ve Ermeni Dış İşleri Bakanları tarafından Amerika, Fransa, Rusya, İsviçre Dış İşleri Bakanları, AB Konseyi’ne Başkanlık eden Slovenya Dış İşleri Bakanı ve AB Dış Politika Yüksek Temsilcisinin katılımıyla imzalanmıştır.

⁴⁷ Özbay, a.g.m., 2009; Mehmet Emin Çağırın, “Açılımlar ve Hukuk”, **Stratejik Düşünce Dergisi**, 1(1), 2009, s. 92.

⁴⁸ Özbay, a.g.m., 2009

geçmemesine rağmen Türkiye ilişkilerin normalleşmesi için Karabağ Sorunu'nun çözümünü önkoşul olarak koyduğu gözden kaçırılmamalıdır⁴⁹

Halen Ermeni işgali altında olan Dağlık Karabağ bölgesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuya açılacağı tek kapı olan Azerbaycan sınırları içindedir. Karabağ'ın Ermeni işgalinden kurtulması, Türk dış politikasında kırmızıçizgi olarak görülmekteydi. Ama Karabağ Meselesi'nin yukarıda bahsi geçen protokollere girmemesi, Türkiye Azerbaycan ilişkileri açısından olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Söz konusu açılım, Azerbaycan'a haber verilmeksizin yapıldığından dolayı, Türkiye son yirmi yıldır reel anlamda stratejik ortağını kaybetme riski ile karşı karşıya kalmıştır. Açılımla beraber Azerbaycan iktidarına yakın medya kuruluşları, ilişkilerin başlangıcından beri ilk defa Ankara'yı eleştiren açıklamalarda bulundular.⁵⁰ Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev Nisan 2009 tarihinden itibaren yapmış olduğu açıklamalarla Ankara'ya açılımla ilgili uyarılarda bulunmuştur. Bakü'yü kaybetme riski, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ı Azerbaycan'a gitmeye zorlamış ve Mayıs 2009'da ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret esnasında Azerbaycan Parlamentosunda Erdoğan "Karabağ sorununda çözüm olmadan sınır kapısının açılmasının mümkün olmadığını" söyleyerek Azerbaycan tarafını yumuşatmaya çalışmıştır. Bu durum birkaç ay bu şekilde devam ettikten sonra Aliyev protokollerin imzalanmasının hemen öncesinde, Ankara'nın politikasının yanlışlığını vurgulayarak doğalgaz ücretlendirmesinin de eskisi gibi olamayacağını belirterek bir bakıma Türkiye'yi uyarmıştır.⁵¹

Türkiye bu açılımla beraber, Ermenistan'ı kazanma uğruna Gürcistan ve Azerbaycan'ı kaybetme riski altına girmiştir. Bu durum Türkiye'nin, bölgesel güç mücadelesinde rakibi olan İran tarafından da olumlu karşılanmıştır. Çünkü İran, Azerbaycan üzerindeki propagandasını artık daha rahat bir şekilde yapabilecektir.⁵² Aynı zamanda bu durum Hazar ötesi Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin ilişkilerini de İran ve Rusya lehine etkileyecek ve daha da önemlisi bu devletleri enerji ihracı konusunda Türkiye'ye karşı güvensizlik içine itebilecektir.

⁴⁹ Hasan Oktay, "Türkiye Ermenistan Arasında Yeni Açılım", <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/205/turkiye-ermenistan-arasinda-yeni-acilim.aspx> , 5 Aralık 2009. ' den aktaran Kodaman, a.g.m., Aralık 2013, s. 118.

⁵⁰ Elhan Şahinoğlu, "Ermenistan Açılımının Türkiye-Azerbaycan İlişkilerindeki Etkileri", **21. Yüzyıl**, 19, 2010, s. 73.

⁵¹ Kodaman, a.g.m., Aralık 2013, s. 119.

⁵² Arif Keskin, "Türkiye-Ermenistan "Açılımı" Bir Stratejik Yanlışlığın Anatomisi", <http://2fwww.gunaz.tv/index.php?id=4&vmode=1&sID=856&lang=1> , 16 Nisan 2010.

Ekonomik açıdan bakacak olursak imzalanan Protokoller, Türkiye'nin enerji, eğitim, çevre, turizm, ulaşım, iletişim gibi alanlarda Ermenistan'la işbirliğine gitmesinin yanı sıra, Protokoller imzalandıktan sonra 6 ay içinde sınırın açılması taahhüdü altına girmiştir. Bu açıdan bakıldığında, ilişkilerin gelişmesi ya da normalleşmesi, iki ülkeye daha çok ekonomik açıdan bir yarar sağlayacaktır. Türkiye, ilişkilerin normalleşmesi ve sınırın açılması durumunda, tarımsal ürün ihracatında 4.6 kat, kimyasal ürünler ihracatında 3.4 kat, ulaştırma ekipman ihracatında 2.8 katlık bir artış elde edecektir. Yani bu durum, sınırın açık olmadığı duruma göre 14 katlık bir artışı göstermektedir.⁵³ Ermenistan ise ilişkilerin düzeliş ve sınırın açılması durumunda yıllık ticaretinde 20-23 milyon \$'lık bir artış sağlayacaktır. Böyle bir artış aynı zamanda ülkeye yabancı yatırımcıların gelmesini sağlayacaktır.⁵⁴

Yaklaşık iki yıl gizli diplomasi yoluyla yürütülen, 6 Eylül 2008'de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Türkiye-Ermenistan Dünya Kupası Avrupa elemeleri grup maçını izlemek üzere Erivan'a gitmesiyle kamuoyunun gündemine giren, futbol diplomasisinin ardından ABD Başkanı Obama'nın Türkiye ziyareti ve TBMM'de yaptığı konuşma sonrası hızlanarak 22/23 Nisan gece yarısı açıklanan yol haritasıyla belli bir düzene oturtulan, 10 Ekim 2009 tarihinde de İsviçre'nin arabuluculuğuyla, ABD, Rusya, AB ve Fransa'nın şahitliğinde Zürih'te imzalanan protokoller sonrası somut bir hale gelen Ermenistan açılımı; önce Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorununun çözülmesi şartını öne sürmesiyle krize dönüşmüş, sonrasında da 12 Ocak 2010 tarihinde Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin açıkladığı gerekçeli kararlar kapanma noktasına gelmiştir. Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararına göre, protokoller diplomatik ilişkilerin kurulması ve ortak sınırın açılması halinde geçerli olacaktır. Yine karara göre, ilişkilerin tarihsel boyutunu incelemek üzere kurulacak uluslararası komisyon 1915'te yaşananları ele almayacaktır, çünkü soykırım gerçektir ve daha önce Sarkisyan'ın da dile getirdiği gibi tartışmaya açılmayacaktır. Başta Başbakan ve Dışişleri Bakanı olmak üzere Türkiye Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararını kabul edilemez bulmuştur.⁵⁵ Sarkisyan'ı bu şekilde davranmaya iten en önemli neden diasporayla ilişkilerini onarmak isteğidir. Ayrıca,

⁵³ Bayram Güngör, "Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Neden Gündemde?: Jeo-Ekonomik Bakış", http://www.kenancelik.com/documents/iid1BAYRAM_GUNGOR.pdf, 19 Kasım 2009.

⁵⁴ Güngör, a.g.m., 2009.

⁵⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Bakanlık Açıklamaları: No: 14, 18 Ocak 2010. **Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye-Ermenistan Protokollerine İlişkin Gerekçeli Kararı Hk.** http://www.mfa.gov.tr/no_-14_-18-ocak-2010_-ermenistan-anayasa-mahkemesi_nin-turkiye-ermenistan-protokollerine-iliskin-gerekceli-karari-hk_.tr.mfa Erişim Tarihi: 11 Mart 2015

protokolleri bu haliyle kabul etmeyeceğini bildiği Türkiye'yi baskı altına almak ve güç duruma düşürmek için Erivan'ın yapmış olduğu bir manevradır.⁵⁶

Ankara, sürecin psikolojik engele takıldığı görüşünden hareketle travmaları açmak için atılacak adımları masaya yatırmış ve Ermenilere karşı açılımların devam etmesini kararlaştırarak Ermenilerin faaliyetlerine aktif katılım kararı almıştır. Bu amaçla diaspora ile temasların sıklaştırılması, özellikle Amerika'daki Ermeni lobisi ile temas kurulması, Ermeni diasporasının verdiği davetlere de katılım sağlanması kararı Aralık 2011'deki MGK'da alınmıştır. Ayrıca Türkiye, sözde soykırım tasarılarını kabul eden ülkelere uyguladığı siyasi boykot kararını da askıya alarak bu çerçevede Arjantin Cumhurbaşkanı Cristina Fernandez'i davet etmiştir.⁵⁷

Türkiye ve Ermenistan'ın karşılıklı olarak attıkları adımların dışında, ilişkilerin barışçıl yollarla çözülmesine ilişkin sivil toplum kuruluşları önemli rol oynamaktadırlar. Temmuz 2010'da Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi (GPoT) ile Avrasya Ortaklık Fonu'nun "Ermenistan-Türkiye Yakınlaşmasında İkinci ve Üçüncü Günler" projesi kapsamında İstanbul'da düzenlenen toplantıda, "Türkiye ile Ermenistan arasındaki yakınlaşma sürecinde yaşanan tikanıklık nasıl açılabilir?" sorusuna yanıt aranmıştır.⁵⁸ "Anı Diyalog" adı altında Türk ve Ermeni STK'lar birçok proje başlatmışlardır.⁵⁹ İlk kez 2010'da MEB tarafından Ermeni okulları için Ermenice kitap hazırlanmış ve bunlar ücretsiz olarak verilmiştir.⁶⁰ 2010 yılında ikili ilişkileri düzeltmeye yönelik diğer önemli bir adım da ibadete açılan Akdamar Kilisesinde gerçekleştirilen ayindir. 2011, 2012 ve son olarak 2013 yılında dördüncü kez düzenlenen ayin, Türkiye Ermenileri Patrikhanesi Patrik vekili Başpiskopos Aram Ateçyan'ın başkanlığında gerçekleşmiş, söz konusu ayinde 100 yıl aradan sonra bir ilk yaşanarak, Ermenistan ve Türkiye'de yaşayan 6 kişi Van Gölü'nün suyuyla vaftiz edilmiştir.⁶¹ Ayrıca, Ermeni cemaatinin Ortadoğu'daki en büyük kilisesi olan ve geçmişte metropolitlik olarak kullanılan Diyarbakır'daki Surp Giragos Ermeni Kilisesi, 2.5 yıl süren onarım ve restorasyon çalışmasının ardından 32 yıl sonra 2012'de

⁵⁶ Yelda Demirağ, "2015'e Bir Kala Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Ermeni Araştırmaları Dört Aylık", Ömer E. Lütem (Ed.), **Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi**,47, Ankara: Terazi Yayıncılık, 2014, ss. 76-77.

⁵⁷ "Arjantin Cumhurbaşkanı Türkiye'de", **Cumhuriyet**, 20.01.2011.

⁵⁸ Özgür Ulusoy, "Ermenistan'la Sıfır İlerleme", **Cumhuriyet**, 10.07.2010.

⁵⁹ Yıldız Deveci Bozkuş, "Son Dönem İç ve Dış Politik Gelişmeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri". **Karadeniz Araştırmaları**, Güz 2013, 39, ss.39-52.

⁶⁰ "MEB'den Bedava Ermenice Kitap", **Bugün**, 19.09.2010.

⁶¹ "Akdamar Kilisesi'nde Ayin", **Milliyet**, 9.09.2013.

ibadete açılmıştır.⁶² 2013'de ünlü yazarımız Yaşar Kemal'e Ermenistan Kültür Bakanlığı tarafından Ermeni kültürel mirasına gösterdiği saygıdan dolayı Krikor Naregatsi nişanı verilmiştir.⁶³ Buradan da anlaşılıyor ki Protokoller onaylanmamış olmasına rağmen, gerek STK'lar, gerekse Hükümetler nezdinde karşılıklı atılan bu adımlar ilişkileri normalleştirme konusundaki çabaların hala devam ettiğini göstermektedir.

Bir taraftan ilişkileri normalleştirme çabasıyla olumlu gelişmeler yaşanırken diğer taraftan Ermenistan ve Ermeni Diasporası kendi iddialarına devam etmişlerdir. Bu çerçevede Ermeni lobi örgütleri 2011 yılında Washington'da bir Ermeni soykırım müzesi açma teşebbüsüne girişmişlerdir. Yine bu dönemde ABD'de ilgili Ermeni lobi örgütleri tarafından Ermeni soykırımı iddialarını konu alan toplantı, konferans ve yayınların sayısında çok ciddi bir artış gözlenmiştir. Basında yer alan haberlere göre, bazı Amerikan üniversitelerinin bu konularda hummalı bir faaliyet içerisine girdiği ve bu çerçevede de Armenian Film Foundation adlı vakıf ile Güney Kaliforniya Üniversitesi'ne bağlı Shoah Foundation Enstitüsü arasında Ermeni soykırımı hususunda çalışmalar yapmak için Nisan 2010 tarihinde bir anlaşma yaptığı belirtilmiştir.⁶⁴ Ermenistan'da ise bizzat devlet başkanı Sarkisyan'ın emriyle Nisan 2011 tarihinde 'Ermeni Soykırımının 100. Yıldönümüne İlişkin Etkinliklerin Koordinasyonu için Devlet Komisyonu' kurulmuştur.⁶⁵

Bunlara ek olarak 18 Ekim 2011'de Fransa meclisi genel kurulu, 1915 olaylarıyla ilgili Ermeni iddialarının reddinin suç sayılmasını öngören yasa teklifini kabul etti. Yasa teklifinin gerekçesi, "ırkçılık ve yabancı düşmanlığının belirli şekilleri ve ifadelerine karşı ceza hukuku yoluyla mücadele" olarak ifade edilmiştir.⁶⁶ Fakat Anayasa Konseyi, 28 Şubat 2012'de aldığı kararla kabul edilen yasanın düşünce ve ifade özgürlüğü, bilimsel araştırma özgürlüğü, iletişim özgürlüğü ile suç ve cezanın yasallığı ilkesini ihlal ettiği gerekçesiyle yasayı iptal etmiştir.⁶⁷

⁶² "Top atışıyla yıkılan çan 97 yıl sonra yine çaldı", **Milliyet**, 5.11.2012.

⁶³ Gülden Öktem, " Yaşar Kemal'e Kültür Nişanı", **Milliyet**, 05.09.2013.

⁶⁴ Aslan Yavuz Şir, "Fransa Tartışmaları Işığında 2015 Öncesi Ermeni Diasporası Faaliyetleri", <http://www.avim.org.tr>, 22.12.2011

⁶⁵ Mustafa Sıtkı Bilgin, "Ermenilerin 2015 Yılına Yönelik Stratejileri ve Türkiye", <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/ermenilerin-2015-yilina-yonelik-stratejileri-ve-turkiye/3820>, 15.05.2014

⁶⁶ <http://www.assemblee-nationale.fr/13/propositions/pion3842.asp>, Erişim Tarihi: 16.03.2015

⁶⁷ Constitutional council of the French Republic, **Decision no. 2012-647 DC of 28 February 2012**, <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/english/case-law/decision/decision-no-2012-647-dc-of-28-february-2012.114637.html>, Erişim Tarihi: 16.03.2015

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ile Fransa Anayasa Komisyonu, “Ermeni soykırımı yoktur” demenin yasayla yasaklanmasını ve bunu diyenlerin cezalandırılmasını “düşünce özgürlüğü ihlali” saymıştır. Bu bilgiler doğrultusunda, AİHM 17 Aralık 2013 günlü Perinçek-İsviçre kararında, Doğu Perinçek’in “Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilere uygulanan politikanın soykırım olarak yorumlanamayacağı” söylemleri nedeniyle İsviçre Mahkemeleri’nde mahkûm edilmesinin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin” ifade özgürlüğünü” düzenleyen 10. maddesinin ihlali olduğunu hükme bağlamıştır. Bu hükmün açık anlamı, artık “1915 Ermeni tehcirinin soykırım olmadığını söylemenin mahkûmiyet nedeni olmayacağı, olamayacağı” dır. AİHM’ne göre, “Ermeni soykırımı yoktur” denilmesi ifade özgürlüğü kapsamındadır ve cezalandırılmaz.⁶⁸

Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Edvard Nalbandyan 12 Aralık 2013’te Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) 29. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı sebebiyle 4 yıl aradan sonra ilk kez Türkiye ve Ermenistan resmi düzeyle görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede Türkiye-Ermenistan ilişkileri ele alınarak, Güney Kafkasya’da kapsamlı ve sürdürülebilir barış, güvenlik ve istikrarın tesis edilmesi ve Yukarı Karabağ sorununa ilişkin konular üzerinde durdular. Fakat görüşmede anlaşmazlıkların çözümüne yönelik herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir. Ayrıca görüşmenin gerçekleştiği otelin önünde Türkiye, sözde Ermeni soykırımını kabul etmediği gerekçesiyle protesto edilmiş ve Türk bayrakları üzerine çarpı işareti konularak yere atılmıştır.⁶⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 23 Nisan 2014’te 1915 olaylarının 99. yıldönümü vesilesiyle hayatını kaybeden Ermenilerin torunlarına taziye dileklerini ileterek, Türkiye tarihinde resmi ağızdan ilk defa 1915 olaylarına ilişkin Ermenilere taziye mesajı⁷⁰ yayınlayan Başbakan olmuştur. “*Ermeni vatandaşlarımız ve dünyadaki tüm Ermeniler için özel bir anlam taşıyan 24 Nisan, tarihi bir meseleye ilişkin düşüncelerin özgürce paylaşılması için değerli bir fırsat sunmaktadır*” sözleriyle başlayan mesaj, Başbakan Erdoğan adına Başbakanlık Basın Merkezi'nin internet sitesinde yazılı olarak yayınlanmıştır. “*Kadim ve eşsiz bir coğrafyanın benzer gelenek ve göreneklere sahip halklarının, geçmişlerini olgunlukla konuşabileceklerine, kayıplarını kendilerine yakıştır*

⁶⁸ “ Uluslararası Yargı Kararları”, **Milliyet**, 23.04.2014

⁶⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-37497sgc.pdf> , Erişim Tarihi: 16.03.2015

⁷⁰ Bkz., T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/basbakan-sayin-recep-tayyip-erdogan-in-1915-olaylarina-iliskin-mesaji_-23-nisan-2014.tr.mfa , Erişim Tarihi: 16.03.2015

yöntemlerle ve birlikte anacaklarına dair umut ve inançla 20'inci yüzyılın başındaki koşullarda hayatlarını kaybeden Ermenilerin huzur içinde yatmalarını diliyor, torunlarına taziyelerimizi iletiyoruz. Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı herkes gibi Ermenilerin de o dönemde yaşadıkları acıların hatıralarını anmalarını anlamak ve paylaşmak bir insanlık vazifesidir” denilen mesajda, 1915 olaylarına ilişkin farklı görüş ve düşüncelerin serbestçe ifade edilmesinin çoğulcu bir bakış açısının, demokrasi kültürü ve çağdaşlığın gereği olduğu vurgulanmıştır. Başbakan Erdoğan mesajında Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarının milyonlarca Osmanlı vatandaşı için acılarla dolu zor bir dönem olduğunun yadsınamayacağını belirterek "*Adil bir insani ve vicdani duruş, din ve etnik köken gözetmeden bu dönemde yaşanmış tüm acıları anlamayı gerekli kılar*" demiştir.

1915 olaylarının 100. yıldönümünde Recep Tayyip Erdoğan'ın taziye mesajına benzer bir açıklama Başbakan Ahmet Davutoğlu'ndan gelmiştir. Davutoğlu taziye mesajında "*Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında, asırlardır barış ve kardeşlik içinde bir arada yaşamış olan farklı etnik ve dini kökenden pek çok Osmanlı vatandaşı, hafızalarda derin izler bırakan büyük acılar yaşadılar. Birinci Dünya Savaşı koşullarında bu acıları yaşayan, farklı etnik ve dini kökene mensup milletlerin torunları olarak yaşananları anlıyor, hayatını kaybeden masum Osmanlı Ermenilerini saygıyla anıyor, torunlarına taziyelerimizi sunuyoruz. Osmanlı Ermenilerinin hatırasına ve Ermeni kültürel mirasına sahip çıkmak Türkiye için tarihi ve insani bir görevdir. Bu anlayışla, bu yıl 24 Nisan günü Ermeni Patrikhanesinde düzenlenecek dini bir törenle, Osmanlı Ermenileri tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de anılacaktır. Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakan olduğu dönemde, 23 Nisan 2014 tarihinde yayınladığı mesajda belirtildiği gibi, 'Türkiye ve Ermenistan'ın, birlikte, kendilerine yakışır bir törenle' Osmanlı Ermenilerini anmaları çok daha anlamlı olurdu. Tarih siyasete alet edilmediğinde, bu olgun ve erdemli duruşun gerçekleştirileceğine inanıyoruz.*" ⁷¹ şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca Davutoğlu taziye mesajında "*bu yıl 24 Nisan günü Ermeni Patrikhanesi'nin düzenleyeceği dini bir törenle, Osmanlı Ermenilerinin dünyada olduğu gibi Türkiye'de de anılacağını*" söylemiştir. Ermeni patrikhanesinde ilk defa düzenlenecek törene Türkiye'yi temsilen bir devlet görevlisi de katılacak. Bunun üzerine İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin ev sahipliğinde, 1915 olaylarının 100. yılını anmak üzere Patrikhane'nin karşısındaki Kumkapı Meryem Ana Kilisesi'nde ilk defa düzenlenen ayine Avrupa Birliği Bakanı

⁷¹Bkz. "Davutoğlu'ndan 1915 mesajı: Osmanlı Ermenilerini saygıyla anıyoruz."
http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/04/150420_davutoglu_1915 , Erişim Tarihi: 25.04.2015

Volkan Bozkır da katılmıştır.⁷² 1916 yılından bu yana ilk kez hükümetin resmi düzeyde temsili ile tören gerçekleştirilmesi açısından önemlidir.

24 Nisan 2015 tarihine gelindiğinde 1915 olaylarının 100. yılı vesilesiyle Ermenistan'ın başkenti Erivan'da düzenlenmiş olan anma törenine Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande katılmıştır. Devlet Başkanı Serj Sarkisyan anma töreninde, "*Unutmadık, 100 yıl geçmiş olsa da hatırlamaya devam ediyoruz*" ifadelerini kullanmıştır. Fransa Cumhurbaşkanı François Holland, "*Halkınızın yaşamak zorunda kaldığı trajediyi asla unutmayacağız*" şeklinde açıklamada bulunmuştur. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin kitle katliamlarının hiçbir gerekçeyle haklı gösterilemeyeceğini söyledi. ABD Başkanı Barack Obama ise 1915 olaylarının 100'üncü yıldönümü vesilesiyle yaptığı açıklamada soykırım kelimesine yer vermemiş, bunun yerine "Büyük Felaket" anlamına gelen Meds Yeghern kavramını kullanmıştır.⁷³ Katolik dünyasının ruhani lideri Papa Franciscus, Vatikan'da 12 Nisan tarihinde Ermeniler için düzenlenen ayinde selefi Papa 2. Jean Paul döneminde imzalanan deklarasyonda yer alan 1915 olaylarıyla ilgili "20. yüzyılın ilk soykırımı" ifadesine atıfta bulunmuştur.⁷⁴ Avusturya Parlamentosu Başkanı Doris Bures, parlamentoda yaptığı konuşmada, 24 Nisan 1915'te "Ermenilerin tutuklamasıyla" başlayan olayların "tehcir" ile devam ettiğini ve "soykırım" ile son bulduğunu öne sürmüştür. Avrupa Parlamentosu (AP) 1915 olaylarını "soykırım" olarak nitelendiren karar tasarısını oy çokluğuyla kabul etmiştir.⁷⁵ Almanya Parlamentosu da 1915 olaylarının 100. yılını anma toplantısında yaşananların 'soykırım' olarak tanımlanmasını öngören metin üzerinde anlaşmıştır.⁷⁶ Çek Parlamentosu Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu, 1915 olaylarının 100. yıldönümünde Ermeni iddialarını "soykırım" olarak kabul eden bir önergeyi kabul etti.⁷⁷

23 Nisan 2015 tarihinde Ermenistan Apostolik Kilisesi Eçmiyazın Katedralinin dışarısında bir seremoni düzenledi. Dünya'da bulunan diğer Ermeni Kiliseleri ise 19:15

⁷² **Habertürk Gazetesi**, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1069562-ermeni-patrikhanesinde-ayin> , Erişim Tarihi: 25.04.2015

⁷³ "Soykırım Erivan'da anılıyor", <http://www.dw.de/soyk%C4%B1r%C4%B1m-erivanda-an%C4%B1%C4%B1yor/a-18405859> , Erişim Tarihi: 03.05.2015

⁷⁴ "Erdoğan mesajı vermişti: Türkiye ilk sembolik adımları attı", **Milliyet Gazetesi**, <http://m.milliyet.com.tr/erdogan-mesaji-vermist-turkiye/siyaset/detay/2056493/default.htm> , Erişim Tarihi: 14.05.2015

⁷⁵ "AP 1915 olaylarıyla ilgili tasarısı kabul etti", <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ap-1915-olaylariyla-ilgili-tasariyi-kabul-etti> , Erişim Tarihi: 14.05.2015

⁷⁶ "Davutoğlu'ndan 1915 mesajı: Osmanlı Ermenilerini saygıyla anıyoruz", http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/04/150420_davutoglu_1915 , Erişim Tarihi: 14.05.2015

⁷⁷ "Czech Parliament Panel Passes Genocide Centenary Resolution", <http://www.aina.org/news/20150416030002.htm> , Erişim Tarihi: 14.05.2015

yerel saatlerinde 100 kere çan çaldılar. 7 milyona ulaşan Ermeni Diasporası dünya çapında ses duyuran büyük seremoniler düzenledi. Moskova’da Ermeni Ortodoks Kilisesi beyaz güvercinleri gökyüzüne uçurdu. Paris’te Eyfel Kulesinin gece boyunca ışıkları kapandı. Benzer bir anma Roma şehrinde Colosseum’un gece boyunca ışıkları kapatılarak gösterilmiştir. Los Angeles’da milyonlarca insan ellerinde “Adalet istiyoruz.” ve “Türkiye bunu ödemek zorunda” pankartlarıyla Türkiye konsolosluğuna doğru yürüyüş yaptı.⁷⁸

Bu ve benzeri olaylar gösteriyor ki 1915 olayları yüzyıl geçmiş olmasına rağmen Ermenistan ve Diasporanın çabaları sonucu etkisini dünya çapında devam ettirmektedir. İki ülke arası çözülemeyen sorunların altında var olan psikolojik etmenler, karşılıklı var olan algı düzeyinde incelenecektir. İki ülke arasındaki ilişkiler paylaştıkları ortak tarihle ve bu paylaşım sonucu geliştirdikleri algılar tarafından belirlenmektedir. İki ülke arası ilişkilerin ve politikaların iyileştirilmesi ve geliştirilmesi ancak bahsedilen algının temelinde yatan psiko-politik faktörlerin belirlenmesi sonucu gerçekleşebilmektedir. Bu sebeple tezin amacı Türk-Ermeni ilişkilerini belirleyen psiko-politik faktörleri ortaya çıkarmak ve Ermenilerin sahip olduğu kimlik, din, diaspora gibi belli başlı olguların ilişkilerin üzerindeki etkisini tespit etmektir. Bu nedenle tez çalışmasında olayları tarihi boyutuyla ele almaktan ziyade sorunun altında yatan psiko-politik faktörler ortaya koyulmaktadır.

Türk ve Ermeni milletleri arasındaki ilişkiler de psiko-politik faktörler ile analiz edildiğinde ilişkileri belirleyen faktörlerin Türk ve Ermeni milletleri arasında tarihten gelen olumsuz algılar, birbirleri üzerinden geliştirdikleri olumsuz duygular ve biz-diğeri algılamaları yolu ile oluşturdukları kimlik yapıları olduğu belirtilmektedir. Bu durumun temelinde Ermenilerin 1915 yılında yaşadıkları tehciri seçilmiş travmaya dönüştürmeleri ve bu travma neticesinde geliştirdikleri mağduriyet psikolojisi yatmaktadır.

Türkiye ve Ermenistan arasındaki geçmişte ve günümüzde yaşanan problemler ve bu problemlerin temelinde yatan psiko-politik faktörlerin ortadan kaldırılması için iki devlet arasındaki olumsuz algılar ve bu algılardan beslenen kimlik tanımlamalarının değişikliğe uğratılması gerekmektedir.

Bahsedilen psiko-politik faktörler çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde bahsedilmiştir. Çalışma giriş ve sonuç bölümleri hariç iki ana bölümden oluşmaktadır. Bu

⁷⁸ “Millions worldwide mark 100th anniversary of Armenian genocide”, <http://rt.com/news/252909-armenia-genocide-centennial-worldwide/>, Erişim Tarihi: 03.05.2015

bölümlerden ilki genel olarak politik psikolojiyi, birey ve grup psikolojisini, Türk- Ermeni ilişkilerinin altında yatan psiko-politik faktörlerden Ermenilerin kimlik oluşumlarını etkileyen büyük grup psikolojisi, Ermenilerin seçilmiş travmaları kapsamında Ermeni tehciri ve bu travmadan doğan mağduriyet psikolojisi kapsamında Ermeni terörü ve Dağlık Karabağ gibi konular yer almaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde Ermenistan'ın Başkenti Erivan'da gerçekleştirilen röportaj ve anketler yer almaktadır. Bu bölümde özellikle Türk-Ermeni ilişkileri Ermenistan Ermenileri açısından bakılarak değerlendirilmiştir. Din, Türk-Ermeni ilişkileri, Diaspora ve Kimlik gibi belli başlı konular üzerinden değerlendirilme yapılmıştır.

Bu çalışma bölümlerde bahsedildiği gibi konunun tarihi boyutundan ziyade sorun psikolojik açıdan değerlendirilmiştir. Türkiye-Ermenistan ilişkilerini inceleyen çalışmalar genellikle konunun tarihi ve siyasi boyutunu incelemekte ve 1915 yılında gerçekleştirilen tehcirin soykırım olup olmadığı konusu ile ilgilenmektedirler. Ancak bu çalışma mevcut sorunların psiko-politik kökenlerine inerek siyasi tartışmalardan uzak kalmayı hedeflemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNDE PSİKO-POLİTİK FAKTÖRLER

1.1. Politik Psikoloji

1.1.1. Politik Psikolojinin Tanımı

Politik psikoloji; ulusal veya uluslararası düzeyde, bireylerin veya grupların düşünce, duygu ve davranışlarının altında yatan güdüleri psikoloji aracılığı ile ortaya çıkarmayı amaçlayan akademik, bilimsel bir çalışma yöntemidir. Bu çalışma yöntemiyle birlikte, davranışların herkes tarafından kolayca algılanabilen psikolojik boyutlarından ziyade, onların temelinde yatan asıl güdüler belirlenebilmektedir. Olayların görünen boyutlarından çok, görünmeyen yönlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan disiplini Türkiye Politik Psikoloji Derneği Başkanı ve Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Çevik şöyle tanımlamaktadır: “politik psikoloji (siyaset psikolojisi) büyük grupların, kitlelerin ve ulusların birbirleriyle olan ilişkilerini ele alarak, bu ilişkilerde rol oynayan psikolojik etmenleri değerlendirmektir”.⁷⁹ Kuklinski ise politik psikolojiyi siyasi yargılar ve kararların temelinde yatan zihinsel süreçleri araştıran bir alan olarak tanımlar.⁸⁰ Jost ve Sidanius ise politik psikolojiyi psikoloji ve siyaset biliminin bir alt alanı olarak görür, insan davranışının ve siyasi kurumların karşılıklı etkileşimi olarak açıklar.⁸¹ Iyengar ise politik psikolojiyi siyaset bilimciler, psikologlar, tarihçiler, psikiyatristler, sosyologlar ve hukukçuların katkı sunduğu siyaset bilimi ve psikolojinin birleştirdiği bir kavşak olarak tanımlar.⁸²

⁷⁹ Abdülkadir Çevik, **Politik Psikoloji**, 3. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi, 2009, s. 15.

⁸⁰ James H. Kuklinski, **Thinking about Political Psychology**, New York : Cambridge University Press, 2002, s. 2.

⁸¹ John T. Jost, Jim Sidanius, **Political Psychology: An Introduction**, New York: Psychology Press, 2004, s. 1.

⁸² Shanto Iyengar, “An Overview of the Field of Political Psychology”, Shanto Iyengar, William J. McGuire, **Explorations in Political Psychology** içinde, Durham: Duke University Press, 1993, s. 3.

Bazı araştırmacılar tarafından “siyaset psikolojisi” olarak da nitelendirilen politik psikoloji, siyaset adamlarının psikolojik kaynakları, siyasal alanda daha fazla kullanmasıyla başvuru bir disiplin olmuştur. Politik psikolojinin günümüzdeki öneminin Bilgin tarafından “siyasal kurumların zayıflaması, liderlerin öneminin artması, siyasetçi ile kitlelerin ilişkisinin değişmesi, medya donanımlı eylem ve söylemlerin öne çıkması” ile arttığı düşünölmektedir.⁸³

Politik psikoloji temel olarak siyasi davranışları etkileyen psikolojik, sosyal psikolojik ve kültürel faktörleri incelemektedir. Uluslararası davranış, aktörün sadece kendi güç kapasitesi, siyasi sistemi, ulusal imajı, çıkarları ya da dost düşman algıları gibi maddi ve manevi unsurlardan oluşmaz aynı zamanda aktörün çatışmalı olduğu tarafın davranış ve hareketlerinden de etkilenir.⁸⁴ Dolayısıyla politik psikoloji, siyasi tutum ve davranışları etkileyen psikolojik, sosyal psikolojik ve kültürel değişkenleri inceler. Ayrıca ulusal “kendilik” imajları, “kendilik” değerinin algılanması, diğer ulusların uyandırdığı algılar, çatışma durumunda uygun ve etkili olarak değerlendirilen davranış kalıpları, çatışmada özel durumlar karşısında benimsenen davranış kalıpları ve gelecekte beklenenler de siyasi tutum ve davranışları belirleyen değişkenler arasında sayılmaktadırlar.⁸⁵ Tüm bunlar bir arada ele alındığında Politik Psikoloji en geniş anlamda siyasi karar ve yargıların altında yatan zihinsel süreçler olarak değerlendirilmeli, politik psikolojinin ana hedefi ise çatışma durumunda yapıcı ve yıkıcı sonuçlara nasıl ulaşıldığının tespit edilmesi olmalıdır.⁸⁶

Politik psikoloji barışçıl amaçlı bir analiz ve proaktif çözüm üretme metodu olarak kullanılabileceği gibi kitleleri maniple edici, kutuplaştırıcı, milli, etnik veya mezhepsel çatışmaları körükleyici bir algı yönetimi metodu olarak da kullanılabilir. Bu bağlamda politik psikoloji araştırmaları siyasilerin elinde ikna etmeye yarayan bir uygulayıcı mekanizma olarak da kullanılabilir. Nitekim siyasetin psikolojik temeli olan grup içi ve grup dışı tehditleri medya manipölasyonu ile inşa ederek “öteki” üzerinden çatışma oluşturmak buna örnek olabilir. Tarih zaten milletlerin veya aynı ölkede yaşayan farklı etnik grupların birbirine karşı geliştirdikleri düşmanca tutumların siyaset arenasına

⁸³ Nuri Bilgin, **Siyaset ve İnsan: Siyaset Psikolojisi Yazıları**, 2. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2005, s. 24.

⁸⁴ Noel Kaplowitz, “Psychopolitical Dimensions of International Relations: The Reciprocal Effects of Conflict Strategies”, **International Studies Quarterly**, 1984, 28, ss. 373-406.

⁸⁵ Noel Kaplowitz, a.g.e., ss.373-406.

⁸⁶ Kuklinski, a.g.e., s. 2.

kullanılması veya kitlelerin belki de kendilerine ait olmayan bir ülkü, bir amaç uğruna bir başka millet ile savaşmaları ile doludur. Bu açıdan politik psikoloji birey veya grup süreçlerini, görünürde gözükmeyen çatışma nedenlerini büyük grupların tarihsel süreçte oluşan çatışmalarını tespit ederek bu nedenleri ortadan kaldırmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesinde etkin rol oynayabilir.⁸⁷

Perez politik psikolojinin karakteristik yapısını üç boyutta incelemiştir. Bunlardan ilki; politik psikolojinin her zaman sosyal hareketlenmelere duyarlı olması ve sosyal çatışmaları çözümleyici yapısının bulunması olarak belirtilmiştir. İkinci olarak ise politik psikoloji, adından anlaşılacağı gibi psikoloji ile politika arasında bir köprü vaziyeti görmüş ve psikolojik teorilerin siyasal zeminde uygulanmasını araştırmıştır. Üçüncü olarak, politik psikolojinin bir bilim dalı olarak, metodoloji ve teori alanlarında toplumları aydınlatmaya çalışan bir yönü olduğunu vurgulamıştır.⁸⁸

Robert Jervis'e göre ise çeşitli yaklaşımlardan faydalanan birçok politik psikoloji türü mevcuttur.⁸⁹ Pek çok farklı tanımlama mevcut olmasına karşın beş ortak araştırma alanında sınırlandırılabilir. Bunlardan ilki kişinin davranışlarıyla ilgilidir ve bu tanıma göre insan davranışını anlayabilmek için, insanların nasıl düşündüğünü, çevrelerini nasıl algıladıklarını ve kararlara nasıl vardıklarını anlamamız gerekir. Uluslararası davranışları anlamak için ise devletin yalnızca dış ilişkilerini incelemek yeterli olmamaktadır. Bunlara ek olarak karar alıcıların hedefleri, inançları ve algıları incelenmelidir.

İkinci alan ise liderlerin ortak davranış kalıpları ile ilgilidir; buna göre birçok siyasi liderin düşünce ve algılarında ortaklıklar vardır. Teorilerle birlikte ortak davranış kalıpları belirlenmesine rağmen liderler homojen bir grup teşkil etmezler. Benzerliklere rağmen insanlar bilgileri işleme, farklılıkları görme ve karara varma açısından farklıdırlar.⁹⁰ Politik psikoloji, politik davranışı inceleyebilmek için öncelikli olarak temel insan davranışlarını araştırma kapsamına almaktadır. İnsan davranışlarının rasyonel olup olmadığı politik davranışlar ile ilgili en önemli tartışma konularından olmakla beraber birçok araştırmacı insan davranışlarının kaynağı olarak ortak algıları ele almaktadır. Ancak iki temel insan

⁸⁷ B. Senem Çevik Ersaydı, *İnterdisipliner Bir Bilim Olarak Politik Psikoloji ve Kullanımları*, 21. *Yüzyılda Sosyal Bilimler*,2, Aralık-Ocak-Şubat 2012-2013, s. 40.

⁸⁸ Adela Garzón Pérez, "Political Psychology as Discipline and Resource", *International Society of Political Psychology*, 22(2), 2001, s.348.

⁸⁹ Robert Jervis, "Signaling and Perception: Drawing Inferences and Projecting ImagesPolitical Psychology", *Political Psychology*, ed. Kristen Renwick Monroe, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers,2002, ss.293-295.

⁹⁰ Robert Jervis, ss.293-295.

ihtiyacı davranışların ortak algıdan çok rasyonellikle açıklanabileceğini ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki insanların kendi dünyalarını “anlama” ihtiyacına sahip olmaları, diğeri ise kendi davranışları ile diğerlerinin davranışlarının sonuçlarını tahmin edebilme ihtiyacı duymalarıdır.⁹¹

Üçüncü araştırma alanı ise davranışın “kendilik” imajı ve kimlik ile ilgili olması durumudur. Bireylerin ve grupların diğerleri üzerindeki algıları, kendileri üzerindeki algılarıyla karşılıklı olarak ilgilidir. Örneğin insanlar kendi devletlerinin barışçıl olduğunu düşündükleri için başka bir devleti saldırgan olarak değerlendirirler. Bu durum “diğeri” olgusunun yaratılması ile ilgilidir.

Dördüncü araştırma alanı tehdit algılamalarıyla ilgilidir. Tehdit algılamaları devlet davranışlarını açıklamada tek başına yeterli olmadığı için araştırmalarda tehdide ek olarak kızgınlık, sevgi ve aşağılanma gibi duygulardan da bahsedilmesi gerekmektedir. Politik psikolojinin son araştırma alanı ise inançlar ve “kendilik” imajları ile ilgilidir. Bu konuya açıklık getirmeye çalışan Treisman, siyah öğrencilerin matematik dersindeki başarısızlıklarını ele almıştır. Bu durumun sebepleri arasında aile desteğinden yoksunluk, motivasyon eksikliği ve iyi eğitim almamış olmaları gösterilse de tüm bunların ötesinde öğrencilerin inançlarının ve kendilik imajlarının en önemli neden olduğu saptanmıştır.⁹²

Aslında politik psikoloji kavramı, devletlerin tarihi ve politika kadar eski bir kavram olarak nitelendirilebilir.⁹³ İnsanlar politika yapmaya başladığından beri, farkında olmadan kendi içlerinde diğer insanların tutum ve davranışlarının altında yatan etkenleri araştırmışlardır. Bu bağlamda geçmişten günümüze insanların farkında olmadan başvurdukları politik psikoloji, yeni keşfedilmiş bir alan olmamasına rağmen terminolojik açıdan literatüre kazandırılması son yüz yıl içerisinde olmuştur. Politik psikolojinin akademik bir disiplin olarak ortaya çıkması ve terminolojiye girmesi Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki döneme denk gelmektedir. Bu alan psikoloji veya siyaset biliminin bir alt dalı olarak yorumlanabileceği gibi kendine has ayrı bir dal olarak da görülmesi mümkündür. Halen siyasetin mi psikolojisi yoksa psikolojinin mi siyasi

⁹¹ Martha Cottam, Beth Dietz-Uhler, Elena Mastors and Thomas Preston, **Introduction to Political Psychology**, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2004, s.1.

⁹² Robert Jervis, ss.293-295

⁹³ Bilgin, a.g.e., s. 24.

yorumlanması olduğu hakkında net bir fikir birliği yoktur.⁹⁴ Çok geniş bir yelpazeyi kapsayan politik psikoloji toplumun siyasi davranışına yansıyan her alanını ele almaktadır. Liderler ve takipçileri, oy verme davranışları, toplumsal reflexler, algılar, biliş, sosyalleşme, ayrımcılık, önyargılar, kitlesel katliamlar, tutum ve davranış değişikliği, çatışma, şiddet, terör, aktarım, nöropolitik gibi konular politik psikolojinin ilgi alanındadır.

Politik psikoloji tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde karar verme mekanizmasında insan unsuru, Niccolo Machiavelli'nin insan psikolojisi hakkındaki dar ve sınırlı görüşlerinin ardından, Thomas Hobbes, John Locke ve Jean-Jacques Rousseau'nun ayrı ayrı "Doğa Durumu" (State of Nature) hakkında yürüttüğü yeni düşünce akımlarıyla, daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmeler ışığında, politik psikoloji disiplini alanında yürütülen çalışmalar, ilk olarak 1920'li yıllarda Harold Lasswell tarafından yürütülmüştür. Lasswell'in uzun araştırma periyodunun ardından Knutson (1973), politik psikoloji alanında ilk eser olarak kabul edilen "Politik Psikolojinin El Kitabı" (Handbook of Political Psychology) adlı yapıtı yayınlamıştır. Politik psikoloji, yayınlanan bu ilk kitaptan da anlaşılacağı üzere, Freud'un insan davranışları analizlerinin temel alındığı ve bu analizlerin politik çalışma alanlarına uyarlandığı bir disiplin olarak literatüre girmiştir.⁹⁵ Bu alanda yürütülen akademik çalışmalar, 1977 yılında "Uluslararası Politik Psikoloji Derneği" (ISPP)'nin kurulmasıyla güçlenmiştir. ISPP sayesinde politik psikoloji disiplini, üniversitelerde artık birer ders olarak okutulmakta ve bu alanda çalışmalar halen devam etmektedir.⁹⁶ Uluslararası kamuoyunda ISPP tarafından yürütülen aktiviteler ışığında güç kazanan politik psikolojinin Türkiye'deki kurucusu ise Prof. Vamık Volkan ekolü ile Prof. Dr. Abdülkadir Çevik ve kurucusu olduğu Politik Psikoloji Derneği'dir.

Politik Psikoloji disiplininin gelişim süreci, Horowitz tarafından ve McGuire tarafından ayrı ayrı dört ana bölümde incelenmiştir. Horowitz, politik psikolojinin gelişim sürecinin ilk bölümünü kişilik ve bireysellik kavramının zihinlerde şekillenmesiyle tanımlamıştır.⁹⁷ McGuire ise, gelişimin ilk bölümünü 1940-1959 yılları arasında psikanalistler tarafından yürütülen kişilik kavramları üzerine olan çalışmalar olarak

⁹⁴ Bkz. Jon A. Krosnik, "Is Political Psychology Sufficiently Psychological? Distinguishing Political Psychology from Psychological Political Science", James H. Kuklinski, **Thinking About Political Psychology**, Cambridge, 2002, ss. 187-216.

⁹⁵ David Patrick Houghton, **Political Psychology: Situations, Individuals, and Cases**, Second Edition, New York: Routledge, 2009, ss. 23-24.

⁹⁶ Shana Levin, "Undergraduate Education in Political Psychology", **International Society of Political Psychology**, 21(3), 2000, ss. 613-614.

⁹⁷ Donald L. Horowitz, "Paradigms in Political Psychology", **International Society of Political Psychology**, 1(2), 1979, s. 101.

belirlemiştir. Bu dönem içerisinde, kişilik ve kültür arasındaki etkileşim incelenmiş olup ulusal karakter tanımının ortaya çıkarılması ve otoriter kişilik kavramlarının araştırılması amaçlanmıştır.⁹⁸ İlk dönemde politik kişilikler ve lider davranışları mevcut düzende etkisini hissettiren Marksist, davranışçı ve psikanalitik teoriler ışığında mercek altına alınmaktaydı. Politik psikoloji 1930'lara damgasını vuran ve bir Freudyen psikanaliz teorisi olan "erken çocukluk tecrübelerinin politik kişilik üzerine etkilerini" inceledi. Aynı dönemde çocukluk tecrübelerinin yanı sıra, içinde bulunulan kültürün de politik kişiliğe, düşüncelere ve davranışlara ne gibi etkilerde bulunduğu üzerine duruldu. Örneğin ulusal liderin dış politikada sergilediği agresif tutum; a) liderin çocukluğunda agresif davranışlarının sıkça ödüllendirilmiş olmasıyla (Davranışçılık Teorisi) b) ekonomik sebeplere bağlı kafa karışıklığının yaşanmasıyla (Marksist Teori) veya c) 'baba' faktörünün 'dış grup' faktörüne taşındığı ödipal iki uçlulukla (Psikanalitik Teori) açıklanmaktaydı.

Bu dönemde politik psikoloji adına yapılan çalışmalarda; yazılı kayıtların analiz edilmesi, gözlem ve birebir mülakat metodları kullanılmıştır. Politik psikolojinin ilk döneminde kullanılan metodlar sonraki dönemlere göre daha az bilimsellik ve çeşitlilik içermekteydi. Bu dönemde "psikobiyografiler", "psikohistoriler", "ulusal karakterler" üzerine yazılar yazıldı. Adolf Hitler gibi döneme damgasını vuran otoriter rejim liderlerinin biyografileri Marksist, Neo-Freudyen ve ego psikolojisi çerçevesinden kaleme alındı.⁹⁹

Döneme politik liderlerin kişilik analizleri damgasını vurdu. Otoriter liderlerin asabi davranışlarını oluşturduğuna inanılan çocukluk dönemleri, babaları ile olan ilişkileri, aile yapıları analiz edilerek yönetimdeki tutumları incelenmiştir. Tarihsel açıklamaların psikanalitik olan veya olmayan psikolojik tepkiler ışığında açıklanması olarak ifade edilen psikotarih ilk kez 1910 yılında Leonardo da Vinci'nin psikobiyografisini yazan Freud ile başlamıştır. Bu dönem psikanalizden etkilenecek Freudyen kuramlardan yola çıkan Lasswell'in "Psychopathology and Politics" adlı çalışmasını Alexander George ve Juliette George'un (1956) "Woodrow Wilson and Colonel House: A Personality Study" ile Erik H. Erikson'un "Young Man Luther" (1958) adlı çalışması izlemiştir. Allport (1937), Fromm (1941), Reich (1946) daha sonra Adorno (1950) ve arkadaşları otoriter kişilik çalışması ile

⁹⁸ McGuire, W. ve Iyengar, S., **Explorations In Political Psychology**, NC: Duke University Press, 1993, ss. 9-35.

⁹⁹ E. Erikson, **Childhood and society**, 1st edition, Newyork: Norton, 1950, s. 242.

kişilik çalışmalarını ve kitle psikolojisi çalışmalarını geliştirmiştir. Bu çalışmaları Arendt (1963), Greentein (1969), Hermann (1977, 1983), Knutson (1973), Staub'un (1989), Alford (1994) ve Altemeyer'in (1996) çalışmaları izlemiştir. Daha sonraki dönemlerde ise Erikson (1950) ve Langer (1972) Hitler; Volkan ve Itzkowitz ise Atatürk (1984), Nixon (1999) ve Post (2003) ise Saddam Hüseyin ile ilgili psikobiyoğrafi çalışmaları yapmıştır.¹⁰⁰ Bu dönemde yapılan araştırma ve analizler sonucunda; politik kimliklerin toplum fertlerinin çocuk yetiştirme konusundaki pratiklerine ya da sosyoekonomik düzene bağlı olarak oluştuğunu ve tarihsel süreci önemli biçimde etkilediğine karar verilmişti. Bu dönemin önemli özelliklerinden birisi de analizi yapanların sadece psikoloji veya siyasi disiplinlerden gelmiyor olmasıydı. Benedict ve Whiting gibi antropologlar, filozoflar ve hatta müzikologlar bu alana katkıda bulundular. Loewenberg, DeMause ve Runyan psiko-tarih çalışmalarına devam ederken Volkan ve Post da kimlik, terör ve aidiyet konularında psikanalitik yönelimli politik psikoloji çalışmalarını sürdürmektedir.

Davranışçı kuramların kullanıldığı 40'lar ve 50'ler döneminde ise Lazarsfeld, Berelson ve Gaudet *The People's Choice: How the Voter Makes Up His in Presidential Campaign* (1948) adlı çalışmalarında, Rokeach (1960) *The Open an Closed Mind* adlı çalışmasında, Lipset (1960) "Political Man" siyasi tutum ve oy verme davranışları üzerine çalışmıştır. Daha sonra Iyengar'ın (1991, 1995) çeşitli çalışmalarında medya ve oy verme davranışı işlenmiştir. Hyman (1956), Merelman (1969), Jennings (1974, 1981) ise politik psikolojiyi doğrudan ilgilendiren siyasal sosyalleşme üzerine çalışmıştır. Jennings ve Niemi siyasal sosyalleşme konusunda Sears (2000), Sniderman (1997) ve Pettigrew (1979, 1995) ise önyargılar ve ırkçılığın öğrenilmesi konularında ilerleyen dönemlerde çalışmıştır. Daha sonraki bilişsel kuramların kullanıldığı dönemde ise Tetlock (1983) ve Krosnik (1989), algı ve uluslararası ilişkiler konularında ise Jervis, McDermott ve Cottam'ın çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmaların tümü politik psikoloji ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgilidir. Son dönemde ise yeni gelişmeler ışığında Hatemi, McDermott, Alford ve Hibbing'in nöropolitik yönelimli çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir

¹⁰⁰ B. Senem Çevik Ersaydı, a.g.m. , ss. 43-44, Detaylı bilgi için bkz. John Sullivan, Wendy M. Rahn, Thomas J. Rudolph (2002), "The Contours of Political Psychology: Situating Research on Political Information Processing", James H. Kuklinski (Ed.), **Thinking About Political Psychology** içinde, Cambridge, Cambridge Press, ss. 23-27; John Jost, Jim Sidanius (2004), "Political Psychology: An Introduction", John T. Jost ve Jim Sidanius (Ed.), *Political Psychology* içinde New York, Psychology Press, ss. 1-17; McGuire (1993).

kısmı tamamen politik psikoloji çalışması yapma amacıyla yola çıksa da büyük bir kısmı diğer bilimler çerçevesinde yapılmış çalışmalardan oluşmaktadır.¹⁰¹

Disiplinin gelişim sürecinde ikinci bölüm, 1960-1970 yılları arasında politik tutum, kamuoyu tepkileri ve oy verme davranışları üzerine yapılan çalışmaları kapsamaktadır. Özel yararlılık ve algının duyguları ve davranışları etkilediği teorisi öne sürüldü. Lazarsfeld, Berelson ve Lipset gibi dönemin önde gelen siyasi bilimler, psikoloji ve sosyoloji uzmanları oy kullanma davranışının kişilerin ait oldukları gruplara, toplumsal ve medya ile olan ilişkilerine bakılarak tahmin edilebileceğini öne sürdüler. 1930 Dünya Ekonomik Bunalımından önce seçimler insanların siyasi partileri desteklemesi takım tutmak gibi fanatizm ve eğlence gibi görülmekteydi. Dünya Bunalımı ve ulusal sosyalizmin baş göstermesinin ardından akademisyenlerin dikkatleri politik tutumlar ve oy kullanma davranışları üzerine yoğunlaştı. Yapılan araştırmalarda genelde anket soruları kullanıldı ve bu yolla halkın siyaset hakkındaki düşünceleri ve gözlemleri kaydedildi (Whyte,1943&Goffman,1959). Bu anlamda 60&70'lerin önceki döneme nazaran daha bilimsel yöntemler kullanmaya başladığı görülmektedir. Politik psikolojinin ikinci evresinde çalışmalar politikada bölücü davranışlara- savaş, ayaklanma ve suç gibi- odaklı ilerledi (Davies, Gurr, Singer&Small, Narol). Bunun yanı sıra yıkıcı karakterler, siyasi istikrar, politik davranışlarda uluslararası farklılıklar, modernleşme, yaşam kalitesi, medyanın politika üzerindeki etkisi üzerine çalışma ve analizler de gerçekleştirildi.

1980-1990 yılları arasında bulunan üçüncü bölümde ise ideolojik kavramların açıklanmaya çalışılmasıyla beraber, genel anlamda politikayı kavrama ve politik kararların arkasında bulunan etkenleri ortaya çıkarma çalışmaları yürütülmüştür. Bu dönemde algının karmaşık yapısını anlamak için laboratuvar deneylerinden faydalanıldı. Çocuklar ve yetişkinlerle derinlemesine görüşmeler yapılarak siyasi bilincin ve ideolojinin oluşumu incelendi (Coles, 1986; Reinerman, 1987). Tarihi olaylar analiz edilerek siyasi karar alınması aşamasına katkı sağlanmaya çalışıldı. Ayrıca bu dönemde, genel olarak halkın uluslararası ilişkilerle yakından ilgisi olan politik inançları ve karar verme süreçlerinin yanı sıra, seçkin kesimin de karar verme süreçlerine etkileri araştırma alanına dâhil edilmiştir.

¹⁰¹ B. Senem Çevik Ersaydı, a.g.m., s. 44.

1990 sonrasında günümüze kadar gelen dördüncü bölümde ise politik psikoloji disiplinine daha fazla insanlar arası ve gruplar arası ilişkileri açıklamak amacıyla başvurulduğu ifade edilebilir. Bu dönem itibariyle, insanlar arası veya gruplar arası alanlarda çıkan çatışmaların nedenleri derinlemesine incelenmeye başlanmıştır. Bu dönem Horowitz tarafından politik psikolojinin artık öncekinden daha kapsamlı sosyal temaları ele alan yapısının ortaya çıkması olarak tanımlanmıştır.¹⁰²

Bu tanımlamalara ilave olarak Montero tarzındaki düşünürler, politik psikolojinin politik travmalar, terör, azınlıkların siyaset içerisindeki gücü ve sosyal çatışmalara daha fazla odaklanması gerektiğine inanmış ve siyaset ve psikolojinin gelişiminin her ülkeye göre farklı aşamalardan oluştuğunu belirtmiştir.¹⁰³

Politik Psikoloji; yukarıda da bahsedildiği gibi büyük grupların, kitlelerin ve ulusların birbirleriyle olan ilişkilerini ele alarak bu ilişkilerde rol oynayan psikolojik etmenleri değerlendirmektedir. Bununla birlikte, politik psikoloji büyük gruplar ve uluslarla, bunların liderleri ve liderler arasındaki ilişkilerin psikolojik boyutlarını da incelemektedir. Politik psikoloji, psikolojik kanıları sosyal uygulamaya bağlayan ve psikolojik süreçleri sosyal olaylarla ilişkilendiren bir kaynak olarak görülebilir. Politik psikoloji, psikolojiyi ve toplumu birleştiren bir kesişim noktasıdır.¹⁰⁴ Bir diğer anlatımla, yönetim biçimleri her ne olursa olsun tüm toplum ve topluluklarda, sağlıklı bir yöneten-yönetilen fotoğrafı çekebilmek için, birey/vatandaş/üye/zümre/grup ya da tüm ulus gibi farklı katmanlarda politik psikoloji açısından bilimsel bir çözümlene yapmaya çalışmak gerekiyor. Hele ki, siyaset gibi tüm varlığını “ilişki yönetimi” üzerine konumlandırması gereken bir sahada, bu ilişkileri yönlendirecek, yönetecek, kriz anlarında çözüm sunabilecek olan güç iletişim olduğundan; iletişim ortamının mükemmelliği için, yapılan bu psikolojik tahlil, çözümlene ve değerlendirmelerin etkililiği kaçınılmaz olacaktır.

Politik psikoloji, siyasi partilerin seçmenlerine ulaşmak ve oy toplamak için fayda sağladıkları bu çeşitli katman, içerik ve boyutlardaki iletişim stratejisi ise temelde, lider davranışı, seçmen davranışı, grup dinamiği veya kitle psikolojisi gibi, politik psikoloji araştırma ve çalışmaları ile yorumlanabilecek kuvvetli bağlar üzerine konulabiliyor.

¹⁰² Irving Louis Horowitz, “Paradigims in Political Psychology”, *International Society of Political Psychology*,1(2), 1979, s. 103.

¹⁰³ Maritza Montero, *Political Psychology in Latin America*, 1986, M. Hermann (Ed.) içinde, *Political Psychology*, San Francisco: Jossey-Bass, ss. 414-433.

¹⁰⁴ Perez, a.g.e., s. 347.

Seçmen davranışının incelenmesi gibi, ilk anda algılanabilir yönünün ve faydalarının dışında, aslında politik psikoloji, baskı grupları, toplumsal travmalar, iç savaş, soykırım, terörist faaliyetler ya da göçmen (ya da çok kültürlülüğün getirdiği bir takım sorunlar diyebiliriz) entegrasyon sorunları ve ulusal/etnik kimliklerin psikolojisi gibi konuların tahlilinde ve bu bağlamda iletişim yönetiminde yararlanılan bilim dallarındandır.

Toplumların ve büyük grupların kimliklerinin oluşumunda onların tarihsel süreç içinde başka toplumlarla yaşadıkları olayların önemli bir yeri vardır. Bu olaylar o toplumun diğer toplumlardan farklılığının da belirleyicileri olabilmektedir. Politik psikoloji toplumların yaşadığı bu olaylara psikolojik pencereden bakarak farklı bir boyutu ortaya koymaktadır. Ayrıca bunlara ek olarak normal kimlik gelişimi, teröristin kimliği, etnik kimliğin gelişimi, terörizmin psikolojisi gibi alanlar üzerinde de durmaktadır.¹⁰⁵ Politik psikolojinin araştırma alanları; büyük grupların ve liderlerin psikolojik güdeleri, lider ve izleyen psikolojisi, etniklik psikolojisi ve toplumsal ve siyasal gelişmelerin psikodinamiği şeklinde sıralanabilmektedir.¹⁰⁶ Politik psikolojinin temel çalışma alanları; siyasi kişilerin özellikleri, ideolojilerin psikolojik temelleri ve geleneksel olmayan katılma, siyasal iletişim ve siyasi şiddet gibi düzenlenmiş olaylara odaklanmıştır.¹⁰⁷

1.1.2. Politik Psikolojinin Temel Özellikleri

Politik psikolojinin üç temel özelliği bulunmaktadır: Birincisi, sosyal aciliyet olaylarına her zaman hassas olur. İkincisi, başlangıcından beri psikolojik teoriyi politik olaylara bağlamaya çalışır. Sonucusu ise, geleneksel bir kanı sahası olarak, evrensel teori ve metotları barındırmasıdır.¹⁰⁸ Politik psikolojinin önemi, çok tartışılan ama anlaşıldığı takdirde çok önemli bir öğretim olan bireysellik metodolojisinin varsayımına bağlıdır.¹⁰⁹ Toplumlarda insanların siyasete ilgi göstermeleri, içinde buldukları düzenli yaşamları sekteye uğradığı takdirde mevzu bahistir. Bireylerin sürdürdükleri yaşam olağandışı bir olay: ülkenin işgali, askeri darbe, gruplar arası çatışma v.b. ile bozulmadığı sürece, bu düzenin hep böyle gideceği fikrine kapılırlar ve bu doğrultuda siyasetten uzak bir yaşam sürerler. Bireyler işsiz kalma, inanç özgürlüğünü belirtmede sorun yaşama v.b. gibi,

¹⁰⁵ “Politik Psikoloji Derneği, Politik Psikoloji Nedir?”, <http://www.ppd.org.tr/index>

¹⁰⁶ Abdülkadir Çevik, “Bireysel Psikolojiden Toplumsal Psikolojik Süreçlere”, Neden Politik Psikoloji, <http://www.ppd.org.tr/nedenpolitikpsikoloji.html>

¹⁰⁷ Perez, a.g.e.. S. 349

¹⁰⁸ Perez, a.g.e. S. 348

¹⁰⁹ Jon Elster, “Political Psychology”, <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/92017779.pdf>

toplumda yaşanan sorunların sonucunun kendilerine etki etmesi halinde siyasal duyarlılık gösterirler.¹¹⁰

Bireysel ve grup kimliğinin gelişimi çerçevesinde kimlik gelişimi, ben ve diğerleri bağlamında öteki kavramı, diğer grup tarafından yaşatılmış ve yoğun aşağılanma ve mağdur olma duygularının yaşandığı olaylar için kullanılan ve efsaneleşen seçilmiş travmalar meselesi, bir grubun üyelerinde başarılı olma ve başka bir grup üzerinde zafer kazanma duygusu yaratan ve seçilmiş travmalar gibi, efsaneleşen seçilmiş zaferler konusuyla beraber etnik çadır, ulusal çadır, mağdurluk psikolojisi, ait olma ve hayatta kalma psikolojisi, bölünme psikolojisi ve yaralanmış narsisizm kavramlarıdır.¹¹¹

Yaşanan travma ile toplumsal sürecin birbiriyle ilişkisi çok önemlidir. Eğer bir travmadan söz ediliyor ise bunun kişisel cevapları olabilir. Prof. Dr. Vamık Volkan'ı verdiği "Politik Psikoloji" adlı seminerde daha çok toplumsal yanıtlar üzerinde duruyor ve dört ana noktadan bahsediyor: "(i) Büyük bir travma olduktan sonra paylaşılmış yeni uğraşlar ortaya çıkıyor. (ii) Varolan kültürel normlar değişiyor. (iii) Paylaşılmış bağlantı nesnelere olarak anıtlar yapılıyor. (iv) Ve bu travmanın yanıtları nesilden nesile devam ediyor. Başkaları tarafından yapılan felaketlerin etkileri nesilden nesile geçiyor. İçinde bulunduğumuz nesilde yaşanan çatışmaları anlamak amacıyla ise geçmiş nesillerin yaşamış olduğu çatışmaları da bilmek durumundayız. İnsanlar yas tutamadıklarında ve atılğan olamadıklarında bunların sonucu olarak politik bir süreç ve ideoloji ortaya çıkıyor. Buna, "benim hakkım var" anlayışı diyebiliriz. Yani insanda yas tutma şeklinde olan şey topluma gelince bir süreç olur."¹¹²

Politik psikoloji, bir strateji ve farklı gerçeklikleri bir araya getiren bir araç haline gelmiştir. O psikologların toplumdaki bölünmüş ve çatışmış söylemler ile oluşan krizleri, bilimsel yönlendirme vasıtasıyla düzeltmeye çalıştığı yolu temsil eder.¹¹³ Bu bağlamda Politik psikoloji, siyasal sistemde psikolojik süreçlerin oynadığı rolü belirleyerek ve

¹¹⁰ H. Ümit Dikker, "Politik Psikoloji ve Türkiyedeki Sentezi", <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/diger/2874-politik-psikoloji-ve-turkiyedeki-sentezi>

¹¹¹ Abdülkadir Çevik, "Politik Psikolojide Yer Alan Kavramlar", Neden Politik Psikoloji?, <http://www.ppd.org.tr/nedenpolitikpsikoloji.html>

¹¹² Prof. Dr. Vamık Volkan, "Vamık Volkan'dan Politik Psikoloji Seminerleri-2" <http://www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=1304>

¹¹³ Perez, a.g.e. s. 349

değişikliklerin nasıl olması gerektiğini anlatarak, ulusun psikolojik sağlığına katkıda bulunabilir.¹¹⁴

1.2. Birey ve Grupların Politik Psikolojisi

Bireyin kişilik ve kimlik oluşumunun temeli bebeklik döneminden itibaren başlamakta ve yaklaşık beş yaşına kadar sürmektedir. Yani bireyin kişilik ve kimliğinin temel iskeleti 5-7 yaşına kadar kurulmuş olmaktadır. Yedi yaşından itibaren çocuk ailesi dışında okul ortamına girerek kimliğine bu yeni ortamın özelliklerini katmaya ve toplumsal süreçleri daha yakından görmeye ve yaşamaya başlar. Bu yaştan sonra, ergenlik döneminde her şey yeniden gözden geçirilmekte, toplumsal normlar, grup normları, politizasyon sürecine giriş ve sonunda daha kalıcı, değişmez bir kimlik yapısı meydana gelmektedir.¹¹⁵

Birey düşünsel ve duygusal olmak üzere iki beyne sahiptir. Ruhsal süreçlerini bu her iki beyin yapısı ile birlikte gerçekleştirmektedir. Düşünsel beyin, düşünen, mantık yürüten, bilinçli alanlardan oluşmaktadır ve bilişsel zekâyı içermektedir. Duygusal beyin kalp ile doğrudan bağlantılı, bazen mantıksız olabilen ve duygusal zekâyı içeren beyindir. Bu iki beyin yaşam için gereklidir ve ideal koşullarda ahenkli bir biçimde işlev görürler. Duyumsama, algılama, öğrenme, hatırlama ve bilme süreçleriyle yaşamı idame ettirmek için söz konusu bu iki beyin sürekli etkileşim halinde olup zihinsel yaşamı belirler. Mantık/duygu ikilemi gibi görünen iki beyin ahenkli, eşgüdüm halinde çalışır ve çoğu zaman ikisi arasında denge bulunmaktadır. Yarı bağımsızlığa sahip bulunan mantık/duygu sistemi arasında tam ahenk sağlandığında duygular düşüncüyü; düşünceler duyguyu etkiler. Duygulara dayalı tutkular öne çıktığında denge bozulur; bu durumda duygusal beyin egemenlik kazanır.¹¹⁶

Duygusal beyin algıladığı her türlü bilgiyi belleğine kaydedip işleyecek ve bunları yaşam biçimine dönüştürecek biçimde tasarlanmıştır. Düşünsel beyin dikkat toplama yöntemi ile hipnotize edilme durumunda yönetim, programlanmış duygusal beyin eline geçmektedir. Düşünsel beyin alanlarındaki iradeyi devre dışı bırakan, sadece duygularla hareket edilmesini sağlayan, duygusal beyne yüklenen olumsuz programlardır. Yüklenen

¹¹⁴ Michael A. Milburn, **Sosyal Psikolojik Açından Kamuoyu ve Siyaset**, Çev. Ali Dönmez-Veli Duyan, İmge Yayınları, Ankara, 1998, s.276

¹¹⁵ Çevik, **Politik Psikoloji**, s. 50.

¹¹⁶ Necla Öner, Psikolojik Danışmanlıkta Yeni Ufuklara Bir Örnek: Duyusal Zekâ, **Türk Psikologlar Derneği, IX. Ulusal Psikoloji Kongresi**, İstanbul: Türk Psikologlar Derneği Yayını, 1998, ss.191-196.

bu şiddete yönelimli programlar bir manyetik alan oluşturmakta ve başka zararlı programları da yanına çekerek yaşam tarzını biçimlendirmektedir. Şiddet yanlıları eylemlerinde bu tür program süreçlerini birlikte yaşamaktadırlar.

Birey aynı zamanda bir grup üyesidir ve insanın kimliği bireysel ve toplumsal olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Toplumsal kimlik, bir grubu oluşturan bireylerin büyüme ve sosyalleşme süreci içindeyken benimseyerek sahip oldukları kültürel-tarihsel-siyasal kodlardan oluşur. Toplumsal kimlik kodları grup üyeleri arasında bir bağ oluşturarak onları bir arada tutar ve “biz” lik duygusunun kaynağını meydana getirir.¹¹⁷

İnsanlar her dönemlerinde toplumsal öğrenmeyle birlikte davranış kalıpları edinmektedirler. Özellikle yukarıda da belirtildiği gibi çocukların ve gençlerin tutumları, davranışları, öğrenme neticesinde oluşmaktadır. Davranışların bir kısmı gruba paylaşılan toplumsal kimlikten kaynaklanan ortak tepkiler, yani grup davranışları oluşturur. Bireysel farklılıklar olsa da doğum, aynı dili paylaşılması, aynı çocuk yetiştirme pratiklerinden geçirilmesiyle birlikte içinde bulunduğu toplulukla benzer davranışlar sergiler.

Birey siyasi çevrede karar alırken veya seçimlerde bulunurken sahip olduğu kişilik, algı düzeyi, değer yargıları ve duyguları gibi kişisel özelliklerin yanı sıra içinde bulunduğu gruba uygun davranışlarda bulunmaktadır. Bu sebeple siyasi davranışın anlaşılabilmesi için grup modellerinin iyi bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Grup olgusunun ilk çözümlemelerini yapanların (Le Bon, 1896; Mc Dougall, 1921; Freud, 1922) hepsi, grup davranışının birey davranışından farklı olduğunu belirtmişlerdir ve bu da siyasi davranışları belirli yönlerde etkilemektedir. Le Bon’a göre grup olgusu düzenli sosyal adetlerin ve normların etkisini ortadan kaldırdığı için grup üyelerinin davranışı daha içgüdüsel dürtülerle idare edilir hale gelmektedir. Freud grup olgularının bastırılan duyguları serbestleştirdiğini ileri sürmüştür. Mc Dougall grup üyeleri arasındaki etkileşimin üyelerin özelliklerinden farklı bir grup zihni oluşturduğunu kuramsal olarak ortaya koymuştur. Bu açıdan grupların siyasetin içindeki rolüne bakacak olursak: Siyasi dünyada küçük gruplar önemli siyasi kararlar alma sorumluluğuna sahip olan kişilerden oluşurken, orta büyüklükteki gruplar yasa yapma gibi daha geniş düzeydeki siyasi sorumlulukları olan gruplardır. Büyük gruplar ise devlet ve ülkeler gibi kendi dinamiklerine sahip olan gruplardır. Dolayısıyla grupları anlamak için bireyleri incelemek

¹¹⁷ Erol Göka, “Topluluk Psikolojisinde Fanatizm”, <http://www.aktuelpsikoloji.com/topluluk-psikolojisinde-fanatizm-7859h.htm>, 11.07.2011.

yeterli olmamaktadır, çünkü gruplar birbirlerine karşı aidiyet hisseden ve birbirlerine bağlı olan bireylerden oluşmaktadır.¹¹⁸

Grupların ortaya çıkışı ve oluşma sebeplerini ilk inceleyen siyaset bilimcilerden olan Thomas Hobbes'a göre, insanoğlu "tek başına" doğmuştur. Günün tamamını diğerleriyle mücadele ederek geçiren insanoğlu, diğerlerini öldürmeden öldürüleceği korkusuyla yaşamıştır. Hobbes buna "doğa durumu" adını vermiştir. Buna göre insanoğlu için en önemli şey hayatta kalmaktır. Bu durum bireyleri kendi aralarında bir anlaşma ve sözleşme yapmaya itmiştir. Bunu Claude Ake "Toplum Sözleşmesi Teorisi ve Siyasallaşma Sorunu: Hobbes Örneği", başlıklı makalesinde şöyle açıklamıştır: "Doğa durumundaki "doğal" insanın sözleşmeyi yapabilmesi için, sözleşmeyi yapmadan önce "toplumsallaşması" gerekmektedir. Bunlara göre "doğal" insan, "toplumsal" olmadığı sürece toplum sözleşmesini yapma yeteneğinden yoksun olacaktır". Bu doğrultuda bireyler arzu etmeseler de sahip oldukları gücü üst bir egemene devretmişlerdir. Bu mutlak egemen (Hobbes'un deyimiyle Leviathan) korku ve bozulmayı engelleyerek düzeni kurmuştur.¹¹⁹ Modern insan aile, aşiret, tarikat, kabile, ulus veya dini grupları uğruna yaşamından vazgeçebilmektedir. Bildiğimiz manadaki medeniyet, insanlar grupları ya da liderleri uğruna ölmeyi göze almadıkları sürece var olması mümkün olmayacaktır. Bu nedenle de devreye politik psikoloji ve grup psikolojisi girmektedir.

Grup psikolojisi kişinin bir gruba, organizasyona ya da ulusa ait olması ve diğer üyelerle birlikte ortak amaç için bir araya gelen insanların bir üyesi olarak inceler. Grup psikolojisi incelenmeden önce üzerinde çalışılacak grubun yapısının anlaşılması gerekmektedir. Grup yapısı statü, roller, normlar ve uyum olmak üzere dört alanda bulunmaktadır. Statü, üyeler arasında var olan güç dağılımını ifade etmektedir. Roller ise bireylerden talep edilen davranış biçimleridir. Rollerin iyi bir şekilde yerine getirilmesi grup açısından faydalıdır. Normlar, roller tarafından şekillenmektedirler. Beklenen davranış kalıplarıdır ve bireylere dayatılan kurallar olarak tanımlanabilirler. Uyum ise

¹¹⁸ Martha Cottam, Beth Dietz-Uhler, Elena Mastors and Thomas Preston, a.g.e. s.63. den aktaran Ayşe Tutaş, **Türk Ermeni İlişkilerinin Psiko-Politik Çözümlemesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, ss. 33-34.

¹¹⁹ Fahri Bakırcı, "Hobbes'ta Sözleşmenin Kökeni Akıl mıdır?", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi** <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/63/3/3-Bakirci-Fahri.pdf>, 2010, ss. 4-7.

üyelerin grup içerisinde kalmalarını sağlayan faktörlerin toplamıdır. Grubun uzun ömürlü olmasını sağlayan bu uyumun mevcut olmasıdır.¹²⁰

Tajfel'e göre kişinin benlik imajı en azından iki önemli parçadan oluşmaktadır. Bunlardan ilki "*kişisel kimlik*" diğeri ise "*sosyal kimlik*" dir. Kişisel kimlik, kişiyi diğer kişilerden ayıran, kişinin düşünsel ve duygusal yeteneklerinden oluşan özellikleridir. Sosyal kimlik ise kişinin özel bir gruba bağlılığının düşünsel ve duygusal yansımalarıdır. Tajfel, bir grubun sosyal özelliklerinin üyelerine yansıdığını ve bu biçimde de onların toplumsal benliklerini belirlediğini varsayar. Grup içerisinde insanlar kimliksizleşirler; gerçek kişiler olarak değil, grupların temsilcileri olarak algılanır ve karşılanırlar. Bireyleri grup üyeleri haline çeviren ve grup davranışının temelinde yatan bu kimliksizleştirme sürecidir. Bu kimliksizleştirme egoya göre, grup içindeki diğer üyelere göre, ortaya çıkar.¹²¹ Bu konuyu Volkan ise şöyle değerlendirmektedir: Vamık Volkan çadır modelinde *kişisel kimliği giysiye, sosyal kimliği ise bireyin ait olduğu grubu barındıran bir çadıra* benzetir. Çadır bezi, hem kişisel giysiye, hem de gruba hizmet eder. Etnik kimlikleri birinci kat giysi ile ikinci kat çadır bezi korumaktadır.¹²²

Kolektif ve paylaşılan anlamlar sosyal davranışın ve grup davranışının en önemli parçasıdır. Bireyler nesnelere benzer şekilde algıladıklarından dolayı sosyal grup üyeleri bu ortak tecrübeler vasıtasıyla paylaşılan algı, inanç ve bilgiyi oluştururlar. Ayrıca tüm toplumlar ve kültürler kendilerine tanımlanan ortak doğruları yeni nesillere aynı şekilde öğretirler. Ancak direktifler ve ortak tecrübeler paylaşılan algıları oluşturmanın tek yolu değildir. Kolektif anlamlar paylaşılan yorumlara bağlı olan sosyal dünya ve düzenin önemli bir parçasıdır. Kendimizi tanımlamamız diğerlerinin rolünü alma kabiliyetimize bağlıdır. Dünyayı başkasının gözü ile görebilme yeteneği ile bireyler sosyal çevreyi yaratırlar. Sosyal olarak paylaşılan anlamlar ayrıca sosyal aktörler arasındaki etkileşimlerden kaynaklanırlar.¹²³

¹²⁰ Martha Cottam, Beth Dietz-Uhler, Elena Mastors and Thomas Preston, a.g.e., s. 66.

¹²¹ Vanbeselaere Norbert, "Gruplar Arası Davranışın Sosyal Psikolojik Analizi: Bireyci Bir Yaklaşımdan Sosyal Kimlik Yaklaşımına", **IX. Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmalar**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 18-20 Eylül, 1996, s.48.'den aktaran Aydın Usta, "Etnik Şiddet Olgusu Üzerine Sosyo-Psikolojik Bir Değerlendirme", **Polis Bilimleri Dergisi**, 11(2), s. 100.

¹²² "Vamık D Volkan, Uluslararası İlişkilerde Psikanaliz", <http://www.vamikvolkan.com/Uluslararası%FD-%DDi%FEkilerde-Psikanaliz>.

¹²³ Michael A. Hogg ve R. Scott Tindale, **Blackwell Handbook of Social Psychology: Group Processes**, Massachusetts: Blackwell Publishers Ltd, 2001, s.3.

Politik psikolojinin de önemli bir bölümünü oluşturan grupların ortaya çıkış nedenini Cottam ve diğer araştırmacılar iki tür perspektiften olaya bakarak farklı cevaplar üretmişlerdir. Bunlardan ilki işlevsel perspektiftir: Buna göre gruplar, hayatta kalma da dâhil olmak üzere psikolojik, bilgi edinmeye bağlı, kişiler arası ve kolektif olarak gruplandırılan insani ihtiyaçları tatmin etmeye yönelik olarak oluşmuşlardır. İşlevsel olmalarının nedeni beslenme, savunma, yeni kuşakların büyütülmesi ve üreme gibi hayati ihtiyaçların giderilmesini sağlamalarıdır. Gruplar aynı zamanda psikolojik ihtiyaçların giderilmesinde de kullanılmaktadırlar. Gruplar aidiyet ve bağlı olma ihtiyaçlarını tatmin ederler. İşlevsel olmalarının bir diğer nedeni ise, grupların bireysel düzeye nazaran daha üretici ve etkin sonuçlara ulaşmayı sağlamalarıdır. İkinci tür perspektif, kişiler arası çekim perspektifidir: Buna göre, bazı durumlarda gruplar, grup üyeleri birbirlerinden hoşlandıkları ve beraber vakit geçirmek istedikleri için meydana gelirler. Bireyler davranışları, inançları, sosyo-ekonomik statüsü ya da fiziksel görünüşü kendilerinininkine benzeyen bireylerden hoşlanırlar. Buna göre bireyler kendilerine benzeyenlerle grup oluşturma eğilimindedirler.¹²⁴

Davis'e göre ise grup oluşturma'nın başlıca nedeni üç temel insan ihtiyacı olan aidiyet, hayatta kalma ve sahip olma ihtiyaçlarıdır ve bu ihtiyaçlar ancak grup üyesi olma yolu ile tatmin edilebilirler. Ait olma ihtiyacı, aile, şehir, etnik grup ya da ulus gibi bir grubun üyesi olma gibi bilinçdışı pozitif duygular tarafından yönlendirilmektedir. Hayatta kalma ve güvenlik ihtiyacı da ancak grup üyeliğiyle tatmin edilmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi birey kendi grubunu ve diğer grupları farklı değerlendirmektedir. Üçüncü ihtiyaç olan bir değeri olduğunu hissetme ihtiyacı çocuklukta oluşur ve diğerleri tarafından sevilme ve değerli olduğunun hissettirilmesi ihtiyacı olarak şekillenir. Yetişkinlikte bu ihtiyacın tatmini bir topluluğa üye olma ve grup tarafından anlaşılmaya bağlı olma şeklinde gerçekleşir.¹²⁵

Grup psikolojisinde önemli bir diğer alan da grupların içinde paylaşılan psikolojik süreçlerdir ve bu süreçler farklı hallere bürünebilir. Bazen iyi şeyler için, bazen ise bir felaket için kullanılabilirler.¹²⁶ Eğer toplum, kendisine acı veren, aşağılandığını hissettiği bazı olayların yasını tutup tamamlayamazsa, ortak hisler *seçilmiş travmaya* dönüşür.

¹²⁴ Martha Cottam, Beth Dietz-Uhler, Elena Masters and Thomas Preston, a.g.e., s. 68' den aktaran Tutaş, a.g.t., s.36.

¹²⁵ Thomas C. Davis, "Revisiting Group Attachment: Ethnic and National Identity", **Political Psychology**, 20(1), 1999, ss. 25-47.

¹²⁶ Vamık D. Volkan, "Herkesin Bir Çadırı Var", <http://www.ekopolitik.org/public/printnews.aspx?id=906>, 2007.

Freud'e göre, yas, acı veren değişiklik ya da kayıplara karşı kaçınılmaz ve zorunlu bir insani tepkidir. İnsanoğlu değişikliği, geçmişte kaybettiğinin yasını yaşamadan kabullenemez. Yas sürecinde başlangıçta şok, üzüntü, kaybolan kişinin ya da nesnenin terk edilmesi ya da bir imaj ve anı olarak kalması biçiminde, iç pazarlık döneminden sonra da kaybın kabullenmesiyle kızgınlık yaşanır.¹²⁷

“Seçilmiş travmalar” ve “seçilmiş zaferler” bireyin kimliğinin kaynağını oluşturmaktadır. Bu tür paylaşılmış zihinsel yaşantılar ya da anılar sıklıkla etnik grubun diğerleriyle karşı karşıya geldiği tarihlerin efsaneleştirilmesiyle oluşur. Bunlar o grubun çocuklarının ruhsal dünyasının içine yerleşirler.¹²⁸

Kolektif bilinç içerisinde, bireylerin bilinç düzeyleri kaybolmakta ve kişilikleri değişmektedir. Ayrı türden olan biri grup içerisinde aynı türden olanların arasında kişilik olarak kaybolur ve böylece bilinç dışı özellikleri egemen konuma geçer. Kolektif bilincin oluşması “zihni yayılma” olarak adlandırılır. Bir toplulukta her duygu, her düşünce ve her davranış bulaşıcı ve yayılmacıdır. Bu zihni yayılma o kadar güçlüdür ki, birey kişisel yararını, toplumun yararına feda eder. Sonuç olarak birey öyle bir hale gelir ki, bilinçli kişiliğini kaybederek, grup liderinin telkinlerine itaat eder.¹²⁹

Her topluluğun kimliğini, grup davranışlarını oluşturan yapısal psikolojik özelliklerinin yanı sıra bir de duruma, koşullara özgü psikolojik özellikleri vardır. Geçmişte yasanmış ancak tam olarak yası tutulmamış acılar toplumsal kimliğin öne çıkması için önemli bir tetikleyici olabilir. Zaman zaman büyük gruplarda tarihte yaşanmış acı olaylar sanki bugün yaşanmış gibi büyük ve derin duygulara yol açabilmektedir. Buna Volkan “zaman çökmesi” adını vermektedir.¹³⁰

Son olarak politik psikolojinin incelediği diğer bir alan “mağduriyet psikolojisi” dir. Mağdur psikolojisi tehlike arz eden bur duygu durumudur. İlk adımı kendine acıma, ikinci adımı içinde bulunduğu durum için karşı tarafı suçlama, üçüncü adımı ise bunu önlemek için şiddet eylemlerine yönelme biçimindedir. Halen hayatta olan kişilerin atalarının yaşadığı bir mağduriyet kuşaktan kuşağa bilinçli ve bilinçdışı olarak aktarılır ve kendileri mağdur olmuş gibi bir psikoloji mevcuttur. Şiddet yanlıları kendi ruhsal

¹²⁷ Abdulkadir Çevik, a.g.e., s. 62.

¹²⁸ Abdulkadir Çevik, a.g.e., s. 61.

¹²⁹ Gustave Le Bon, **Kitleler Psikolojisi**, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2005, s. 28.

¹³⁰ Göka, a.g.m., 2011.

yapılarında yaşadıkları bölünmüşlük, mağdurluk ve ezikliği toplumun mağdurluk ve ezilmişlik yaşantılarıyla birleştirerek kendilerine bir destek ve korunma sağlayabilmektedirler.¹³¹

1.3. Türk- Ermeni Meselesinin Psiko-Politik Açıdan Değerlendirilmesi

1.3.1. Türk- Ermeni Meselesinde Büyük Grup Psikolojisi

Türk-Ermeni ilişkileri incelenirken grup olma durumundan kaynaklanan faktörler ve grupların kendilerine özgü özellikleri birlikte araştırılmalıdır. Grup, kendilerini birbirlerine ait olarak ifade eden insan topluluğu olarak tanımlanmaktadır. Bu grup üyeleri çocukluklarından itibaren aidiyet duygusuna sahiptirler. Aidiyet duygusu içerisinde grup olgusu ve geniş grup kimliği açıklanması gerekli olan önemli kavramlardır. Geniş grup kimliği kavramı, rastlantısal sonuçlardan ötürü dahi bir araya gelmesi çok düşük bir ihtimal olan binlerce hatta milyonlarca insanın, aynı etnik, dini veya ulusal ideolojiye ait olmaya ve aynı seçilmiş zaferlere inanmaya dayalı yoğun bir aynılık duygusuyla birbirlerine bağlanan insanlar olarak tanımlanabilir. Söz konusu olan kimlik kavramı aslında grubun üyelerinin kişisel kimlikleriyle iç içe geçmiş vaziyette olup, her bir birey için hayatı önem taşımaktadır.¹³² Volkan'a göre grup üyesi bireyler başka bir grup ile karşılaştıklarında kendilerinin diğer grup üzerindeki etkisi ve grup olarak paylaştıkları ortak zihinsel özelliklerin birleşmesi nedeniyle, normal durumlarındakinden farklı eylemlerde bulunmaktadır.¹³³

“... paylaşılmış çaresizlik ve küçük düşürülme gibi geniş grup kimliğine yönelik ciddi tehditler, geniş grubun üyeleri tarafından bireysel olarak yaralanma ve kişisel olarak tehlike olarak algılanmaktadır; bunlar ortak bir bunaltı ya da dehşet tepkisi ve her bireyin özgül kişisel savunmalarının da ötesinde kendiliğin parçalanmasına karşı paylaşılmış savunmalar yaratırlar”¹³⁴

Geniş grup kimliğiyle, kişisel kimlik arasındaki bağın bu kadar kuvvetli olmasının nedeni, bireylerin etnik veya ulusal kimliklerinin kendi sahip oldukları kimlikle beraber olgunlaşmasından kaynaklanmaktadır. Birey etnik veya ulusal kimlik içerisinde, kendi

¹³¹ Abdulkadir Çevik, a.g.e., s. 36.

¹³² Vamık D. Volkan, **Massive Traumas at the Hand of Others; Large-Group Identity Issues**, Transgenerational Transmissions, Chosen Traumas and Their Consequences, <http://www.vamikvolkan.com/Massive-Traumas-at-the-Hand-of-the-%22Others%22.php> , Erişim tarihi: 05.09.2014.

¹³³ Vamık D. Volkan, **Türkler ve Yunanlılar Çatışan Komşular**, 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2002. s. 214.

¹³⁴ Volkan D. Volkan, **Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri**, (Ç. Ö. Karaçam), 2. Baskı, İstanbul: Okyanus Yayınları, 2009, s. 45.

kimliğiyle derin bir aynılık duygusu yaşamaktadır. Bu nedenle geniş grup kimliği kişisel kimlikle aynı öneme sahiptir. Bu durumu Volkan etkileyici bir örnekle açıklamaktadır:

“Geniş grup kimliğimizle, sıradan zamanlarda olan ilişkimiz, soluk almak gibi bir şeydir. Sürekli bir biçimde soluk alırız ve birisi bize yaşamak için bunu yapmak zorunda olduğumuzu anımsatmadıkça bunun farkında değildir. Zatiirree olduğunuzu ya da dumanla kaplı bir binada bulunduğunuzu düşünün: bu gibi durumlarda soluk alıp verişimize dikkat etmemiz gerekmez; aldığımız her soluğun sürekli farkındayızdır. Geniş grup kimliğimiz saldırıya uğradığında zatiirree yaşayan ya da dumanla kaplı binada bulunan bir birey gibi davranırız; geniş gruba ait olduğumuzu, onun özelliklerini, ona olan duygusal yatırımımızı ve de geniş gruba bağlı olan binlerce ya da milyonlarca kişiye ne kadar benzediğimizi açıkça fark ederiz.”¹³⁵

Vamık Volkan ayrıca büyük grup kimliğinin daha iyi anlaşılabilmesi için “çadır” örneğini de kullanmaktadır. Buna göre birey iki kat giysi giymektedir. İlk kat giysi bireyin kendi kişiliğini temsil eder, ikinci kat giysi ise bireyin ait olduğu büyük grubun çadırı ile aynı kumaşandır. Bu çadır bezi, aslında bireyleri biz-lik duygusu altında bir araya getirir, çadırın dışı ile içi arasında bir sınır oluşmakta ve bu kumaş bireyi bir ebeveyn gibi sarmakta ve dışarıdan gelecek tehdide karşı grubu korumaktadır, bu kumaşı paylaşan milyonlarca birey de aynı koruyucu sığınağın altındadırlar. Bu durum büyük grubun kimliğini teşkil etmektedir. Çadırın sağlam olduğu dönemlerde, bireyler çadırları ile ilgili endişe taşımazlar ve normal hayatlarına devam ederler. Ancak çadır bezinde bir yırtık ya da direğinde bir sarsılma olursa, grubun biz-lik duygusu artar ve bireyler bir çadır altında yaşıyor olduklarını daha belirgin olarak algırlar ve bireylerin tümü çadırlarını sağlam hale getirmeye uğraşırlar. Hatta bu tehlike durumlarında büyük-grup kimliği bireylerin kişisel kimliklerinden daha önemli hale gelir.¹³⁶ Tehdidin veya tehlikenin niteliği grubun “grup-varlığına” tehlike oluşturabilecek her şey olabilir. Gerçek bir tehlike olabileceği gibi, aslında olmayan ancak öyle algılanan bir tehdit de aynı şekilde büyük-grup kimliğini ateşleyebilir. Önemli olan o tehditle ilgili algının grup üyeleri tarafından paylaşılıyor olmasıdır. Özetlenecek olursa, barış zamanlarında bireylerin ilgileri kendilerine, yakınlarına ve yakın çevrelerine kaymaktayken, büyük grup tehdit edildiği ya da küçük

¹³⁵ Volkan D. Volkan, **Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri**, s. 14.

¹³⁶ Vamık D. Volkan, **Kimlik Adına Öldürmek, Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme**, (Ç. Banu Büyükkal), 2. Baskı, İstanbul: Everest Yayınları, 2009, s. 87.

düşürüldüğü zamanlarda tüm ilgi ve enerjileri durumu değiştirmeye doğru yönelmektedir.¹³⁷

Bireye birey olma duygusunu yaşatan ve gruba aidiyet hissini kazandıran duygu, Klein tarafından “yansıtımalı özdeşim” (projective identification) teorisiyle açıklanmıştır. Bahsedilen bu teori, bebeklik ve çocukluk dönemi ele alınarak, bebeklerin “iyi” ve “kötü” kavramlarını anneyle olan ilişkileriyle birlikte şekillendirmesi ve anne kavramıyla özleşerek bebeğin “iyi” ve “kötü” kavramlarını dışa yansıtması veya başkasına iletmesi olarak belirtilmiştir. Yansıtımalı özdeşim kuramı sayesinde, davranışların aynen bebeklik döneminde olduğu gibi istenilen kalıba sokulup kontrol altında tutulabileceği düşünölmektedir.¹³⁸ Daha anlaşılır bir şekilde ifade etmek gerekirse, büyük-grup kimliği yukarıda bahsedildiği gibi çocukluk döneminde edinilen tümü iyi ve tümü kötü algılamalarının yetişkinlik döneminde diğer büyük gruplara yöneltilmesi ile pekişmektedir. Anne ve diğer önemli kişiler çocukla girdikleri iletişim ve etkileşimlerinde, davranış şekilleri vasıtasıyla çocukta uygun rollerin oluşturulmasına ve öğrenilmesine sebebiyet verirler. Çocuk, kendi ve çevresi ile ilgili algılar geliştirmeye başlar ve kendi ile ilgili sahip olduğu imgeler ile annesi ile ilgili imgeleri libidinal ve saldırganlık dürtüleriyle birlikte algısında ortak bir şekilde içşelleştirir.¹³⁹ Bunun dışında kalanlar ise çocukta kaygı uyanmasına neden olur, çünkü kendilik nesnelere tümü iyi imgelerini temsil ederken, yabancılar tümü kötü imgelerini temsil etmektedir. Tüm bu imgelerle yetişen ve büyük grubunu benimseyen çocuk, başka bir büyük grup ile ilgili bilgi edinmeye başladığında, genellikle de aileden edindiği bilgilerle tümü kötü algılamasına bu grupları yerleştirir.¹⁴⁰ Çocuklar, büyük bir grubun üyesi olarak, bu grubun yetişkinleri tarafından ortak “rezervuarlar” olarak diğer gruplar ile ilgili bilgileri biriktirirler. Etnisitenin kaynağı Volkan’a göre oluşturulan bu tümü iyi “biz” ve tümü kötü “diğerleri” algısıdır ve öteki olarak adlandırılan genellikle komşu bir gruptur.¹⁴¹

¹³⁷ Vamık D. Volkan, “Large-group Identity, International Relations and Psychoanalysis”, <http://www.vamikvolkan.com/Large-group-Identity,-International-Relations-and-Psychoanalysis.php>, Erişim Tarihi: 15.01.2015.

¹³⁸ Melanie Klein, *Notes on Some Schizoid Mechanisms*, New York: Free Press (3), 1946, ss. 3-12. ‘den aktaran Zeki Cem Karalı, *Bölücü - Ayrılıkçı Terörle Mücadele Politik Psikolojik Boyutun İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011, ss. 3-45.

¹³⁹ Vamık D. Volkan, *Kıbrıs: Savaş ve Uyum, Çatışan İki Grubun Psikoanalitik Tarihi*, (Ç.Berna Kılınçer), İstanbul: Everest Yayınları, 2008, s. 59-61.

¹⁴⁰ Vamık D. Volkan, *Kıbrıs: Savaş ve Uyum, Çatışan İki Grubun Psikoanalitik Tarihi*, ss. 59-61.

¹⁴¹ Vamık D. Volkan, *Türkler ve Yunanlılar Çatışan Komsular*, s. 16.

“Biz” ve “diğerleri” kavramları grupların psikolojik özelliklerini belirtmede ve grupların karar verme süreçlerinin nasıl şekillendiğini görmeye önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan bakacak olursak, yüzyıllar boyunca bir arada yaşayan Ermeni ve Türk milletleri biz-diğeri ayrımını ağırlıklı olarak birbirleri üzerinde uygulamışlardır. İdareci konumda olan Türkler olduğu için ve Ermeniler azınlık olarak yaşamlarını sürdürdükleri için, diğeri algıları Türklerden daha baskın olmuştur. Dolayısıyla Ermeni sorununun ortaya çıkmasıyla birlikte iki millet arasında sorunlar başlamış ve biz diğeri algısı iki millet için de derinleşmiştir. Volkan’a göre milletler de bireylerdekine benzer kendilik saygısına sahiptir ve ulusun yaşadığı iyi ve kötü deneyimler de bu saygıyı etkilemektedirler.¹⁴²

Türk-Ermeni ilişkilerinde Ermenilerin kendilik saygısı pek çok kez olumsuz yönlerden etkilenmiştir. Ermeniler açısından bakacak olursak kendileri ile ilgili en büyük sorun uzun dönemler boyunca kendi topraklarına sahip olamamalarıdır.¹⁴³ Kendisini ulus olarak değerlendiren bir grup sahip olduğu bu algının yanında bu toprak parçasına sahip olamazsa kendilik saygısı bu durumdan olumsuz etkilenmekte ve idaresi altında olduğu ulusa öfke beslemeye başlamaktadır. Çünkü birey sahip olduğu anne-baba figürünün yerine ulusu koymakta ve temel güvenlik, korunma ve rehberlik gibi ihtiyaçlarını buradan karşılamaktadır.¹⁴⁴

Ermeniler açısından olaya bakılacak olursa uzun yıllar kendi devletlerine sahip olamayan bir millet ve yaşadığı topraklardan tehcir, savaş ve birçok olumsuz koşul nedeniyle ayrılmak zorunda kalmışlar. Türkler ise uzun süreli göç ve savaşların sonucunda kendi topraklarına sahip yeni bir devlet kurmuşlardır. Tehcirden sonra Ermenilerin çoğu Sovyet Rejiminin kontrolünde yaşamaya başlamış, hem Anadolu’da hem de Kafkaslarda yaşayan Ermeniler devletlerine ve arzu ettikleri topraklara sahip olamamanın sorumlusu olarak ise “diğerleri” yerine koydukları Türkleri görmüşlerdir. Zulüm ve savaş içerisinde ilişkileri sürdüren Türk ve Ermeni milletleri yaşadıkları zorlukları farklı yorumlamışlardır. Türkler, Cumhuriyetin ilanı ve Misak-ı Milli’nin¹⁴⁵ hayata geçirilmesi ile birlikte Osmanlı

¹⁴² Vamık D. Volkan, *Kıbrıs: Savaş ve Uyum, Çatışan İki Grubun Psikoanalitik Tarihi*, s. xiii.

¹⁴³ Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, 3. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2010, s. 125.

¹⁴⁴ Vamık D. Volkan, *Kıbrıs: Savaş ve Uyum, Çatışan İki Grubun Psikoanalitik Tarihi*, s. xiii.

¹⁴⁵ Misak-ı Milli, (Türkiye Türkçesi: Milli yemin ya da Ulusal ant) Türk Kurtuluş Savaşı'nın siyasi manifestosu olan altı maddelik bildirisinin adıdır. İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından 28 Ocak 1920'de oybirliği ile kabul edilmiş ve 17 Şubat'ta kamuoyuna açıklanmıştır. Bildiri, Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdirecek olan barış antlaşmasında Türkiye'nin kabul ettiği asgari barış şartlarını içerir. Bildiri mecliste "Ahd-ı Milli Beyannamesi" adıyla

devletinden tamamen farklı, çağdaş ve kendilerine ait umut dolu bir Cumhuriyete sahip olmuşlardır. Mağlup oldukları I. Dünya Savaşı'nın olumsuz atmosferinin, yaşanan kayıpların ve Osmanlı Döneminde sahip olup kaybedilen toprakların yasını tutmak yerine kazandıkları Kurtuluş Savaşı'nın zaferini yaşamışlardır. Yeni Cumhuriyet kaybedilenlerin yasının tutulmasını önlemiş ve Türkler yaşadıkları acıları bir daha düşünmemek üzere zihinlerinden uzaklaştırmışlardır. Ermeniler ise yaşadıkları dramların üzerine bir de yenilgiyi ekledikleri için Türklere karşı duydukları mağlubiyet duygusunu kuvvetlendirerek taşımaya devam etmişlerdir. Bu durum Ermenilerde aşağılanma duygusunu da beraberinde getirmiştir.¹⁴⁶

Türkler ve Ermeniler yüzyıllar boyunca aynı bölgede yaşamış, benzer adetlere, yemeklere ve yaşam biçimlerine sahip olmuş fakat aralarındaki küçük farklılıklar sebebiyle çatışma içerisine girmişlerdir. Freud, komşu olarak yaşayan ve aralarında etkileşim olan grupların özünde anlaşmazlıklarla dolu ilişkilere sahip olduğuna inanmaktadır. Freud, gruplar arasında ortaya çıkan düşmanlıkların, aynı coğrafyayı paylaşan, bu nedenle de yakınlık kuran grupların zamanla bu yakınlıktan dolayı kendileriyle ilgili algılamalarının değişikliğe uğradığını ileri sürmektedir. Yüzyıllar boyunca birlikte yaşayarak yakınlık kuran Türk ve Ermeni gruplar, Ermenilerin azınlık, Türklerin idareci ve daha sonraları çatışma ve savaşlar neticesinde Ermenilerin devletsiz, Türklerin ise yeni bir devlet ile yollarına devam etmesi, Ermenilerde olumsuzlukların sorumlusu olarak Türkleri görme ve bahsedilen yakınlıktan doğan düşmanlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü bir grup diğer grubu kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak algılamaya başladığında onu düşman olarak da değerlendirmeye başlamaktadır.¹⁴⁷ Türklerin Ermenilere uyguladığı tehcir ve Ermenilerin Doğu Anadolu'da Ermeni devleti kuramamalarının önünde engel olarak Türkleri görmesi sonucunda Ermeniler Türkleri tehdit olarak algılamışlardır. Oluşan bu Türk düşmanlığı ve Türklerden kaynaklandığına inanılan acılar ve kayıplar Ermeniler açısından o kadar sağlam ve kuvvetlidir ki tüm dünyada örgütlü bir yapıya sahip olan Ermeni diasporası ve Ermeni kimliği üzerinde çok önemli bir etkiye sahiptir. Ermenilerin yaşadığına inandıkları mağduriyetler ve aşağılanma duygusu Ermeniler tarafından çok güçlü bir biçimde kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar taşınmıştır. Bugün yaşanan

kabul edilmiş, ancak daha sonra "Misakımilli" olarak anılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları, bazı ayrıntılar hariç, Misak-ı milli ilkeleri doğrultusunda oluşmuştur.

¹⁴⁶ Tutaş, a.g.t., s. 59.

¹⁴⁷ Vamık D. Volkan, **Kıbrıs: Savaş ve Uyum, Çatışan İki Grubun Psikoanalitik Tarihi**, s. xi.

pek çok sorunun nedeni de bahsedilen mağduriyet algısı ve geliştirdikleri düşman algılamalarıdır.

1.3.2. Türk-Ermeni Meselesinde Seçilmiş Travmalar: Ermeni Tehciri ve Seçilmiş Zaferler

Geçmişten günümüze Türk- Ermeni ilişkileri incelendiğinde, ilişkilerin bozulmasına sebep olan en temel faktörün 1915 yılında yaşanmış olan Ermeni tehciri olduğu bilinmektedir. Ermeni tehciri ve nedenleri pek çok tarihçi, politikacı, psikolog gibi uzmanlar tarafından araştırılmış, tehcir edilen kişi sayısı, o dönemde hayatlarını kaybeden Türk ve Ermeni sayıları, tehcirin etkileri ve sonuçları gibi pek çok konu bu araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir. Bu bölümde ise tüm bu sayısal verilerin ötesinde, tehcirin Ermeniler tarafından “seçilmiş travma” olarak belirlenmesi, psikolojik süreçleri ve etkileri üzerinde durulacaktır.

Politik psikoloji, gruplar arasında çıkan sorunların temel nedenlerini yaşanan zaferler veya travmalara dayandırmaktadır. Disiplin, gruplar arası yaşanan çatışmaların nedenlerini bir grup için seçilmiş travma açısından değerlendirirken, aynı olayı diğer grup içinde seçilmiş zafer kapsamında yorumlamaktadır. Tarihsel süreç içerisinde de pek çok büyük grupların çatışması sonucunda, seçilmiş zafer ve seçilmiş travma kavramlarına rastlamak mümkündür. Bu kavramlar nesilden nesile aktararak, çatışmalar sonucunda meydana gelen kin ve nefret duyguları, diri ve güncel tutulmaktadır. Birey düzeyinde güncel tutulan bu duygular, zamanla aynı duyguları taşıyan insanların bir araya gelmesiyle, oluşturdukları grubun kimliğini meydana getirmektedir.

“Seçilmiş travma”, bir grubun başka bir gruba yoğun şekilde aşağılanma ve mağdur edilme duygularını yaşatmasına neden olan olaylar için tanımlanmaktadır.¹⁴⁸ Bu türden bir travmatik olay, geçmişte tecrübe edilmiş ve etkileri bireysellikten öte grup kimliği üzerinde en uç noktada stres yaratacak boyutlarda hissedilen olaylardır.¹⁴⁹ Dolayısıyla bu tür mağduriyet durumuyla ve zulümle karşılaşmış olan etnik grup, kendilik değerinde sarsıntı yaşar ve yaşanan bu olayı bir travma haline getirip olayı çeşitli yöntemlerle sembolize etmeye çalışır. Bunun neticesinde sözü edilen etnik grubun mensuplarında, karşıt grup için bilinçdışı savunmalar meydana gelir. Travma yaşayan grup bu durumdan hoşnut

¹⁴⁸ Vamık D. Volkan, **Türkler ve Yunanlılar Çatışan Komsular**, s..24.

¹⁴⁹ Cheryl Koopman, “Political Psychology as a Lens for Viewing Traumatic Events”, **International Society of Political Psychology**, 18(4), 1997, ss. 831-832.

olmamakla birlikte yaşadığı olayı mitolojize etmeyi ve sürekli olarak olay ile ilgili düşünmeyi seçer.¹⁵⁰ Bir grubun kendilik değeri ile iç içe geçmiş bu travmatik olaylar kuşaklar arasında sosyal zincirler olarak görev yapmaktadırlar.¹⁵¹ Bahsedilen seçilmiş travma büyük grup üyelerini görünmez bir örümcek ağı gibi birbirine bağlar ve o grubun kimliğinde derin etkiye sahip olur.

Seçilmiş travmaların yanı sıra grup eylemlerine ve kimliğine etki eden bir diğer faktör de “seçilmiş zaferler” dir. Seçilmiş zafer kavramı, bir grubun, başka bir grup önünde zafer kazanma ya da başarılı olma duygularını yaşatan olaylar için kullanılmaktadır.¹⁵² Seçilmiş zaferler de seçilmiş travmalara benzer etkilere sahiptirler ve grubun kendilik değerine pozitif yönlü katkıda bulunurlar. Bahsedilen seçilmiş zaferler aynen travmalar gibi etnik grup tarafından efsaneleştirilerek, nesilden nesile aktarılmaktadır. Ayrıca travmada olduğu gibi seçilmiş zaferler o etnik kimliğin bir parçası halini almaktadır¹⁵³

Bahsedilen olayların seçilmiş zafer ya da seçilmiş travma olarak kabul edilmesinin bazı sınırlamaları mevcuttur. Örneğin, bir olayın seçilmiş travma olabilmesi için, “olayı yaşayan grubun ya da ulusun (ya da ulus altı grupların), bu ulusu (ya da ulus altı grupları) oluşturan bireylerin, olayla ilgili kayıp duygularını ve bununla bağlantılı olarak ortaya çıkması gereken yas duygularını yaşayamaması gerekmektedir”.¹⁵⁴ Olaydaki kayıpla ilgili yas ve acı süreci tamamlandığında, travma etkilerini yok edeceğinden, seçilmiş travma oluşmamaktadır. Bahsedilen yas ve acı birey tarafından yaşanıyorsa, bu durum klinik psikolojide “patolojik yas” olarak da tanımlanmaktadır. Öte yandan, şayet yas süreci tamamlanamazsa, bu durum kişi ya da toplumlar üzerinde sorunlu davranışların görülmesine neden olmaktadır. Eğer yenilgiye uğramış olan grup aşırı derecede aşağılanmışsa ve bu durum grupta kızgınlık, öfke ve nefret düzeyini gerektiğinden fazla arttırmışsa grup üyelerinin duyguları dışarıya oldukça şiddetli yansımaktadır.

Volkan, kitlesel büyük grup travması kavramı ile düşman grup tarafından bir büyük grup üzerine kasti olarak verilen yarayı kastetmektedir. Kurban grup büyük kayıplar, utançlar, küçük düşürülme, çaresizlik ve kendini ifade edememekten dolayı acı çeker. Kitlesel travmatik grup üyeleri, kayıplarından kaynaklanan yas sürecini başarıyla

¹⁵⁰ Vamık D. Volkan, **Türkler ve Yunanlılar Çatışan Komsular**, s. 16.

¹⁵¹ Catarina Kinnvall, “Globalisation and Religious Nationalism”, **Political Psychology**, 25(5), Ekim 2004, ss.741–767.

¹⁵² Vamık D. Volkan, **Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri**, ss.66-70.

¹⁵³ Vamık D. Volkan, “Large-group Identity, International Relations and Psychoanalysis”, **International Forum of Psychoanalysis**, 1-8, 2009

¹⁵⁴ Abdülkadir Çevik, **Politik psikoloji**, s. 18.

geçiremezler veya utanç, küçük düşürülme ve çaresizliği tersine çeviremezler. Sosyal ya da politik alanlarda kendilerini ifade edemezler ve sonunda çaresiz öfke duygusunu içselleştirip, mazoşizmi idealize ederler veya hastalıklı sadist patlamalara eğilimli hale gelirler. Bu göstergeler toplumun geneline de paylaşılır. Dolayısıyla kitlesel travmatik grup üyeleri, belirli psikolojik görevleri başarılı bir şekilde yerine getiremezler ve bu görevleri, gelecek kuşakların çözeceğine dair bilinçli ve bilinçsiz bir duygu paylaşımıyla gelecek kuşakların çocuklarına yansıtırlar. Bu şekilde kuşaklar arası bir yansıma ortaya çıktığında, tarihi travmatik olayın paylaşılan akli yansıması seçilmiş travma olarak adlandırılan olgudur.¹⁵⁵

Türk-Ermeni ilişkileri “seçilmiş travma” ve “zaferler” ışığında incelendiğinde yukarıda da bahsedildiği gibi Ermeniler 1915 yılında yaşanan tehcir olayını kendilerine seçilmiş travma olarak seçmesi, Türklerin ise Ermenilerin aksine seçilmiş zaferlere sahip olduğu görülmektedir. Türkler I. Dünya Savaşı’nda ve Kurtuluş Savaşı’nda pek çok kayıp vermesine ve savaşın ağır koşullarına maruz kalmasına rağmen Kurtuluş Savaşı ile birlikte İtilaf devletlerine karşı zafer alması ile birlikte, yaşanan acılar unutulmuş ve yası tutulmamıştır ve böylelikle tekrar çağırılmayarak gelecek kuşaklara aktarılmamasında da önemli rol oynamıştır. Ermenilerin gururlanacakları “seçilmiş zaferler” bulunmadığı, aksine “seçilmiş travmalar” ağırlıkta olduğu için Türklere karşı olumsuz duyguları ve kendileri ile ilgili aşağılanma algıları oldukça güçlüdür.

Kitlesel olarak yaşanan travmalar, Volkan’a göre dört tür tepkiye yol açarlar; bunlardan ilki grubun kendine yeni toplumsal aşırı uğraşlar bulmasıdır. Bu durum ortaya çıktığında grup travmayla doğrudan ilgisi olmayan bir nesne ya da olaya takıntı düzeyinde ilgi göstermektedir.¹⁵⁶ Bunun bir örneği de Ermeniler tarafından uygulanmaktadır; Ermeni büyük grubu tehcirin dünya ülkeleri tarafından soykırım olarak tanınmasına, hukuki olarak soykırım olarak değerlendirilmesine ve bunun karşılığında Türklerin konu ile ilgili Ermenilerden özür dilemeleri gerektiğine inanmakta ve tüm bu isteklerini gerçekleştirme konusunda büyük bir takıntı örneği sergilemektedir. İkinci tür tepki, kültürel adetlerde değişiklikler oluşması durumudur. Grup bir travma ile sarsıldığında mevcut olan kültürel adetlere grubun birlikteliğini güçlendirmek adına yenileri eklenmekte ya da bu adetler

¹⁵⁵ Vamık D. Volkan, “Seçilmiş Travma, Yetkinin Politik İdeolojisi ve Şiddet”, <http://www.vamikvolkan.com/Se%27ilmi%27FE-Travma,-Yetkinin-Politik-%27DDdeolojisi-ve-%27DEiddet.php> , Erişim Tarihi: 22.02.2015.

¹⁵⁶ Vamık D. Volkan, **Kimlik Adına Öldürmek, Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme**, s. 139.

tamamen değişikliğe uğramaktadırlar.¹⁵⁷ Üçüncü tepki ise ortak bağlantı nesnelere yaratma maksadıyla anıtlar inşa edilmesidir ki bu tepki de Ermeni büyük grubu tarafından gerçekleştirilmiş, Avrupa, ABD ve Ermenistan’da birçok sözde soykırım anıtı inşa edilmiştir. Dördüncü tepki ise travmanın kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Volkan bu durumu şu şekilde özetlemektedir; “travmaya uğramış bir toplumun bireyleri kayıplarının yasını tutmak gibi bazı önemli psikolojik ödevleri tam olarak yerine getiremezler. Sonra da bu tür tamamlanmamış ödevleri çocukları onlar adına tamamlasın diye sonraki kuşaklara aktarırlar”.¹⁵⁸ Ancak yaşanan travmaya düşman bir grup neden oluyorsa kuşaktan kuşağa aktarılma yolu ile ortak büyük grup kimliği güçlendirilir veya şekillendirilir. Kuşaktan kuşağa aktarım yeni nesile jest, mimik, sözel olmayan iletişim ve bazı durumlarda sevgi gösterme, aksi hallerde sevgiyi geri çekme davranışları ile gerçekleştirilir. Yeni kuşağın görevi, aşağılanmayı tersine çevirerek kayıpların yasını tamamlamaktır. Travma bu yollar ile seçilmiş travmaya dönüştüğünde tarihi bir olay olmaktan çıkarak grup bireylerini birbirine bağlayan bir kimlik nesnesi haline gelir. Tehcir de bu nedenle Türk ve Ermeni bilim adamları tarafından nesnel bir şekilde incelenerek tartışılmamaktadır.

Ermeniler, o dönemlere ait travmaları aradan uzun yıllar geçmesine rağmen halen gündemde tutmaktadır. Geçen süreç içerisinde travmalar, Ermenileri bir arada tutan bir unsur olarak görülüp, kimliklerinin bir parçası haline gelmiştir. Bu nedenle, Ermeni toplumunda sözü edilen bu travmanın kaybı, neredeyse kimlik kaybıyla eş tutulduğu düşünülmektedir. Ermenilerin amacı grup üyelerini seçilmiş travma sayesinde birbirine bağlamak ve paylaşılan kimliğin hayatta kalmasını güvence altına almak için onlara güvenlik duygusunu veren seçilmiş travmayı sağlamlaştırmaya çalışıldığı düşünülmektedir. Vamık’a göre burada bir tür paradoks vardır; seçilmiş travma geçmişte ataların küçük düşürüldüğü ve çaresiz bırakıldığı bir travmatik olayken şimdi, büyük grubun geldiği neslin kimliğine katkıda bulunduğu söyleniyor olmasıdır. Sonuç olarak, başlangıçta atalarının yaşamış olduğu travma yüzyıl sonra büyük grubun kalıcı kimliğinin işareti olmuştur.

1.3.3. Türk-Ermeni Meselesinde Mağduriyet Psikolojisi: Ermeni Terörü ve Dağlık Karabağ

Mağduriyet psikolojisi(victimization) olgusu, uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan olayları ve politikaları, grup kimliği ve psikolojisi modellerini anlamada faydalı olabilir.

¹⁵⁷ Vamık D. Volkan, **Kimlik Adına Öldürmek, Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme**, s. 139.

¹⁵⁸ Vamık D. Volkan, **Kimlik Adına Öldürmek, Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme**, s. 211.

Gruplar arası ilişkilerde yaşanan, başta etnik olmak üzere pek çok dini, kültürel, ekonomik ya da siyasi çatışmanın içinde işleyen bir mekanizma olarak “mağduriyet psikolojisi” Türk- Ermeni sorununda da önemli bir “sürdüren” faktör olarak değerlendirilmektedir. Özellikle, ulus-devletler içinde ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlerde ya da toplum içindeki marjinallerle ya da azınlıklarla devlet arasındaki ilişkilerde bir tarafın kurban rolüne girdiği görülmekte¹⁵⁹, var olan ilişki ulusal ve uluslararası konjonktürde mağdur eden- edilen, kurban- zalim ikiliği olarak algılanmaya başlanmaktadır.¹⁶⁰ Tanımlanmış olan mağduriyet psikolojisi olgusu, birey psikolojisini anlamada kullanıldığı gibi grup psikolojisinde de kullanılmaktadır.

Mağdurluk, dışarıdan gelen bir tehdit ya da zarar verici bir travmanın sonucudur. Mağduriyet psikolojisi ise travmaya maruz kalmış kişilerde karşılaşılan uzun süreli psikolojik bir sorundur. Bu psikolojideki birey kendini zayıf, kurban, mağdur; dünyayı ya da diğer insanları ise güçlü, zalim ve düşman olarak algılar, gerçeklikten uzak bir kendilik-kimlik algısına sahip olur ve bu yüzden kişiler arası ilişkilerde sorunlar yaşar. Kişinin yaşamında önemli sorunlara neden olabilecek bu olgu “ mağduriyet psikolojisi” olarak tanımlanmaktadır.

Tarih boyunca gruplar arası ilişkilerde haksızlıklar, mağduriyetler, zalimce uygulamalar ya da bir grubun ya da gücün diğer grup üzerinde aşırı ve/veya haksız güç kullandığı pek çok deneyim gerçekten yaşanmıştır. Grubun mağdurluğunun psikolojisi, bireyin mağdurluk psikolojisine göre daha karmaşıktır. Mağduriyet duygusu ve psikolojisi, “biz kimiz” sorusuna cevap bulmak için grubun tutunduğu bir seçilmiş travma niteliğindedir. Bu sayede kendi grup kimliği ile diğer grup arasına kesin bir sınır çizilmiş olur. Bunun için mağdur olan kişinin bireysel yaşamının ötesinde paylaşılmış ortak duygusal olayların incelenmesi gerekir. Bu duygusal olaylar bireyleri ve grubu bir bütün olarak birbirine bağlayan yaşantıların ve öteki grupla ilişkilerinin mercek altına alınıp incelenmesiyle anlaşılır.¹⁶¹

¹⁵⁹ Nuri Bilgin, “Ermeni Soykırım İddiaları ve Tarihin İnşası”, <http://www.dagarcikturkiye.com/dosyalar/dosyayonetici/dosya/01012012002549.pdf> , Erişim tarihi: 29.03.2015.

¹⁶⁰ Sevinç Göral, “Ermeni Sorununun Psikolojik Boyutu: Psikoloji ve Psikanaliz Penceresinden Türk- Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi”, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index4_1_1.htm , Erişim Tarihi: 10.11.2014

¹⁶¹ Abdulkadir Çevik, “Mağduriyet Psikolojisi ve Toplumsal Yansımaları”, **21. Yüzyılda Sosyal Bilimler**, 2, Aralık-Ocak-Şubat 2012-2013, s. 76.

Mağduriyet psikolojisinin bir başka yüzü olan ve günümüzde modern toplumların karşılaştığı en büyük sorunlardan biri, toplumun bazı kesimlerinin sahip olduğu veya yaratmaya çalıştığı mağduriyet algısıdır. Bunu bazı araştırmacılar “mazuriyet psikolojisi” olarak adlandırmaktadırlar. Toplum tarafından mağdur edilme ya da kurban edilmiş olma algısı, girişilecek eylemler için haklı gerekçe veya meşru müdafaa alanlarını yaratmak için bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda Bilgin “kurban şikâyet ediyor; duygusal şantaj uyguluyor, diğerleri ise suçluluk duyuyor. Bu, özellikle azınlıklar konusunda çok eskiden beri işleyen bir mekanizma”¹⁶² ifadeleriyle mağduriyet algısının uluslar içerisindeki ayrılıkçı hareketlerin yapı taşlarından birini oluşturduğunu ifade etmiştir.

Günümüz dünyasında mağduriyetler yaratmak, siyasi bakımdan avantaj kazandırıyor, çünkü ayrımcılık mağduru olmak, ahlaki bir haklılık zırhına sahip olmak anlamına geliyor ve mağdura siyasi üstünlük sağlıyor. Bu açıdan Ermeni tehcirinin mağduriyet olarak zihinlerine kazınmasının ve soykırım olarak adlandırılmak istenmesinin altında psikolojik kazanımlar yatmaktadır. Göka bir yazısında “Bu psikolojik atmosferin ana çerçevesini, Almanlar tarafından Yahudilere uygulanan “Soykırım” (The Holocaust) oluşturmaktadır. “Yahudi Soykırımı” çerçevesinde, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından, bazı sosyologların “insan hakları çağı” diye adlandırdığı bir hukuksal anlayış ve ona bağlı adeta mağduriyete yüksek prim veren, mağdur rolüne teşvik edici yeni bir ideolojik ve psikolojik atmosfer ortaya çıkmıştır.” diyerek Ermenililerin mağduriyet olgusunu kullanarak bu durumdan kazanım elde etmeye çalıştığını ifade etmektedir.¹⁶³ Göka, mağduriyet psikolojisinin altında işleyen asıl mekanizmanın, iki dünya savaşının sorumlusu olan batı medeniyeti ülkelerinin “mazuriyet psikolojileri” olduğunu vurgularken, Ermeni diasporası tarafından empoze edilmek istenen “Hitler soykırım yapmayı Türkler’den öğrendi” tezinin gerçekte Batılı-Hristiyan bilinçte günahlarından arınma arzusu ile ortaya çıkmış, “aslında biz böyle şeyler yapmayız ama bunu Türkler’den öğrendik” mantığında işleyen bir mekanizmayla arınma isteği olarak ele almaktadır.¹⁶⁴ Dünyada Yahudiliğin mağduriyetten beslenen, büyüyen, güçlenen bir yapısının olması dikkat çekicidir. Holocaust’un, Yahudilere karşı pozitif yönde ayrımcılık yapılmasına neden olduğu düşünülmektedir. Yahudilik bu durumu da kullanarak güçlenmiştir. Bu durum Ermeniler tarafından örnek

¹⁶² Bilgin, a.g.e., s. 253.

¹⁶³ Erol Göka, “Ermeni Sorunu’nun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu”, **Ermeni Araştırmaları**,1, Mart 2001, s. 131.

¹⁶⁴ Erol Göka, “Ermeni Diasporasının Psikolojisi”, **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**,3, ASAM Yayınları, Ankara, 20-21 Nisan 2002, s. 43.

alınmakta ve mağduriyet psikolojisini kullanarak siyasi üstünlük elde etme çalışmalarına devam etmektedir.

Ermeni kimliğinin önemli bir bileşeni ve grup varlıklarının direği, grup olarak paylaştıkları mağdur olma-edilme imajlarına dayalı şemalar ve inançlar kümesidir. Ermeni topluluklarının oluşumundan (doğumlarından) bu yana yaşanmış olduğuna inandıkları büyük travmatik olaylar, Ermenileri diğer uluslardan- gruplardan ayırdığına inanmaktadırlar “Mağduriyet psikolojisi” bağlamında Ermenililer Nuh Tufanı¹⁶⁵ ile 1915 sözde Ermeni soykırımını birbirleriyle bağdaştırmışlardır ve bu da ermeni kimliğinin önemli bir parçasını oluşturduğu düşünülmektedir. İkinci bölümler ayrıntılı olarak anlatılan Ermeni kimliği, bilhassa Diaspora Ermenilileri olarak adlandırdığımız Ermenistan dışında özellikle ABD, İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelerde yaşayan Ermeniler dil, yaşam tarzı, cemaat alışkanlıkları gibi Ermeni kimliğinin önemli parçalarının ikinci veya üçüncü kuşak Ermenilerde yok olmaya başladığını fark etmeye başlamışlardır. Özellikle batılı ülkelerde Ermeni kimliğinin erimesinden dolayı varoluş tehdidi yaşamaya başlayan Ermeni Kilisesi, Hınçak ve Taşnak Partileri ve Ermeni yardım kuruluşları, Ermeni toplumunun yaşadığı ülke ile kaynaşmasını önlemeyecek, ancak Ermeni kimliğini canlı tutacak bir formül olarak 1950’den¹⁶⁶ bu yana soykırım iddialarını kullanmıştır. Özellikle diasporada yaşayan Ermeniler’in ekonomik, siyasi, kültürel yapı, doğal kaynak ve sosyal yaşam yönleriyle zayıf olduğu görülen Ermenistan’ı geri dönülecek bir anavatan olarak algılamaması, “soykırım zihinsel imgesinin” hem duygusal olarak ortak kimlik inşasını sağlayan, hem bu kimliği kuşaktan kuşağa aktaran ve Ermeni kimliğini pekiştiren güçlü bir zihinsel anavatan işlevi görmesini sağlamıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Ermeni mitolojisine göre, Ermeniler ilahi dinlerin kutsal hikayeleri arasında geçen Nuh Tufanı öyküsünde yer alan, Hz. Nuh’un soyundan çoğalıp kavim haline geldiklerine inanmaktadırlar. Onlara göre, Ağrı Dağı’na çıkarak hayatta kalmayı başaran kavim Ermenilerin atalarıdır. Aynı zamanda Ağrı Dağı’nın da onlara ait kutsal bir toprak olduğuna dair inançları buradan gelmektedir. Bu inanç Ermeni Kilisesi tarafından pekiştirilmektedir. Ermeniler bu inançla kendilerini “seçilmiş ulus” olarak tanımlarlar. Kavimlerinin başlangıç kökenlerinde bile görülebilen Nuh Tufanı gibi zorlu testleri ve hayatta kalma mücadelelerini aşabilme kabiliyeti ve dayanıklılığı gösterdiklerine duydukları inanç, kimliklerinin bir parçası haline gelmiştir. Ermeni Kilisesi’nin 1915 Tehcir olayı ile Nuh Tufanı arasında bağlantı kurmaya çalışması da Ermeni kimliğinde büyük felaketleri atlatıp hayatta kalmayı başarabilmiş “mağdur ulus” imajını güçlendirmektedir. Ermeni Kilisesi’nin bilinçli olarak vurguladığı bu benzetme, aynı zamanda soykırım olarak niteledikleri tehcirin de Ermeni kavmini yeryüzünden silmeye çalışan tufan gibi bir olay olarak algılanmasına ve Ermenilerin tarihte iki defa “yeniden diriliş” yaşadıklarına dair mitlerinin ve imajlarının güçlenmesine neden olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sedat Laçiner, “Ermeni Sorunu’nun Temel Unsurları Olarak Ermeni Kimlik Bunalımı ve Güç Politikaları”, **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**,3, ASAM Yayınları, Ankara, 20-21 Nisan 2002, s. 20.

¹⁶⁶ 9 Ekim 1948’de Birleşmiş Milletler’de imzalanan “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması” anlaşmasından sonra, 1950’lerden itibaren Ermeniler, 1915 tehcirinin de bir soykırım olduğuna dair iddialarını yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır.

¹⁶⁷ Göral, a.g.m.

Mağdur ulus olarak nitelendirilen Ermeniler, Ermenistan'ın var olan coğrafi konumu ile jeopolitik, demografik, ekonomik, siyasi ve askerî durumu ile birlikte bu algının daha da güçlenmesine sebebiyet vermiştir. Ermenistan jeopolitik olarak incelendiğinde, topraklarının zengin enerji kaynaklarından yoksun olmasının yanı sıra, Ermenistan sınırına komşu olan ülkelerin hem güvenlik sorunları yaratabilecek bir unsur olarak ortak etnik-kültürel kökenlerinin olmaması hem de kendisiyle ilişkilerinin iyi olmadığı ülkelerden oluşmasıdır. Batısında büyük nüfusu, zengin yeraltı kaynakları ve göreceli olarak daha güçlü ekonomisi olan Türkiye; doğusunda Dağlık Karabağ Bölgesi'nde yaşanan savaşla ilişkilerindeki gerilimin arttığı, ancak doğal kaynakları Ermenistan'a göre daha zengin ve denizde kıyısı olan Azerbaycan; kuzeyinde ilişkilerinin ekonomik alan dışında pek iyi olmadığı ve Ermenistan sınırını siyasi, ekonomik ve tarihsel-kültürel yönden destekçi ülke olan Rusya'dan ayıran Gürcistan; ve güneyinde nüfusun çoğunluğunu Azerilerin oluşturduğu Kuzey İran bulunan Ermenistan, dört taraftan sarmalanmış olmanın güvensizliği içinde, diasporasının gücüne ve etkinliğine bel bağlayarak mağduriyet psikolojisinden kaynaklanan saldırgan politikasına devam etmektedir. Dört tarafında da iyi ilişki içinde olmadığı ve etnik olarak düşmanlığını yaptığı ülkelerle çevrili oluşu, Ermeni grup davranışındaki zavallılık, mağduriyet psikolojisini pekiştiren ve batıda da bu mağduriyete prim vermeyi arttıran bir etki yaratmaktadır. Özellikle Rusya ile ilişkilerinde ortaya çıkan baba-oğul tarzı bağımlı ilişki bu sarmalanmayla meşruiyet kazanmaktadır. Aralarında tarihsel ve dinsel bağların oluşu Rusya'nın Kafkasya'da bağımsızlaşan devletler arasında Ermenistan'a daha ayrıcalıklı bir yer vermesinin temel nedeni olarak görülmektedir.¹⁶⁸

Uluslararası ilişkiler bazen kendilerini kurban veya mağdur edilmiş olarak algılayan ulusal veya etnik grupların çeşitli manevralarıyla yönlendirilir. Bu etnik veya ulusal gruplar tekrar mağdur ve kurban durumuna düşmemek için sıklıkla şiddet hareketleriyle yeni mağdurluklar ve intikam döngüleri yaratırlar. Mağdur edildiğini düşünen birey ya da grup, içinde bulunduğu öfke ve hiddeti, mağduriyeti yaratan gruba karşı yöneltmektedir. Gruplar arası ilişkilerde mağdur olma algısının avantajlı bir durum olduğunu belirterek, mağdur olduğunu iddia eden grubun zihinlerde karşı gruptan alacaklı olduğu izlenimi sağlayacağı yukarıda ifade edilmişti. Bu sayede, mağdur olduğuna inanan grup, içindeki öfke ve nefretle girişeceği mücadele için meşruiyet zeminini oluşturacağı belirtilmiştir. Bu

¹⁶⁸ Sedat Laçiner, **Türk Ermeni İlişkileri**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004, ss. 237- 246.

bağlamda Türklerin Kurtuluş Savaşı ile tüm Doğu Anadolu'daki topraklara sahip olmaları, yaşanan tehcir ve Ermenilerin uzun süre bir devlete sahip olamamaları neticesinde hissettikleri yenilgi ve aşağılanma hissi ve bu hisler ile beslenen mağduriyet psikolojisi nedeniyle Ermeniler, Türk milletini ve bu milletin niyetlerini sürekli olarak olumsuz algılamaktadırlar. Bu olumsuz duygular ve aşağılanma hissi ile mücadele etmek için de pek çok kez şiddete başvurmuşlardır. 1970'li yıllarda yaşanan terör olayları ve Dağlık Karabağ'ın işgali bu açıdan değerlendirilmelidirler.

“Mağduriyet psikolojisi” başlığı altında değerlendirilmesi gereken bir tarihi olay olarak Ermeni terörünü ele alınmasındaki sebep bu psikolojinin yaptıkları eylemleri kuvvetlendirdiği düşüncesidir. Fakat Ermeni terörü 1915 Ermeni tehciri öncesi de varlığını göstermektedir. Bu bölümde daha çok 1970 ve sonrası terör eylemleri üzerinde durulacaktır. Ermenilerin terör yolu ile dünya kamuoyunun dikkatini çekme ve amaçlarına ulaşma geleneği bahsedildiği gibi Osmanlı Devleti'nde yaşadıkları dönemlerde ortaya çıkmıştır. Şiddet yolu ile Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen Ermeni topluluklar, 1887 yılında İsviçre'de Hınçak, 1890 yılında da Tiflis'te Taşnaksutyun komitelerini kurmuşlardır. Osmanlı Devleti döneminde kurulan bu terör örgütlerinin temel özellikleri “ayrılıkçı” ve “dışa bağımlı” olmalarıdır.¹⁶⁹ Bu komitelerin mensupları 1890'lı yıllarda İstanbul ve Osmanlı'nın Doğu Anadolu'daki vilayetlerinde ilk terör eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu yıllarda ayrılıkçı Ermenilere en büyük desteği İngiltere, Fransa ve Rusya vermiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte bu eylemler şekil değiştirmiş, Ermeniler önce Ruslarla sonra da Fransızlar ile işbirliği yaparak Türklere karşı savaşmışlardır.¹⁷⁰ 1920-1973 yılları arasında ciddi bir terör olayı yaşanmamasına karşın Ermeni terörü açısından oldukça önemli bir süreç olan Ermeni terörünün zemini hazırlanmıştır. 1973 yılı iki toplum arası ilişkilerde Ermeniler tarafından gerçekleştirilen Santa Barbara¹⁷¹ cinayetiyle yeni bir boyutun başlangıcını, dolayısıyla ikili ilişkilerde 1985'li yıllarda devam eden önemli bir miladı, Ermeni terörünün başlangıcını ihtiva eder.

¹⁶⁹ Sedat Laçiner, **Türkler ve Ermeniler**, s. 299.

¹⁷⁰ Mehmet Saray, “Ermeni Terörü”, **Ermeni araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, 2, ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003, s.41' den aktaran Tutaş, a.g.t., s. 65.

¹⁷¹ 27 Ocak 1973 tarihinde California eyaletinin Santa Barbara şehrinde Ermeni kökenli 78 yaşındaki ABD vatandaşı Gourgen Migirdiç Yanıkyan Anadolu'da kaybetmiş olduğu ailesi nedeniyle Türkiye'yi sorumlu görmektedir. “İntikamını” almak için bir plan yapan Yanıkyan, Türkiye'ye tarihi eserler hediye etmek bahanesiyle Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar'ı ve yardımcısı Bahadır Demir'le buluşmuştur. Toplantıya bahsettiği eserleri de getirmiştir. Bu toplantıda Yanıkyan her iki Türk diplomatı da vurmuştur. Türkiye Başkonsolos'u Mehmet Baydar ve yardımcısı Bahadır Demir'i öldürmesi dünya ve Türk kamuoyunda bütün gözlerin Ermeni terörüne çevrilmesine, bundan sonra da uzun bir süre devam eden bu terör eylemlerinin dünya ve Türk kamuoyunu meşgul etmesine neden olmuştur.

1970’li yıllarda aktif olarak varlığı hissedilen Ermeni terörüyle birlikte pek çok Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. 1973-1994 yılları arasında 33 Türk diplomatı öldürülürken, 34 diğer ülke vatandaşı da terör eylemleri sonucu öldürülmüştür. 200’den fazla eylemde, toplam ölü sayısı 80’i aşmaktadır. Yaralı sayısı ise 500 kişiye yaklaşmıştır. Bu anlamda söz konusu dönemdeki Ermeni terörü çok ciddi bir boyuta ulaştığı söylenebilir. Bu boyuta ulaşmasının en önemli nedeni kuşkusuz Ermeni olmanın gereği olarak gösterilen 1915 olaylarıdır ve bu açıdan içinde bulunulan psikolojik durum gereği Türk düşmanlığının kan davasına dönüşmesi ve şiddetle buluşması kaçınılmaz olmuştur.

ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia- Ermenistan’ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu) 1975 yılında kurulmuş sol görüşlü bir örgüttür. ASALA’nın temel hedefleri; Doğu Anadolu Bölgesini SSCB Ermenistan’ına katmak, Türkiye’yi iç ve dış terör ile yıpratmayı jeo-politik beklentileri bakımından politikalarının esası sayan Yunanistan ile Suriye’nin desteğini sağlamak, Komünist partilerden, dolaylı olarak Hınçak Ermeni terör örgütünden ve sempatanlarından karşı görüşlere sahip bulunsalar da Ermeni kiliselerinden destek sağlamak, Filistin Kurtuluş Örgütü, PKK ve TKP ile müşterek çalışmalar yapmak” olarak belirtilmiştir.

Örgüt ilk terör eylemini 22 Ekim 1975’te Viyana’da Türkiye’nin Avustralya Büyükelçisi Daniş Tunagil’i öldürerek başlatmıştır. Bu saldırılar 1979’a kadar sadece Türk hedeflerine dönük olmuştur. 1979 Kasımından başlayan süreçte ise Batılı ülkeler de saldırıya uğramışlardır. 1982’de ASALA, militanlarını tutuklayan tüm ülkelere karşı bir tehditte bulunmuştur. Son dönemde diğer devletlerin de hedefler arasına girmesi öylesine belirgindir ki. Örneğin 1981’deki 49 ASALA saldırısından pay alanlar şunlardır: Fransız (21); İsviçre (18); Türk (8); İtalyan (1); Amerikan (1); 1982’deki ASALA saldırılarından pay alan devletler ise şu şekildedir: Fransız (8); Türk (7); İsviçre (4); Kanada (3); Suudi Arabistan (1).

İkinci terör örgütü olan JCAG (Justice Commandos for Armenian Genocide- Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları) ise 1976 yılında kurulduğu sanılan sağ görüşlü bir örgüttür. “Adalet Komandoları” olarak bilinen JCAG kurucuları Taşnaktır, yani sağ ve Ermeni milliyetçisidirler. Üyelerinin önemli bir kısmı ırkçı ve anti-komünisttir. ASALA’nın tersine Batılı hedeflere saldırı düzenlemediği gibi SSCB güdümünde bir Ermenistan da istememektedir. JCAG’nin kurulması ve teröre başvurması ASALA’nın

terör yoluyla sağladığı başarıya bir tür cevap sayılabilir. ASALA terör eylemleri yoluyla sesini duyurdukça Taşnaklar Ermeniler arasındaki etkilerini kaybetme korkusuna kapılmışlar ve bir tür rekabet sonucunda onlar da terörü bir yol olarak seçmişlerdir. JCAG'nın başlıca hedefleri; Soykırımın tanınması, Türkiye'nin tazminat ödemesi, Ermeni topraklarına geri dönüşün gerçekleşmesi için mücadele etmektir. Aralarında ideolojik farklılıklar bulunan ASALA ve JCAG örgütleri, Türkiye hedefinde birleşmişlerdir. Hangi gerekçeyle olursa olsun Ermeni terörünün asıl hedefi Türkiye'yi vurmaktır.

1979'a kadar hedef yalnızca Türk hedefleridir. Havayolu şirketleri, seyahat acentaları, elçilikler en çok saldırıya uğrayan hedeflerdi. 1979 Kasım'ında ASALA, Siyonizm ve kapitalizmi de hedef listesine eklemiştir. Ayrıca Türkiye ile işbirliği yapan tüm ülkeler 'saldırıda bulunacak ülkeler listesi'ndedir. Bu kararın alınmasının nedenlerinde biri bazı Ermeni teröristlerinin Batılı ülkelere tutuklanmasıdır. Batılı hedefler arasında İsviçre ve Fransa ön plana çıkmaktadır. İngiltere'de saldırıya uğrayan ülkeler arasındadır. Yaşanan saldırılara Avrupa devletleri gerekli tepkiyi gösteremezken, ABD'de ise 27 Ocak 1973'te Türk Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Bahadır Demir'in öldürülmesi, 26 Ekim 1973'te New York Enformasyon ofisinin bombalanması ve 4 Ekim 1977'de Osmanlı tarihi konusunda araştırmalar yapan Stanford Shaw'un görüşleri nedeniyle evinin bombalanması¹⁷²eylemlerine müsamaha gösterilmemiştir. ABD'nin teröre karşı taviz vermez tarzı ise ASALA ve JCAG'ın eylemlerine son vermelerine neden olmuştur.¹⁷³

Ermenilerin 1980'li yıllardan günümüze kadar olan süredeki tüm çabası sivil alanda yoğunlaşmıştır. Buna yönelik olarak da ilk hedefleri sözde soykırımın Batılı ülkeler tarafından tanınması için çalışmalar yürütülmesi olmuştur. Ancak bu politika Türk tarafındaki düşmanca algıların artmasına neden olmuştur. Batının Ermenilerin yanında yer aldığı algısı ise Türkiye'nin Batılı ülkelere uzaklaşmasına ve Ermeni karşıtlığının artmasına neden olmuştur.

Terör, Ermeniler için kullanılabilir hedeflerine ulaşmakta bir araç olarak görülmüş ve 1988'de Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde yaşayan Ermenilerin ayrılıkçı taleplerinin gündeme gelmesiyle Ermeni terörü yeniden ortaya çıkmıştır. Osmanlı ve sonrasında Türkiye ile olan sorunları ve diğer nedenlerden dolayı Azerbaycan'ı da

¹⁷² Sedat Laçiner, **Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası, Ermeni İddiaları Türkiye'nin Dünya ile İlişkilerinin Nasıl Etkiliyor?**, ss.174-184.

¹⁷³ Mehmet Saray, **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, s.150.

suçlayan Ermeni grupları benzer eylemlere bu ülkede de girmişlerdir. Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmını “tarihi Ermeni vatani” olarak tanımlayan ve bu yerleri “kaybedilmiş topraklar” olarak adlandıran silahlı Ermeni grupları çok sayıda Azerbaycan köyüne baskınlar düzenlemiş ve terör eylemlerinde bulunmuştur.

Azerbaycan Türklere karşı yapılan en büyük katliam 25-26 Şubat 1992’de Hocalı’da yapılmıştır. Rus-Ermeni birlikleri üç yönden Hocalı’ya saldırmıştır. Hocalı’da Ermeniler tarafından 613 kişi katledilmiştir. Bunlardan 63’ü çocuk, 106’sı kadın, 70’ide ihtiyar olmak üzere toplam 239 kişi işkence yapılarak öldürülmüştür. 487 kişi ömür boyu sakat kalmıştır. 1275 kişi (çocuklar, kadınlar ve ihtiyarlar) esir alınarak hakaretlere ve işkencelere maruz kalmıştır. Esir alınanlardan sadece 1165’i iade edilmiş, 68’i kadın ve 26’ı çocuk olmak üzere toplam 110 kişiden ise bugüne kadar hiçbir haber alınamamıştır. Bu katliamda 7 aile bütün fertleriyle katledilmiş, 27 aileden birer kişi sağ veya yaralı olarak kurtulmuştur. 230 aile ise aile reislerini kaybetmiş, 200’den fazla kişinin ayakları donduğu için kesilmiş ve sakat kalmıştır. Hocalı’ya sığınmış Ahıska Türklerinden 7’si Ermenilere karşı mücadele ederek şehit olmuş, 122’si esir alınmış, 86’sından ise hiçbir haber alınamamıştır.¹⁷⁴ Genel toplamda ise Ermenistan’ın Azerbaycan’da düzenlediği terör saldırılarında 1603 kişi öldürülmüş, 1687 kişi yaralanmış ve 65 kişi kaybolmuştur.¹⁷⁵

Bu durum gösteriyor ki Ermeni güçlerinin asıl amacı sadece bir toprağı işgal etmek değil, bir halka, sırf Türk oldukları için işkence yapmak, acı çektirmektir. Ermeniler bu katliamda adeta “intikam aldıklarını” düşünmektedirler. Bu, Ermeniler arasında 100 yılı aşkın bir süredir derin bir kinin yaşadığını göstermesinin yanında derin bir korkunun kök salmış olduğunu da gösterir. Çünkü insan korkmadığı bir kişiye karşı böylesine büyük bir vahşet sergileyemez. Bu da göstermektedir ki terörün ve savaşların en önemli kaynağı olan kin ve nefret Ermeni toplumunda tüm canlılığıyla varlığını devam ettirmektedir.¹⁷⁶

Verilen tüm bu bilgiler ışığında söyleyebiliriz ki Ermeni büyük grubu ve bu büyük gruba yön veren Ermeni diasporası Türklere ile olan tüm ilişkilerini yaşadıkları tehcire dayalı travmalar ve bu travmaların yarattığı mağduriyet psikolojisine göre değerlendirmişlerdir. Ermenilerin yaşadığı bu mağduriyet psikolojisi onların geçmişte ve günümüzde Türklere karşı yürüttükleri tüm politika ve eylemlerin kaynağı olarak görülmelidir. Türklere karşı yürüttükleri terör eylemleri ve gerçekleştirdiği örgütler yine

¹⁷⁴ Hatem Cabbarlı, “Ermeni Siyasal Düşüncesinde Terörizm”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı:45, ss. 164-165.

¹⁷⁵ "Ermeni Terör Aktları", Bkz: <http://www.mns.gov.az/az/pages/107.html> , Erişim Tarihi: 03.01.2015.

¹⁷⁶ Sedat Laçiner, **Türklere ve Ermeniler**, ss. 327-328.

mağduriyet psikolojisine dayanmakta ve bu psikolojiden aldıkları güç ile Ermeniler tüm şiddet eylemlerinin haklı ve gerekli olduğunu düşünmüşlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. UYGULAMALI ARAŞTIRMA: 100. YILINDA TÜRK ERMENİ İLİŞKİLERİ; Erivan Örneği

2.1.Araştırmanın Konusu

Tezin konusunu oluşturan problem 1915 tehcirinin yüzüncü yılında Ermeni sorununun dünya konjonktüründe güncelliğini koruması ve dünya siyasetinde aktifliğini koruyan bu sorunun, Türk- Ermeni ilişkileri kurulmasının önünde en büyük engellerden biri olmasıdır. Türk- Ermeni tehcirinin ardından yüzyıl geçmiş olmasına rağmen Ermeni sorunu dünya konjonktüründe güncelliğini korumaktadır. Dolayısıyla, Ermeni sorunu Türk-Ermeni ilişkilerinin kurulması önünde büyük bir engeldir. İki toplumu da olumsuz olarak etkileyen bu sorunun çözümü için hem Türk tarafının hem de Ermeni tarafının karşılıklı çabaları gerekmektedir. Bu açıdan çalışmanın temel amacı Ermenistan Ermenilerinin ilişkilere bakış açısını öğrenmek ve birinci bölümde bahsedilen Ermeni sorununun temelinde var olan psikolojik etmenleri anket çalışması vasıtasıyla ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı konuya nesnel bir açıdan bakabilmek ve böylece bilimsel sonuçlara ulaşabilmektir.

Tezin konusu: 1915 yılında yaşanmış olan tehcirin günümüz Ermenistan Ermenileri üzerine ve Türk-Ermeni ilişkileri üzerinde etkisi. Ardından yüzyıl geçmiş olmasına rağmen konunun hala sıcak gündem teşkil etmesi ve altında yatan psiko-politik faktörler.

Araştırmanın konusunu oluşturan kavramlar 100.yıl ve Türk-Ermeni ilişkileridir. Araştırma belli başlı değerler üzerinde ölçülmektedir. “Din”, “Diaspora”, “Kimlik” gibi belli başlı konuların Türk-Ermeni ilişkileri üzerine etkisi ele alınacaktır.

2.2. Araştırmanın Amacı

Yapılan bu çalışma ile bir zamanlar yıllarca beraber yaşadıkları Türk toplumuna karşı refleks geliştiren Ermenilerinin davranışlarının açıklanmasına sosyolojik katkıda bulunarak, neden bu şekilde davrandıklarının ortaya konulması ve sorunun temeline inilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma ile Türk-Ermeni ilişkilerine Ermenistan Ermenilerinin gözünden bakarak sorunun asıl nedeninin altında sosyolojik faktörlerin olduğunu ortaya koymaktır.

Bu amaçla anket soruları Türk-Ermeni ilişkilerini anlamaya yönelik sorulardan oluşmaktadır. Demografik sorular harici “din” faktörünün ilişkiler üzerine etkisi, “Ermenistan Ermenileri” gözünden Türk-Ermeni ilişkileri, Doğu Anadolu Bölgesi algısı, Recep Tayyip Erdoğan’ın taziye mesajına tepkileri, Diasporanın Ermenistan Ermenileri ve ilişkiler üzerine etkisi, Ermenistan kimliği ve büyük grup kimliğine yönelik sorular bulunmaktadır.

Tehcirin yüzüncü yılı bakımından tarihi öneme sahip olmasının yanı sıra Türk-Ermeni ilişkilerinin Ermeniler açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Ermeni ve bazı yabancı kaynakların taraflı bilgiler içermesi sebebiyle çalışma Ermenistan’ın başkenti Erivan’da yapılan anket çalışması ile ilişkilerin analizi konusunda daha objektif bilgiler edinmek amaçlanmıştır.

2.3. Araştırmanın Yöntemi

Kaynak oluşturma çalışmalarına günümüzün bilgi ve iletişimin en geniş ağını oluşturan internet üzerinden “Ermeni”, “Tehcir”, “Türk-Ermeni İlişkileri”, “Diaspora”, “Kimlik” kelimeleri referans alınarak araştırmalara başlandı. Konu hakkında internette Türkçe ve İngilizce olmak üzere değişik dillerde çok kaynak yayına ulaşıldı. İnternet üzerinde yapılan araştırmalar neticesinde toplanan bilgiler tasnif edilerek, incelendi. İnternet ortamında bilgi sunan ve paylaşılan kütüphanelere ait katalog taraması da yapıldı. Türk-Ermeni ilişkilerinin ele alındığı bölümün incelenmesinde dokümantasyon metoduna müracaat edilmiştir. Dokümantasyon yönteminden elde edilen bilgilerden görüşmelerin alt yapısı hazırlanmış, çalışmaların yapılacağı saha belirlenmiştir.

Araştırmanın ana gövdesini oluşturacak tarama metodunun kullanıldığı saha çalışmasının hazırlıklarına geçilmiştir. Bu hazırlıklar iki aşamada gerçekleşmiştir.

Birincisi; görüşme ve anket yapma çalışma kalıplarının hazırlanması, ikincisi; araştırma için uygun zaman, maddi destek, pasaport, seyahat edilecek ülke için gerekli vize, ikamet ve Ermenilerle temasın sağlanması için referans gibi ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır. Tüm çalışmalar tamamlandıktan sonra Erivan'a seyahat gerçekleşmiştir.

Araştırma verilerinin toplanmasında "anket yöntemi" kullanılmıştır. Anketler örneklem kütle ile birebir görüşmelerle ve online anket aracılığıyla iletişime geçilmiştir. Anket formunda, öncelikle demografik sorularla örneklem kütleinin yapısı incelenmiş daha sonra da Türk- Ermeni ilişkilerine Ermenistan Ermenilerinin bakış açısı öğrenilmeye çalışılmıştır. Anket nesneliği sağlamak amacıyla hem İngilizce hem de Ermenice hazırlanmıştır. EK 1'de anket sorularının tamamı yer almaktadır.

Hedef kitle Ermenistan'ın başkenti Erivan şehridir. 2011 nüfus sayımına göre yaklaşık 1.060.138¹⁷⁷ nüfusa sahip Erivan şehrinde anket %90 güvenilirlik ve %10 hata payı¹⁷⁸ ile örneklem büyüklüğü olan 138 kişiye uygulanmış ve 138 kişinin mevcut ana kütleiyi yeterli derecede temsil edeceği varsayılmıştır. 80 kişiyle Erivan'da birebir görüşme yapılmış kalan 58 kişiyle online anket vasıtasıyla iletişime geçilmiştir.

Çalışmada iki aşamalı bir örnekleme yöntemi uygulanmıştır. İlk aşamada kota örnekleme yöntemine göre Erivan'da 80 kişiye yüz yüze uygulanmıştır; ikinci aşamada ise online hazırlanan anket formu 58 katılımcı tarafından kartopu örnekleme yöntemi ile doldurulmuştur.

Kota örneklemede sınırlı bir evren, araştırmanın amacına uygun olarak araştırmacının öngördüğü belirli değişkenlere göre sınıflandırılır. Bu değişkenler yaş, cinsiyet, eğitim durumu, meslek, hastalık olabileceği gibi, etnik köken, kırsal ve kentsel değişkenler de olabilir. Bu bakımdan örneklem Ermenistan'ın başkenti Erivan'da bulunan Ermeniler olarak sınırlandırılmıştır.

Kartopu örneklemede öncelikle evrene ait birimlerden birisi ile temas kurulur. Temas kurulan birimin yardımıyla ikinci birime, ikinci birimin yardımıyla üçüncü birime gidilir. Bu şekilde, sanki bir kartopunun büyümesi gibi örneklem büyüklüğü genişler. Online anket uygulanan bireylere bu örneklem metoduyla ulaşılmıştır.

¹⁷⁷ Bkz. <http://www.armstat.am/en/?nid=420>

¹⁷⁸ Bkz. http://www.cozumaraştırma.com.tr/orneklemlhesaplama_1_60.htm

Ayrıca bu çalışmada 2012 yılında yine Erivan şehrinde 14 kişiyle yapılmış olan birebir röportajların güncelliğini koruyan bölümleri kullanılmıştır. Yapılan röportajlar karşı taraftan izin alınarak ses cihazına kaydedilmiş sonrasında da yazılı metne dönüştürülmüştür. İngilizce bilmeyen Ermenilerle çevirmen vasıtasıyla görüşülmüştür. EK 2’de röportajların tamamı yer almaktadır.

2.4. Evren ve Örneklem

Erivan’da yaşayan Ermenistan Ermenileri çalışmanın evrenini meydana getirmektedir. Görüşmeye katılan 138 kişi çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Saha araştırma çalışması veri toplamada kullanılan kota ve kartopu yöntemi ile gerçekleştirilen görüşme, gözlem ve anketlerden elde edilen verilerle tamamlanmıştır. Anketler araştırma grubu üyelerinden 80 kişiyle birebir şekilde kalan 58 kişiyle ise online anket ile gerçekleştirilmiştir.

Erivan’da anket çalışması Şubat 2015’te gerçekleştirilmiştir. Kota yöntemiyle sınırlandırılmış olan Erivan şehrinde rastgele görüşmelerin yanı sıra üniversitede bulunan öğrenci ve öğretmenlere, tiyatro veya operaya giden kişilerle, cafe ve restoranlarda bulunanlara ve özellikle çoğunluğu sokakta karşılaşılan halka uygulanmıştır.

Çalışmada ayrıca açıklayıcı bilgi olarak kullanılan röportaj çalışması Erivan’da Eylül 2012 yılında gerçekleştirilmiştir. 14 kişiyle yapılan röportajlar sokakta rastgele karşılaşılan kişilerle yapılmıştır. Güvenilir bir değerlendirme yapılması amacıyla kişiler yaş, cinsiyet, ekonomik durum gibi yapılar da denge kurulmaya çalışılmıştır.

2.5. Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

2.5.1. Verilerin Toplanması

2012 yılında tüm hazırlıkların yapılmasıyla birlikte Erivan’a yolculuk gerçekleşmiştir. Sınır kapılarının kapalı olması sebebiyle Trabzon’dan Tiflis’e oradan da Erivan’a 18 saat yolculuğun ardından ulaşılmıştır. Gürcistan ve özellikle Ermenistan sınırında Türk olmamızdan dolayı herhangi bir sorunla karşılaşılmamıştır. İlk gün kaldığımız hostelde çalışan bayanla ilk röportaj yapılmıştır. Erivan’a gitmeden önce internet uluslararası öğrenci platformlarından Ermeni öğrencilerle irtibata geçildi. Bu vasıta ile iki kişiyle röportaj yaptık. Röportaj yaptığımız kişilerle muhabbete genelde

Türkiye’de öğrenci olduğumuzu ve Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili tez çalışması için Erivan’a geldiğimizi, ilişkileri daha iyi analiz edebilmek için bazı sorularımızın olduğunu belirterek başladık. Karşı taraftan herhangi olumsuz bir tepki ile karşılaşmadık. Röportaj esnasında karşı taraftan izin almak koşuluyla ses kayıt cihazı kullandık. Röportajın sonunda izin veren kişilerle fotoğraf çekildik, bazıları fotoğraf çekilmek istemedi.

2015 yılında gerçekleştirilen seyahat öncesinde Erivan’da bulunan tanıdık kişilerle irtibata geçildi. Seyahat tekrar Tiflis üzerinden Erivan’a 18 saatlik yolculukla gerçekleşmiştir. Yolculuk esnasında, sınır kapılarında herhangi bir problemle karşılaşılmamıştır. Anketlerle 200 civarı kişiye ulaşmak hedeflenmiştir fakat 138 kişiye ulaşılmıştır. Birebir yapılan anket uygulamaları esnasında anketi cevaplayacak kişi bulmakta zorlanılmıştır. Anket yapmak istediğimiz kişilerden ret cevabı aldıklarımız olmuştur. 3 yıl önce yaptığımız röportaja oranla sorular daha siyasi içerikli olduğundan ötürü soruları görüp cevaplamak istemeyenler olmuştur. Anketleri cevaplayacak kişileri bulmakta zorlandığımızdan ötürü önceden irtibata geçtiğimiz Ermeni arkadaşlardan yardım istedik. Anketlerin bir kısmını Ermeni arkadaşla beraber sokakta cevaplamak isteyenlere yaptık, bir kısmı Erivan’da bulunan üniversite öğrencileri ve öğretmenlere bizzat üniversiteye giderek gerçekleştirdik. Bir kısmı Erivan tiyatrosunda bir Ermeni arkadaşın oyununu seyrettikten sonra tiyatrodaki çalışan kişilerle yaptık. Bu şekilde toplamda 80 kişiye ulaşıldı ve kalan 58 kişiye anket online vasıta ile gönderildi.

2.5.2. Verilerin Değerlendirilmesi

Veriler 2012 yılı ve 2015 yılı içerisinde düzenlenen Erivan seyahatleri ile elde edilmiştir. Elde edilen bilgiler neticesinde 2012 yılı birebir 14 kişiyle yapılan röportajlar ile 2015 yılı 80 kişiyle yapılan anket çalışması ve 58 kişiyle yapılan online anket çalışmasına dayanılarak araştırma rapor haline getirilmiştir.

Görüşmeler röportajlar esnasında araştırma grubu üyelerinden izin alınarak ses kayıt cihazına kaydedilmiş, görüşmeler de ayrıca notlar da tutulmuştur. Birebir yapılan çözümlenmeler daha sonra çalışmada kullanılacak hale getirilerek, değerlendirilme ve yorumlamaya tabii tutulmuştur.

Anketlerde araştırma grubu üyeleriyle yapılan birebir görüşmeler ve online anket sonrası tüm veriler internet ortamına aktarılmıştır. Daha sonra araştırma grubu üyelerinin yanıtları tablolar şekline dönüştürülmüş ve tez çalışmasında kullanılmıştır.

Gözlem notları, ya ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmış daha sonra çözümlenmiş veya yazılı notlara dönüştürülerek elde edilmiştir.

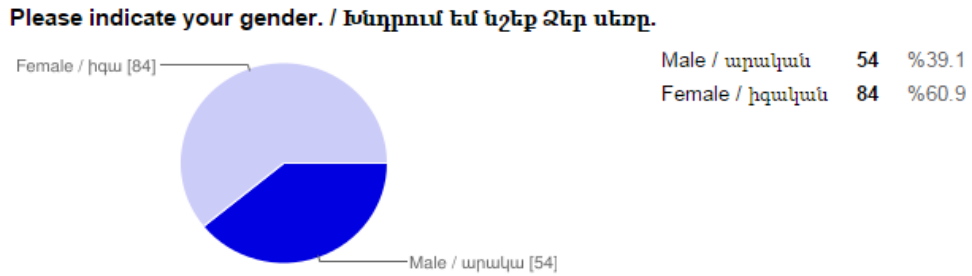
Röportaj ve anket sorularından toplanan bilgiler uygun başlıklar altında toplanarak yorumlanmış ve değerlendirilmiştir.

2.6. Araştırmanın Bulguları

2.6.1. Araştırma Grubunun Kişisel Özellikleri

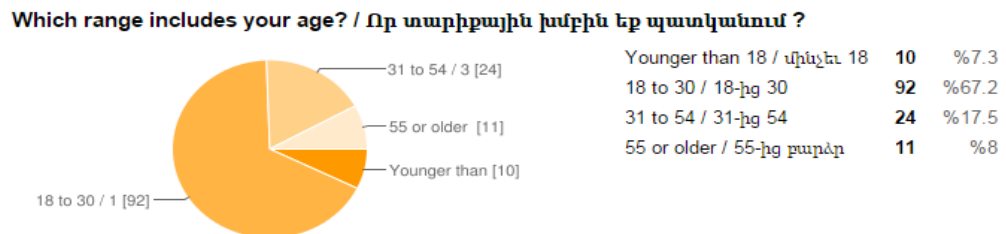
Tablo 1: Anket Örneklem Grubunun Kişisel Özellikleri

1. CİNSİYET

Araştırma grubu üyelerinin cinsiyet değişkeni, Kız %60.9 (84 kişi), Erkek %39.1 (54 kişi)'den oluşmaktadır.

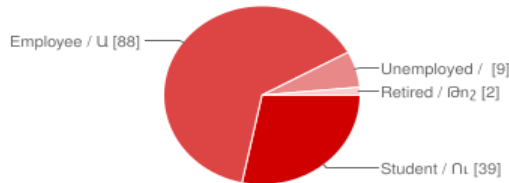
2. YAŞ

Araştırma grubu üyelerinin yaş değişkeni, 18 ve altı yaş %7.3 (10 kişi), 18-30 yaş %67.2 (92 kişi), 31-54 yaş %17.5 (24 kişi), 55 ve üstü yaş %8 (11 kişi)' den oluşmaktadır.

3. MESLEK

What is your occupation ? / Զբաղվածությունը ?

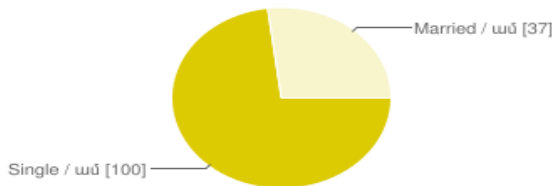

Student / Ուսանող եմ	39	%28.3
Employee / Աշխատում եմ	88	%63.8
Unemployed / Գործազուրկ եմ	9	%6.5
Retired / Թոշակառու եմ	2	%1.4

Արաժտրմա ցրբս սյեղերինն մեսլեկ ճեղիժիմի, Օղրենցի %28.3 (39 կիժի), Շալիժյոր %63.8 (88 կիժի), Իժիսի %6.5 (9 կիժի), Էմեկլի %1.4 (2 կիժի) օլոժմաեադրա.

4. MEDENİ HAL

What is your current marital status? Կարգավիճակը ?

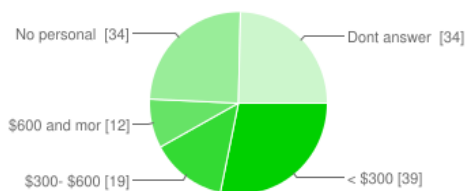

Single / ամուսնացած չեմ	100	%73
Married / ամուսնացած եմ	37	%27

Արաժտրմա ցրբս սյեղերինն մեաենի հալ ճեղիժենի, Բեկար %73 (100 կիժի), Էվլի %27 (37 կիժի) օլոժմաեադրա.

5. AYLİK GELİR

Monthly Income (Dolars) / Ամսական եկամուտը

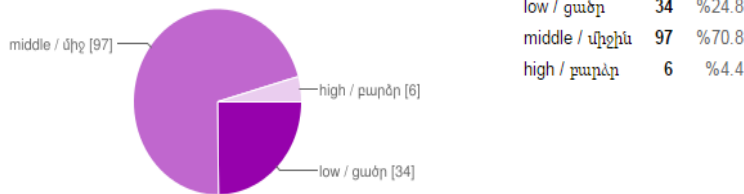
< \$300	39	%28.3
\$300-\$600	19	%13.8
\$600 and more / 600\$ եւ ավելի	12	%8.7
No personal income / չունեն անձնական եկամուտ	34	%24.6
Dont answer / Չեմ ցանկանում պատասխանել	34	%24.6

Արաժտրմա ցրբս սյեղերինն ալլիկ ցելր ճեղիժենի, 300 \$ վե աժաղիսի %28.3 (39 կիժի), 300\$-600\$ առասի %13.8 (19 կիժի), 600\$ վե ճազալասի %8.7 (12 կիժի), հիժբիր ցելրի օլմաեադրա %24.6

(34 kişi) oluşmaktadır. Araştırma grubu üyelerinin %24.6 (34 kişi) bu soruya cevap vermek istememiştir.

6. AİLE GELİRİ

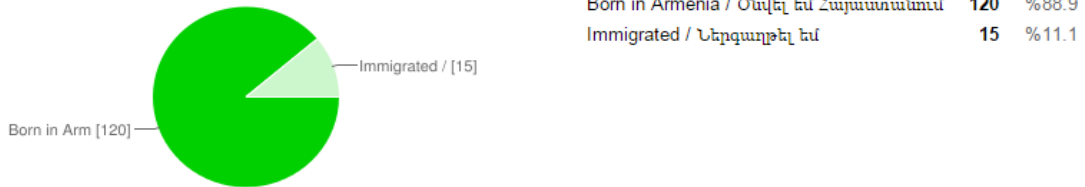
How would you rate your/your family's income level? / Ի՞նչպես կգնահատեք Ձեր ընտանիքի եկամտի աստիճանը ?

Araştırma grubu üyelerinin aile geliri değişkeni, Az gelir %24.8 (34 kişi), Orta gelir %70.8 (97 kişi), Yüksek gelir %4.4 (6 kişi) oluşmaktadır.

7. DOĞUM YERİ

Were you born in Armenia or did you immigrate? / Դուք Հայաստանում և՛ եք ծնվել թե՛ ներգաղթել եք ?

Araştırma grubu üyelerinin doğum yeri değişkeni, Ermenistan'da doğan % 88.9 (120 kişi), Ermenistan'a göç etmiş %11.1 (15 kişi) oluşmaktadır.

2.6.2. Din

Ermeniler 'de bir kilise kültürünün meydana gelmesi, Ermeni yazısının icadı ve İncil'in Ermenice 'ye tercümesi ile başlamıştır.¹⁷⁹ Tarihçiler, Ermeni kilisesinin Ermeni milletini yarattığında ve onun, Ermeni milletinin ruhu olduğunda hemfikirdirler.¹⁸⁰ Ermeni tarihçisi H. Pastırmacıyan, kilise için “ Ermeni Kilisesi, Ermeni milletinin kilise tarafında

¹⁷⁹ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, çev., Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu , 1981, s.52.

¹⁸⁰ L'Angleterre et les Armeniens (1839-1904), S-Granvenhage, M. Van Der Beek's Hofboekhandel, 1918, s. 8.'den aktaran Erdal İlter, **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 3, 1996, s. 16-17.

can verilen ruhunun, yeniden dünyaya gelmek için, yaşadığı vücuttur.”¹⁸¹ tanımını yapmaktadır. Ermeni patriği M. Ormanyan’a göre ise Ermeni Kilisesi, “ Kayıp ülkenin görünen ruhu”¹⁸² dur.

Ermeniler, Hristiyanlıkla çok erken bir dönemde tanışmıştır ve Hristiyanlığı resmi din olarak benimseyen ilk devletin kendi devletleri olduğunu iddia etmektedirler. Fakat bu doğru bir tanım değildir.¹⁸³ Ermenilere Hristiyanlık IV. yüzyıl başında bir Part’lı(İran’lı) olan Gregor(Kirkor) Lusavoriç (302- 325) tarafından getirilmiştir. Lusavoriç, nurlandıran, aydınlatıcı anlamlarına gelmektedir. Gregor Lusavoriç, bu nedenle Ermeniler’in ilk ruhani reisi kabul edilmiştir. Gregor eski mabetleri yıktırarak yerlerine kiliseler kurdurmuş ve Muş’taki Ardaşad şatosunu kendisine ilk dini merkez yapmıştır. Bu ruhani makam 439 yılına kadar Gregor’un oğullarında kalmış, bu ailenin son lideri I. Sahak (387-439)’ın çocuğu olmadığından, bu tarihten sonra dini liderler, Doğu kilisesi usulüne uyararak, rahipler arasından seçimle tayin edilmeye başlanmıştır.¹⁸⁴

Ermeni dini liderleri kendilerine, Ermenice “Milletin Temsilcisi” anlamına gelen Katogigos ünvanını¹⁸⁵ verdiler. Bunlar, dini liderler olmakla birlikte, siyasi işlerde de büyük roller oynamışlardır. Aziz Kirkor’un dini merkez olarak seçtiği Ardaşad, siyasi nedenlerden dolayı önce Eçmiyazin¹⁸⁶’e, V. yüzyılda Dvin’e, 901 yılında Ani’ye, 1147 yılında Rumkale’ye nakledilmiştir. Bir ara, Van Gölü’ndeki Akdamar adasına nakledilen Katogigosluk, buradan Ani yakınlarındaki Argina’ya götürülünce, Akdamar Patriği kendisini Katogigos ilan etmiştir. Ermeni Kilisesi Sinod’u bu durumu onaylamamışsa da Akdamar Katogigosluğu 1895 yılına kadar devam etmiş, son Katogigos Haçatur Çiroyan

¹⁸¹ Kamuran Gürün, **The Armenian File: The Myth of Innocence Exposed**, London 1985, s. 8.

¹⁸² Yves Ternon, **Les Arméniens : Historie d’un genocide**, Paris 1977, s. 34. ’den aktaran İlter, a.g.e., s. 17.

¹⁸³ Tarihi kayıtlara göre, ilk Hristiyan devlet, Urfa (Edessa:Ruha)’da kurulmuş olan bölgesel hükümdarlıktır. Kral Abgar (179-214)’ın hükümdarlığı döneminde, Hristiyanlık devlet dini olarak kabul edilmiştir.

¹⁸⁴ Osman Köksal, “Ermeni Meselesinin Uluslararası Gündeme Taşınmasında Kilisenin Misyonu”, **Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı Kilise ve Misyonerlik**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9, 2014, s. 2.

¹⁸⁵ Katogigos, kilisenin ruhani, idari, dine girme, ayine ait bütün temel meselelerini idare eder. Yetkileri, müronu kutsamak, piskopos takdis etmek, ruhani merkez önderlerinin seçimini tasdik etmek, ruhaninin ruhani sıfatının tartışılmasında kanuni olup olmadığına bakmak ve geçmişte kralı takdis, yani mesh etmektir. Katogigos, geçmişte milli, sosyal-siyasi ve kültürel eğitim işlerinde de önemli rol oynamıştır. Ruhban sınıfına ait dini ve menfaatlerini ilgilendiren sosyal-siyasi meselelerde katogigoslar, sürekli olarak yönetici sınıfların yanında yer almışlardır. Aslında katogigos, piskopos kostümü kullanır fakat, yüksek ruhaniyi temsil eden *konker* ve *hayrapetlik* asası taşır.

¹⁸⁶ Eçmiyazin, Hz. İsa’nın indiği yer demektir. Kilise ananesine göre, Hz. İsa bu kutsal yere inerek Ermeni Kilisesi’ni kurmuş ve öteki büyük mezheplerin kiliselerinden ayrı ve müstakil kılmıştır. Bkz. Esad Uras, **The Armenians in History and the Armenian Question**, İstanbul, 1988, s. 348. Eçmiyazin, Osmanlı kaynaklarında “Üç kilise” adı ile anılmaktadır.

(1864-1895), 1895'te ölünce yerine kimse seçilmemiş ve ardından Katogigosluk Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti tarafından ortadan kaldırılmıştır.¹⁸⁷

Rumkale'deki Katogigosluk ise 1292 yılına kadar burada kalmış, kalenin Memluklar'ın eline geçmesi ile 1292'de Sis¹⁸⁸'e nakledilmiştir. Kilikya Ermeni Baronluğu, 1375 yılında ortadan kalktıktan sonra da Katogigosluk Sis'de bir süre daha kalmış, sonra Roma Katolik Kilisesi'nin nüfuzuna girdiklerini gören Sinod, Eçmiyazin'e geri gitmek kararı almış, 1441'de bu karar uygulanmış¹⁸⁹ ve burada en etkili ruhani merkez olma özelliğini Osmanlı dönemi boyunca korumuştur. Bununla beraber Akdamar ve Sis'te yeniden faaliyete geçen Katogigosluklar da etkinliklerini sürdürdüler. Böylece Osmanlı döneminde Erivan bölgesi Ermenileri Eçmiyazin'i, Doğu Anadolu Ermenileri Akdamar'ı; Çukurova, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Kıbrıs Ermenileri Sis'i kendilerine dini merkez tanımışlardır.¹⁹⁰

Böylece 1895 yılına kadar, Eçmiyazin, Akdamar ve Sis Katogigoslukları olmak üzere üç büyük kilise doğmuş, bunların dışında biri İstanbul'da, diğeri Kudüs'de olmak üzere iki de Patriklik ortaya çıkmıştır.¹⁹¹ Kudüs Gregoryen Ermeni Patrikhanesi VI. Yüzyıl başında toplanan Dvin konsilinde Ermenilerin "monofizit" inançlarında ısrar ederek Doğu kilisesinden bağımsızlıklarını açıkladıktan kısa bir süre sonra Kudüs Ermeni Patrikhanesinin de temelleri atılmış oldu. Patrikhane Yavuz Sultan Selim Suriye fethi sırasında Osmanlı hâkimiyeti altına girdi. Osmanlı Sultanı 9 Kasım 1517 tarihli fermanla patrikhane ve Hristiyan teb'asına çok geniş haklar tanımıştır. İkinci ve en son kurulan ise İstanbul (Kumkapı) Gregoryen Ermeni Patrikhanesi'dir. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sekiz yıl sonra Anadolu'nun iç ve batı bölgelerinde dağılık halde bulunan ve dini-idari bakımlardan büyük sıkıntı içinde olan Ermenileri örgütlemek üzere 1461 yılında İstanbul'da Ermeni Patrikhanesini tesis ettirdi. Ortodoks Rumlar dışında diğeri Hristiyan toplulukların devletle ilişkilerinde bu Patriklik yetkili kılınmıyordu.¹⁹²

XVI. yüzyıldan itibaren Eçmiyazin, Akdamar ve Sis katogigosları ruhani bakımdan İstanbul Patrikliğinden daha üstün olmalarına rağmen, devlet tarafından Ermeni milletinin başı olarak kabul edilen İstanbul Ermeni Patrikliği, Osmanlı Devleti nezdinde en güçlü

¹⁸⁷ İter, a.g.e., s.19.

¹⁸⁸ Adana iline bağlı ilçe merkezi Kozan kasabasının eski adı.

¹⁸⁹ İter, a.g.e., s.20.

¹⁹⁰ Köksal, a.g.e., s. 2.

¹⁹¹ İter, a.g.e., s.20.

¹⁹² Köksal, a.g.e., s. 2-3.

Ermeni lider statüsündeydi. Osmanlı Devleti sınırları içinde olan Sis ve Akdamar katogigoslarının devletle olan her ilişkilerinde İstanbul Patrikhanesi'nin muhatap olması İstanbul Ermeni patriklerinin nüfuzunu arttırmaktaydı. Çünkü Osmanlı Devleti Ermenilerin lideri olarak Katogigosları değil İstanbul patriklerini resmen tanımıştı.¹⁹³

Ancak bu yeni düzenleme hem Ermeni kiliselerinin tarihi hiyerarşik gelişmelerine, hem de Ermeni kiliselerinin kutsiyet derecelerine dair inançlarına uymuyordu. Çünkü gerek Eçmiyazin, gerekse Akdamar ve Sis Katogigoslukları Ermenilerin eski dini merkezleri olmaları sebebiyle tarihi öncelikleri ve kendi kilise bölgelerindeki alt dereceli ruhanileri atama yetkileri- patriklerin bu yetkileri yoktu- bakımından daha üstün durumdaydılar. Fatih'in İstanbul Patrikhanesini üst sıraya çıkarması kararı, tamamen merkezi devlet otoritesini güçlendirme anlayışının bir yansıması olmalıdır. Patrikhane bu statüsünü XVII. Yüzyıl sonlarına kadar korudu ise de 1683'den sonra üstünlüğünü kaybederek gittikçe Eçmiyazin Katogigosluğunun nüfuz ve kontrolü altına girmekten kurtulamadı.¹⁹⁴

Mezhep farklılıkları veya nüfuz mücadeleleri dolayısıyla kiliseler arasında zaman zaman şiddeti yükselen sürtüşmeler yaşandıysa da bu hiçbir vakit örgütün Ermeniler arasındaki saygınlığını zedeledi. Ruhani örgüt en ücra köşelere kadar ulaşan teşkilatıyla Ermeni topluluğunun yegâne temsilcisi olma özelliğini hep korudu. Üstelik gerek cemaatin iç işlerine gerekse devletle ilişkilerinde sadece dinsel bir temsilci değil, aynı zamanda idari bir organdı. Ermenilerin kendi aralarındaki bir takım sosyal ve hukuki işlerini kilise görüyordu. Topluluğun eğitimi kilisenin elindeydi. Sahip olduğu emlak, topladığı bağışlarla kuvvetli bir ekonomik örgüttü. Dolayısıyla Ermenilerin dinleri yanında dilleri, sosyal yaşantıları, kültürleri ve kimliklerinin koruyucusu da kiliseydi ve kilise çok köklü ve güçlü bir müesseseydi.¹⁹⁵

Ermeni Kimliğini bu olumsuzlukların içinde geliştiren ve günümüze taşıyan en belirgin özellik, devletin yerini kilisenin almasıdır. Bu durum din ile millet kavramlarını bir kimlik etrafında birleştirmiştir. Ermenilerde; Hristiyanlığa geçişte bütüncül davranmaları, milli ve ilk kilise olma özelliği olan Apostolik (Gregoryen) Ortodoks

¹⁹³ Ali Arslan, Ermeni Kilisesi'nin Ermenilerin Hayat ve İdeallerindeki Yeri ve Büyük Güçlerin Ermeni Kilisesine Nüfuzu, **Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı Kilise ve Misyonerlik**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,9, 2014, s. 14.

¹⁹⁴ Köksal, a.g.e., s. 3.

¹⁹⁵ Köksal, a.g.e., s. 4.

Kilisesi etrafında örgütlenmeleri, siyasal davranışlarını kilise adamları aracılığı ile sürdürmeleri; din-millet bütünlüğünü ön plana çıkarmıştır.

Kilisenin, Ermeni kimliğinin şekillenmesinde, siyasal yönetim olan devlet organizesinin yerini kilisenin alması etkili oldu. Kilisenin durumunu Ermeniler nezdinde güçlendiren olaylar zinciri diğer Hristiyan mezheplerin Ermeni cemaatini kendi bünyesine katma gayretleri olmuştur. Diğer Hristiyan mezheplerin ermeni cemaatinden taraftar edinme gayretleri, cemaat içi mücadelelere sahne olmuş, ancak bu sorunların üstesinden Ermeni Kilisesinin direncine ve neticesinde milli kimliğinin gelişmesine yol açacak anayasa, meclis, siyasi partiler, dernekler gibi kurumların gelişmesine yol açmıştır. Ermeni toplumunun devleti kilise olunca; devlet başkanları da din adamları olmuştur. Aziz Groger'dan sonra çocukları sırasıyla dini liderliği sürdürdüler. Ancak Sahak erkek evlat bırakmadan ölünce (439) yerine din adamları arasından kıdemlilerin seçildiği, halkın temsilcileri anlamına gelen Katogikoslar seçilmeye başlandı. Ermenileri tek çatı altında toplama kudretine sahip kiliselerin başı olan din adamları (Aktogikoslar- milletin temsilcileri) milliliğin başlangıcını sağlayan önderleri olmuşlardır. Buradan çıkarılacak sonuç Kiliseler Ermeni toplumunun siyasal şemsiyesi olduğudur.

Ermeni kilisesinin karakteristik özelliği ve Ermeni toplumu üzerindeki etkisi tarihten günümüze artarak devam edegelmiştir. Bundan dolayı Ermenilerin manevi mirasının teşekkülünü ve muhafazasını, milletin Hristiyan hüviyetinin şekillenmesini, siyasi güçlerini kazanmasını ve yeryüzündeki Ermenileri bir arada tek merkez etrafında toplamasını Ermeni Kilisesi sağlamaktadır. Ermeni Kilisesi, geçmişte ve günümüzde dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış Gregoryen Ermenilerin yegâne ortak malı ve paydası durumundadır. Bu da kiliseyi Ermeni kültürünün tek temsilcisi durumuna getirmektedir. Çünkü dini ve etnik kimliklerin karışımıyla müteşekkil bir ortak yaşam paydasında Ermeni toplumunu yönlendiren Ermeni Kilisesidir.¹⁹⁶

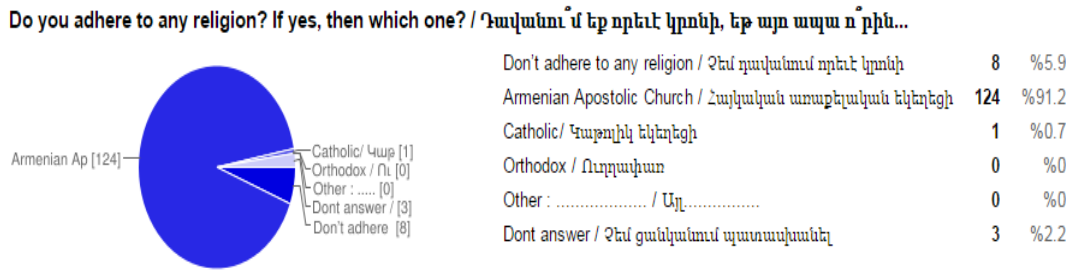
Çalışmada gösterilmek istenen Kilisenin Ermeniler üzerinde ne denli etkisi olduğudur. Kilise, Ermeniler üzerinde etkisini Türkler aracılığıyla arttırmıştır. Özellikle Katolik ve Protestan Hristiyan çoğunluğun bulunduğu ülkelerde dağınık olarak yaşayan Ermenilerin asimile olmaması için farklılaştırıcı bir unsura ihtiyaç duymuşlardır. Çünkü ortak yaşam ve dini inançlardaki teferruatların önemsenmediği bir dönem dolayısıyla

¹⁹⁶ Davut Kılıç, Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü, **Tarihte Türkler ve Ermeniler Ermeni Nüfusu ve Kilisesi Misyonerlik**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,8, 2014, s. 231.

sadece Gregoryen Hristiyanlık, Ermenilerin asimile olmasını engelleyecek şansa sahip değildi. Bundan dolayı, özellikle Batı’da yaşayan Ermenilerin kimliklerini koruyacak bir unsur ve çeşitli ülkelerde yaşayanlar arasında ortak duyguyu oluşturacak ve canlı tutacak bir vasıtaya ihtiyaçları vardır. Kimlikleri korumak için eldeki unsur Türk karşıtlığı ve vasıta ise Gregoryen kilisesidir. Kilisenin etkileyici ve yönlendirici rolü sayesinde Ermenilerin kimliklerini korumakta büyük başarı elde etmişler ve hala etkisi devam etmektedir. ¹⁹⁷

Araştırmada araştırma grubunun dini, kiliseye gidip gitmedikleri ve gidiyorsa ne sıklıkta gittikleri, günlük yaşamlarında dinin önemi, dini kurumlara olan güvenleri araştırılmıştır. Bu sorgulamayla birlikte dinin ve özellikle kilisenin Ermenistan Ermenileri üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

Tablo 2: Din

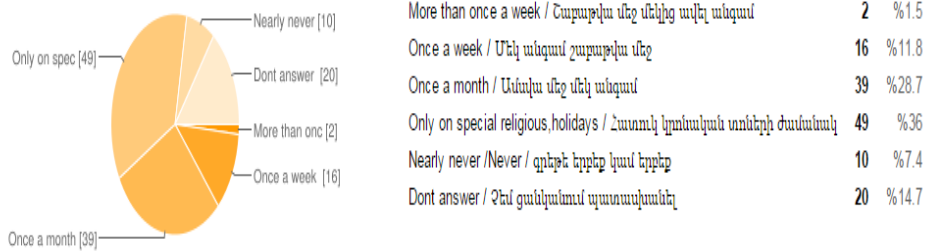
Tabloda görüldüğü üzere araştırma grubu üyelerinin “*Hangi dine mensup olduğu*” sorgulandığında %91.2(124 kişi)’si “Ermeni Apostolik Kilisesi”ne mensup olduğunu beyan etmiştir. %5.9(8 kişi) “hiçbir dine mensup olmadığını”, %0.7 (1 kişi) “Katolik” olduğunu bildirmiştir. Araştırma grubu üyelerinin %2.2 (3 kişi) ise bu soruya cevap vermek istememiştir.

Ermeni Apostolik Kilisesi mensuplarının %91.2 olması Kilisenin Ermenistan Ermenileri üzerindeki etkisini göstermektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere Kilisenin yalnızca dini değil siyasi ve kültürel açıdan etkisi düşünülecek olursa Türk- Ermeni ilişkileri üzerinde şekillendirici etkisi de çalışmamızı doğrular niteliktedir.

¹⁹⁷ Arslan, a.g.e., s. 36.

Tablo 3: Dini Etkinliklere Katılma Sıklık Ölçeği

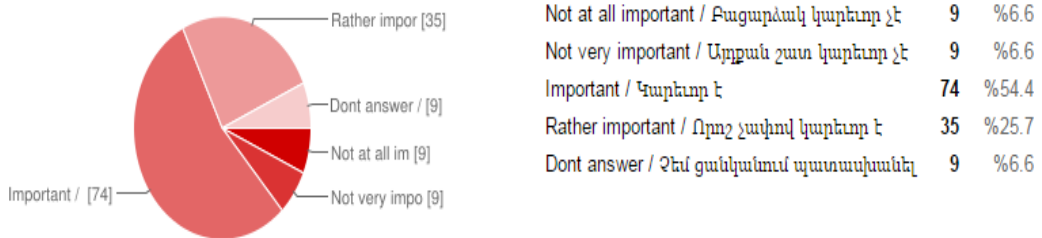
Except for special events – wedding parties, funerals, etc., how often do you currently participate in religious ceremonies? / Բացի հատուկ արարողություններից, հարսանիք, քաղնու եւ այլն, ի՞նչքան հաճախ եք այցելում եկեղեցի...

“Dini etkinliklere ne sıklıkla katılırsınız?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin, %36(49 kişi)’sı “yalnızca özel günlerde ve tatillerde” katıldığını, %28.7 (39 kişi)’si “ayda bir kere” katıldığını,%11.8(16 kişi)’i “haftada bir kere” katıldığını, %1.5 (2 kişi)’i “haftada birden fazla” katıldığını beyan etmişlerdir. Araştırma grubu üyelerinin %14.7 (20 kişi)’si ise bu soruya cevap vermek istememiştir.

Tablo 4: Günlük Hayatta Dinin Önemi

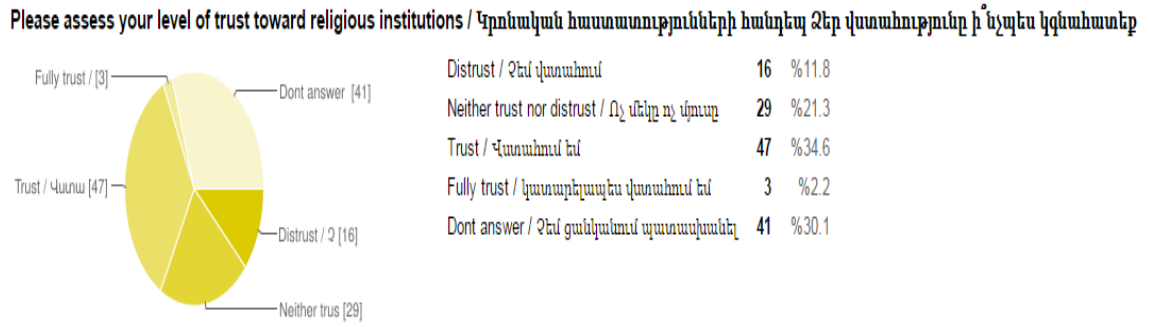
How important is religion in your daily life? / Ձեր առօրյա կյանքում կրոնը ի՞նչքանով է կարևոր ?

“Günlük hayatınızda din ne kadar önemli?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin dinin onlar için ne kadar önemli olduğunu sorgulandı. Araştırma grubunun %54.4 (74 kişi)’ü onlar için “önemli” olduğunu, %25.7 (35 kişi)’si onlar için “oldukça önemli” olduğunu, %6.6 (9 kişi) “çok önemli olmadığını”, %6.6 (9 kişi) “hiç önemli olmadığını” beyan etmiştir. Araştırma grubu üyelerinin %6.6 (9 kişi)’sı ise bu soruya cevap vermek istememiştir.

Araştırma grubunun büyük bir çoğunluğunun Ermeni Apostolik Kilisesinin günlük hayatlarında önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu da çalışmada verilen bilgileri doğrulamaktadır.

Tablo 5: Dini Kurumlara Güvenin Ölçülmesi

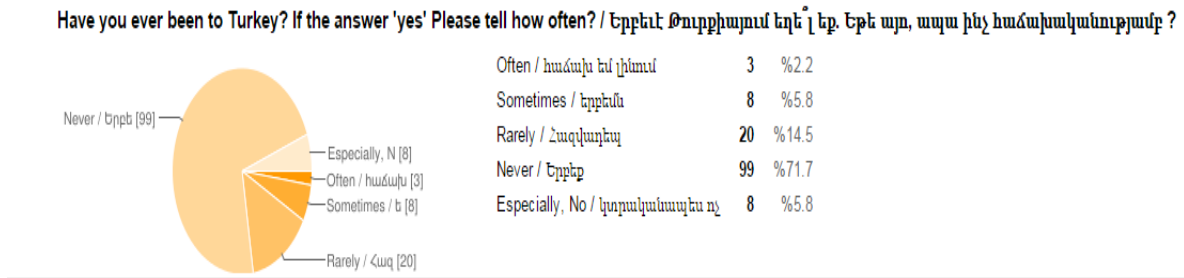

“ Dini kurumlara karşı güven seviyenizi belirtiniz ” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin dini kurumlara ne kadar güvendiği sorgulandı. Araştırma grubunun %34.6 (47 kişi)’sı güvendiğini, %21.3 (29 kişi)’ü ne güvenip ne güvenmediğini, %11.8 (16 kişi)’i güvenmediğini, %2.2 (3 kişi) tamamen güvendiğini beyan etmiştir. Araştırma grubunun %30.1 (41 kişi) ise bu soruya cevap vermek istememiştir.

2.6.3. Türk-Ermeni İlişkileri

1915-2015 yılları arası Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi giriş bölümünde yer almaktadır. Bu çalışmada 100. Yılında Türk-Ermeni ilişkilerine Ermenistan’da bulunan Ermenilere uygulanan anket ve yapılan röportajlarla birlikte değerlendirmeler yapılacaktır. Anketler vasıtasıyla araştırma grubu üyelerinin Türkiye ve Türk algılarını öğrenmek amaçlanmıştır. Bu maksatla çalışmada, Hiç Türkiye’de buldunuz mu?, Hiç Türk arkadaşınız var mı?, Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşebileceğine inanıyor musunuz?, Sizce Türkiye-Ermenistan arasındaki ana problem nedir?, Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi için ne gereklidir?, Doğu Anadolu ile ilgili algınız nedir?, Ermenistan basınının değerlendirilmesi, Recep Tayyip Erdoğan’ın taziye mesajı, Serj Sarkisyan’a güven gibi belli başlı konulara değinilecektir.

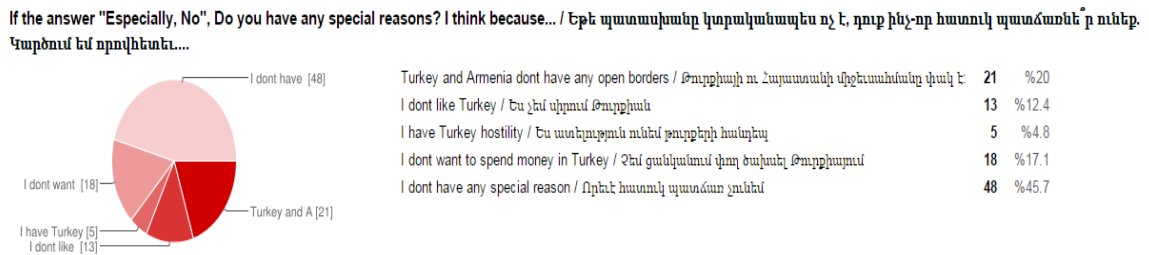
Tablo 6: Türkiye’de bulunma sıklığı

“Hiç Türkiye’de bulundunuz mu?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %71.7 (99 kişi)’si “hiç” bulunmadığını, %14.5 (20 kişi)’i “nadiren” bulunduğunu, %5.8 (8 kişi) “bazen” bulunduğunu, %5.8 (8 kişi)’i “özellikle hiç” bulunmadığını, %2.2 (3 kişi) ise “sık sık” Türkiye’de bulduklarını beyan etmişlerdir.

Araştırma grubu üyelerinden bu soruya Türkiye’ye “özellikle hiç” gitmek istemeyenlerin sebebini öğrenmeye yönelik ayrı bir soru hazırlandı. Fakat bu soruya “özellikle hiç” seçeneğini işaretleyenlerin dışında da yanıtlayanlar oldu. Türkiye’de bulunmamalarının altında özel bir sebep olup olmadığı bir sonraki soruda değerlendirilmiştir.

Tablo 7: Türkiye’de bulunma sıklığı: Özellikle hiç

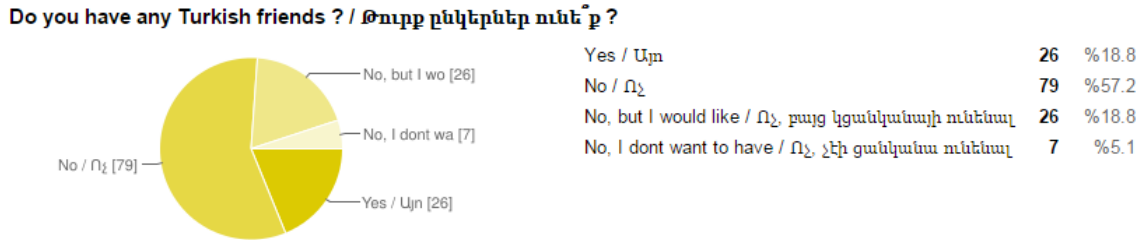
“Eğer cevabınız ‘özellikle hiç’ ise bunun için özel bir nedeniniz var mı?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinden cevap olarak “özellikle hiç”i seçenlerin cevaplamaları istenmesine rağmen bilhassa “hiç” işaretleyenlerde bu soruya cevap vermek istemişlerdir. Bu doğrultuda araştırma grubu üyelerinin %45.7 (48 kişi)’si herhangi bir özel sebebinin olmadığını, %20(21 kişi)’si Türkiye ve Ermenistan sınır kapısının kapalı olması sebebiyle bulunmadığını, %17.1 (18 kişi)’i Türkiye’de para harcamak istemediği için bulunmak istemediğini, %12.4 (13 kişi)’ü Türkiye’den hoşlanmadığı için bulunmak

istemediğini, %4.8 (5 kişi)'i Türkiye düşmanlığına sahip olduğu için bulunmak istemediğini beyan etmiştir.

Veriler gösteriyor ki araştırma grubu üyelerinin Türkiye'de bulunmama sebeplerinin yarısından fazlasının ya özel bir sebebi yok ya da sınır kapısının kapalı olduğu yönünde bir beyan vererek Türkiye'ye karşı negatif bir söylemde bulunmamışlardır. Kalan kesim ise Türkiye'de bulunmama sebepleri olarak Türkiye düşmanlığı ve Türkiye'de para harcamak istememe gibi negatif söylemlere yönelik beyan vermişlerdir.

Erivan'da gerçekleştirilen röportajlar esnasında Arman isimli bir beyefendi de Türkiye'ye gitmeyi özellikle tercih etmediğini beyan etmişti. Türkiye'ye gitmek istememe sebebini “ *Türkiye'ye hiç gitmek istemiyorum. Mesela bir yere gitmek istediğimde özellikle Türkiye'yi tercih etmiyorum. Çünkü orada paramı harcarsam o para direk orduya gidecek. Mesela, Türk markası hiçbir şey almıyorum ve giyinmiyorum. Türkiye'nin barkod kodu 869 bunu biliyorum ve özellikle bakıyorum ve almıyorum.*” olarak belirtmiştir. Bu doğrultuda söylenenler araştırma grubu üyelerinin belirttiği “Türkiye'de para harcamak istemiyorum” beyanının altında yatan sebep olarak değerlendirilebilir.

Tablo 8: Türk arkadaş sahipliği

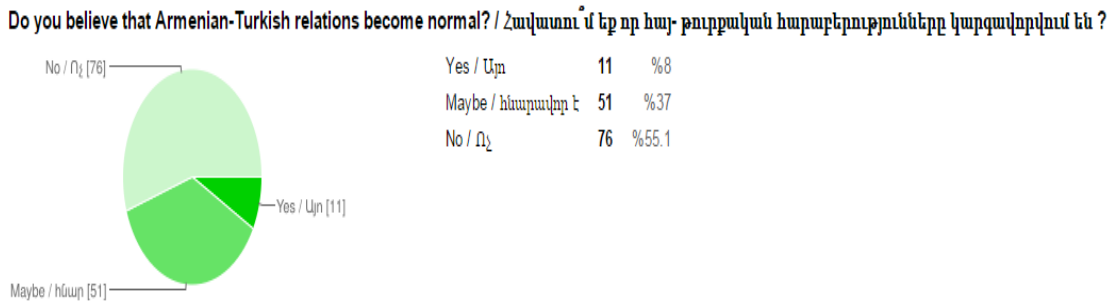
“Hiç Türk arkadaşınız var mı?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %57.2(79 kişi)'si “Hayır” yok, %18.8 (26 kişi)'i “Evet” var, %18.8 (26 kişi)'i “Hayır, yok ama isterim”, %5.1(7 kişi)'i “Hayır, olmasını da istemem” şeklinde beyanda bulunmuşlardır.

Anket ve röportaj esnasında Ermenilerle iletişime geçerken herhangi bir zorluk yaşanmadı. Genellikle ılımlı bir şekilde irtibata geçildi. Türk arkadaşınız var mı sorusunda Türk arkadaşına sahip olmayanların çoğunluğu yok ama olmak isterim şeklinde beyan vermişlerdi. Lakin konu 1915 ve soykırım iddialarına geçtiğinde çoğunun taviz vermediği

görülmüştür. “Evet, arkadaş olabiliriz fakat soykırımı unutmayacağız.” şeklinde tutumları dikkat çekiciydi.

Röportaj esnasında Arman bu konuda şunları söylemiştir: “ *Evet, Türklerle ticari ilişkilerimiz var ve hiçbir sorun yaşamıyorum. Fakat benim Türkler hakkındaki izlenimimi soracak olursanız Türk insanı bana soykırımı hatırlatıyor... Belki şuan biz gayet iyi ilişkilere sahibiz mesela birlikte oturup sohbet edebiliyoruz çay içebiliyoruz fakat umuyorum ki Türk toplumu yani demek istediğim hükümetiniz tanımadı fakat umuyorum ki Türk toplumu bunu tanıyacak.*” Arman, Ermenistan’da iyi bir kurumda çalışan ve dini yönden de Ermeni kilisesine mensup bir beyefendi. Erivan’da karşılaştığımız esnada bize oldukça yardımcı dokunmuş ve misafirperverlik konusunda bizi oldukça etkilemiştir. Türk olduğumuzu bilmesine rağmen bize karşı yaklaşımında ve muhabbetinde negatif hiçbir şeyle karşılaşmadık. Fakat röportaj esnasında sorular 1915 ile ilgili olmamasına rağmen neredeyse her soruyu 1915 ve soykırımı yönelik yanıtlamıştır.¹⁹⁸

Tablo 9: Ermenistan-Türkiye ilişkileri normalleşmesi

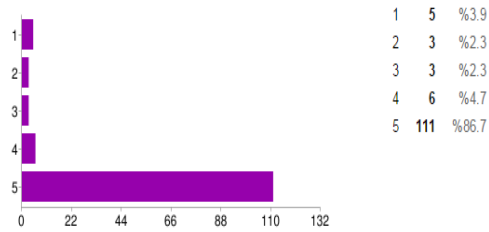

“*Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşebileceğine inanıyor musunuz?*” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %55.1 (76 kişi) “Hayır” inanmıyorum, %37 (51 kişi) “Belki” düzelebilir, %8 (11 kişi) “Evet” düzelebileceğine inanıyorum beyanında bulunmuştur. Araştırma grubu üyelerinin çoğunluğu Türkiye-Ermenistan arası ilişkilerin normale dönebileceğine inanmamaktadır. Çoğunluk çözümsüz bir süreç içerisinde bulunduğu yönünde beyan vermişlerdir.

¹⁹⁸ Arman röportajıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. EK 1.

Tablo 10: Türkiye-Ermenistan arasındaki ana problem: 1915 olaylarının soykırım olarak tanınmaması

Not recognise the events of 1915 as genocide / 1915 թ. Իրադարձությունների հերքումը [What is the main problem over the creation relation between Turkey and Armenia? / Հայաստանի ու Թուրքիայի միջև հարաբերությունների հաստատմանը խանգարող հիմնական խնդիրը ո՞րն է: ?]

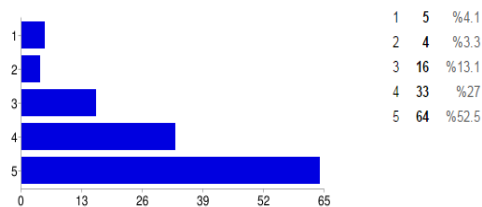

“Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerde ana problem nedir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin çoğunluğunu oluşturan %86.7 (111 kişi)’lik kesim Türkiye-Ermenistan arasındaki ana sorunun 1915 olaylarının soykırım olarak tanınmaması yönünde beyan vermişlerdir.

Röportaj yapılan Ani isiminde bir bayan öğrenci, “İlişkilerin düzeleceğini sanmıyorum. Geçmişimiz sebebiyle acı içindeyiz. Ülkem geçmişte olanları ne affedebilir ne de unutabilir. Türkiye’nin bize karşı tutumu; soykırımla yüzleşmemek şeklindedir. İyi ilişkiler içinde olamayız. Tabi ki bu Türkiye’den birisiyle karşılaştığımızda ona karşı agresif davranmalıyız anlamına gelmiyor.” şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir.

Tablo 11: Türkiye-Ermenistan arasındaki ana problem: Türkiye’nin Ermenistan politikasında Azeri faktörü

Azeri factor over Turkey’s Armenian policy / Ադրբեջանական ֆակտորը Թուրքիայի՝ Հայաստանի նկատմամբ վարած քաղաքականությունում [What is the main problem over the creation relation between Turkey and Armenia? / Հայաստանի ու Թուրքիայի միջև հարաբերությունների հաստատմանը խանգարող հիմնական խնդիրը ո՞րն է: ?]

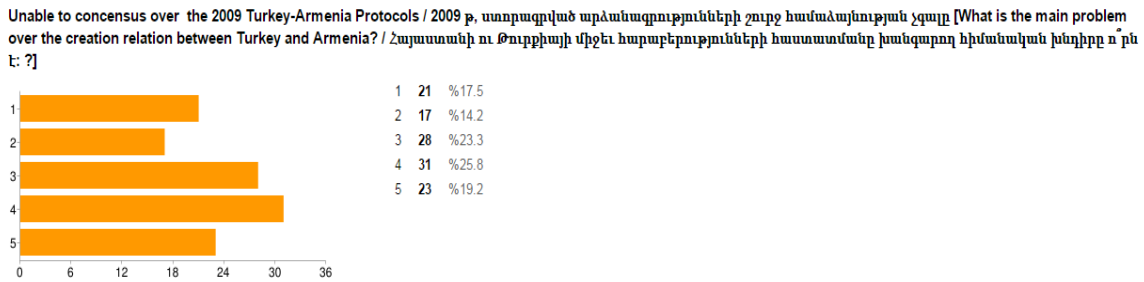

“Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerde ana problem nedir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %52.5 (64 kişi) Türkiye-Ermenistan arasındaki ana sorunun Türkiye’nin Ermenistan politikasında Azeri faktörünü ön planda tutması yönünde beyan vermiştir. Araştırma grubu üyelerine göre Azerbaycan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin kurulması önünde büyük bir engeldir.

Arman röportajında “ *Hükümetiniz her zaman Azerbaycan ile bir şeyler yapmamız gerektiğini söylüyor. Hükümetiniz her daim ilişkilerimizin önüne Azerbaycan’ı koyuyor. Bu durumda Türk-Ermeni ilişkileri diye bir şey yok Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri oluyorve bunu sizi hükümetiniz önümüze koyuyor.*” şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Astgh isimli bir bayan ise, “ *Protokoller imzalandıktan sonra umutlandık ki her şey normal olacak, sınırları açacaklar ama şuan ilişkiler çıkmazda. Özellikle Karabağ sorunu ve Azerbaycan karıştırıyor ilişkilerimizi ve bu çok olumsuz etkiliyor. Bence Azerbaycan olmasaydı bizim ilişkilerimiz daha önceden de normalleşecekti. Şimdi Türk yönetimi diyor Karabağ sorununu çözmezse biz sınırı açmayacağız. Aynı şeyi Azerbaycan da diyor sınırı açmayın Karabağ sorunu çözülsün sonra açın.*” şeklinde beyan vererek Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin önündeki tek engelin Azerbaycan olduğuna inanmaktadır.

Tablo 12: Türkiye-Ermenistan arasındaki ana problem: 2009 Türkiye-Ermenistan Protokollerinde uzlaşma sağlanamaması

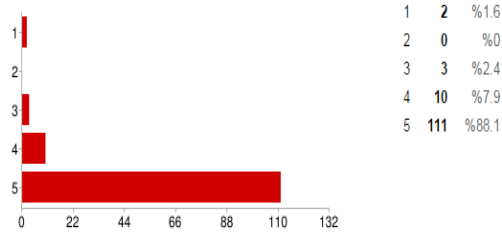

“*Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerde ana problem nedir?*” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin küçük bir kesimi %19.2 (23 kişi)’si Türkiye-Ermenistan arasındaki ana problemin 2009 Protokollerinde uzlaşma sağlanmaması yönünde beyan vermiştir.

Verilen bilgiler doğrultusunda araştırma grubu üyelerine göre Türkiye-Ermenistan arasındaki ana problemde ilk sırayı 1915 olaylarının Türkiye tarafından soykırım olarak tanınmaması oluşturmaktadır. İkinci ana problem ise Türkiye özellikle diplomatik ilişkileri kurarken Azeri faktörünü ön plana koyması yönünde beyan vermişlerdir. Üçünü olarak, küçük bir kesim ise 2009 Protokollerinde uzlaşma sağlanamamasının Türkiye-Ermenistan arasındaki ana problem olarak belirtmişlerdir.

Tablo 13: Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: Soykırımın tanınması

Recognition of the genocide / Յեղասպանության ճանաչում [What do you think what is needed to improve the bilateral relations? / Ի՞նչ է անհրաժեշտ երկկողմ հարաբերությունները զարգացնելու համար ?]

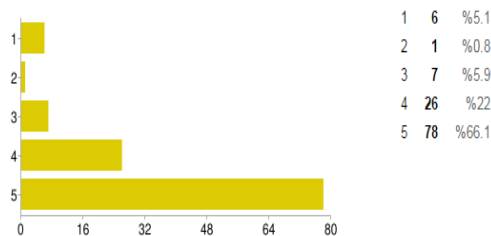

“Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerinin geliştirilmesi için ne gereklidir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin çoğunluğunu oluşturan kesim %88.1 (111 kişi)’i ikili ilişkilerin geliştirilebilmesi için öncelikle “Soykırımın tanınması” gerektiği yönünde beyan vermişlerdir. Soykırımın tanınması ile ikili ilişkilerin gelişebileceği fikrini paylaşmaktadırlar.

Aram isimli bir profesör ilişkilerin düzelmesi için soykırımın tanınması gerektiğini vurgulayarak “ *Elbette ki Türk tarafı soykırımı tanımalı ve bu iyi ilişkiler için bir temel oluşturacaktır. Ama öncelikle, Türkiye-Ermenistan sınır kapılarını açmak ve diplomatik ilişkiler kurmak daha iyi olacaktır. Bunların her ikisi de soykırımın tanınmasına bağlıdır.*” sözlerini tamamlamıştır.

Tablo 14: Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: Karabağ sorunun çözülmesi

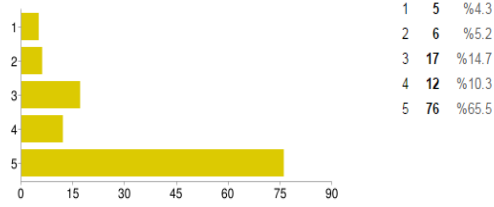
Resolving the Nagorno-Karabakh conflict / Ղարաբաղյան հակամարտության լուծում [What do you think what is needed to improve the bilateral relations? / Ի՞նչ է անհրաժեշտ երկկողմ հարաբերությունները զարգացնելու համար ?]

“Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerinin geliştirilmesi için ne gereklidir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %66.1 (78 kişi)’i ikili ilişkilerin geliştirilebilmesi için öncelikle “Karabağ çatışmasının çözümlenmesi” gerektiği yönünde beyan vermişlerdir.

Tablo 15: Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: Sınır kapısının açılması

Opening of the shared border / Մտնուանի բացումը [What do you think what is needed to improve the bilateral relations? / Ի՞նչ է անհրաժեշտ երկկողմի հարաբերությունները զարգացնելու համար ?]

“Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerinin geliştirilmesi için ne gereklidir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %65.5 (76 kişi)’i ikili ilişkilerin geliştirilebilmesi için öncelikle “Sınır kapısının açılması” gerektiği yönünde beyan vermişlerdir.

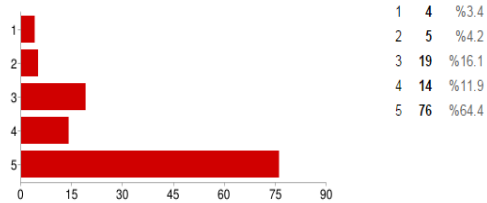
Aram röportajında ilişkilerin düzelebilmesi için ilk adım olarak sınır kapılarının açılması gerektiğini vurgulayan “ Bence ilk adım sınır kapılarının açılması ve insanların bir araya gelmesi, birbirlerini tanınması gerekir.” sözler dile getirmiştir.

Suren ise “Biz öncelikle Türk politikacılardan Türk-Ermeni sınırlarının açılmasını istiyoruz. Bu bizim için çok iyi olur fakat onlar bunu istemiyorlar. Eski topraklarımızı ziyaret etmek istiyorum. Ben Türkiye’ye başka bir ülkeden geçerek gitmek istemiyorum. Bu doğru olmaz.” söylemleriyle sınır kapısının açılması konusuna vurgu yapmıştır.

Astgh ise “Türk hükümeti sınırların kapalı olma sebebinin Karabağ olduğunu söylüyor. Eğer Karabağ olmasaydı Türkiye sınır kapılarını açacaktı çünkü onların çıkarına da geliyor sınırların açılması. Bizim cumhurbaşkanımız önkoşulsuz olarak sınırların açılmaya ve ilişkileri normalleştirmeye hazır olduklarını söylüyor. Yani biz şimdi soykırımın tanınmasını istemiyoruz ki önce sınırları açalım sonra diğer sorunlarımızı tartışacağız. Ekonomik yönden Ermenistan ablukada bulunuyor. Bunun için ekonomimiz gelişmiyor...” söylemleriyle sınırın kapalı olmasının Ermenistan ekonomisini kötü etkilediğini ve ilişkilerin gelişmesi için öncelikli adımın sınırın açılması olduğunu dile getirmiştir.

Tablo 16: Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: Diplomatik ilişkilerin kurulması

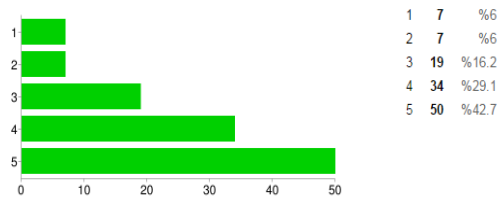
Establishment of diplomatic relations / Գլխաւագիտական հարաբերութիւնները հաստատումը [What do you think what is needed to improve the bilateral relations? / Ի՞նչ էր կարծում, ի՞նչ է անհրաժեշտ երկկողմ հարաբերութիւնները զարգացնելու համար ?]

“Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerinin geliştirilmesi için ne gereklidir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %64.4 (76 kişi)’i ikili ilişkilerin geliştirilebilmesi için öncelikle “Diplomatik ilişkilerin kurulması” gerektiği yönünde beyan vermişlerdir.

Tablo 17: Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: İnsanlar arası iletişimi arttırmak

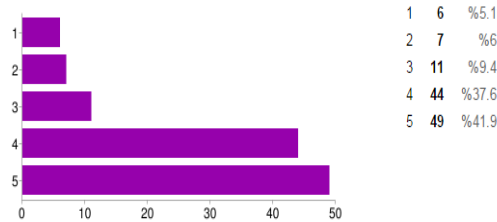
Enhancing people-to-people contacts / Ժողովուրդների միջև կապերի ընդլայնումը [What do you think what is needed to improve the bilateral relations? / Ի՞նչ էր կարծում, ի՞նչ է անհրաժեշտ երկկողմ հարաբերութիւնները զարգացնելու համար ?]

“Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerinin geliştirilmesi için ne gereklidir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %42.7 (50 kişi)’i ikili ilişkilerin geliştirilebilmesi için öncelikle “İnsanlar arası iletişimi geliştirmek” gerektiği yönünde beyan vermişlerdir.

Tablo 18: Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: Ticari ve ekonomik bağlantıları arttırmak

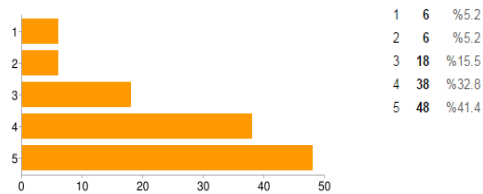
Expanding economic and business links / անտեսական եւ գործարար հարաբերությունների ընդլայնում [What do you think what is needed to improve the bilateral relations? / Ի՞նչ եք կարծում, ի՞նչ է անհրաժեշտ երկկողմ հարաբերությունները զարգացնելու համար ?]

“Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerinin geliştirilmesi için ne gereklidir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %41.9 (49 kişi)’i ikili ilişkilerin geliştirilebilmesi için öncelikle “Ticari ve ekonomik bağlantıları arttırmak” gerektiği yönünde beyan vermişlerdir.

Tablo 19: Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: İki toplumunda dengeli bilgiye ulaşımını kolaylaştırmak

Facilitating access to balanced information in both societies / Հեշտացնել երկու հասարակությունների անկողմանկալ տեղեկատվություն ստանալու հնարավորությունը [What do you think what is needed to improve the bilateral relations? / Ի՞նչ եք կարծում, ի՞նչ է անհրաժեշտ երկկողմ հարաբերությունները զարգացնելու համար ?]

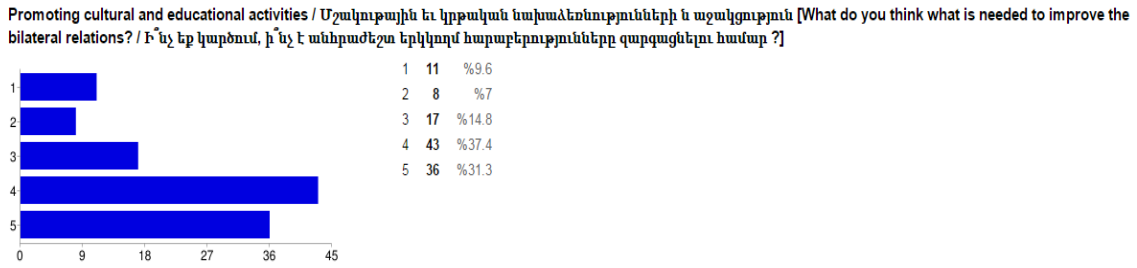
“Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerinin geliştirilmesi için ne gereklidir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %41.4 (48 kişi)’i ikili ilişkilerin geliştirilebilmesi için öncelikle “İki toplumunda dengeli bilgiye ulaşımını kolaylaştırmak” gerektiği yönünde beyan vermişlerdir.

Bu konuyla ilgili Varduhi isimli bir bayan öğrenci “ *İlişkilerin iyi yönde gidebilmesi için her iki tarafın da doğru bilgiler vermesi ve birbirlerini hesaba katmaya meyilli olmaları gerekiyor.*” şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir.

Knarik isimli bir başka bayan öğrenci ise “*Hükümetler tarihi yanlış bir şekilde dönüştürüyorlar fakat biz bunu farkındayız. Türkiye olayları farklı lanse ediyor bizde ise*

daha farklı lanse ediliyor ve böylece iletişim kurmamız imkansız hale geliyor. Biz olaylar hakkında konuşurken siz, hayır aslında öyle olmadı şeklinde diyaloglarımız geçmektedir. Hükümetler bu manada tarihi, eğitimleriyle iç içe getirerek yoğun bir şekilde yerleştirmişlerdir. İşte bu politikadır. Ben bunun bir politika olduğunu anlayabiliyorum ve bu politikayı desteklemiyorum. Her şey anlaşılır olmalı, her şey öğrenilmeye açık olmalıdır. Böylece ilişkilerimizin ve diyaloglarımızın daha ılımlı ve mümkün olabileceğini düşünüyorum.” şeklinde düşüncelerini dile getirmiştir. Knarik doğru ve dengeli bir biçimde bilgiye ulaşmada sorunlar yaşadığını ve bunun hükümetler vasıtasıyla engellendiğini ve bunun bir politika olduğunu söylemektedir.

Tablo 20: Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi: Eğitim ve kültür aktivitelerinin teşviki

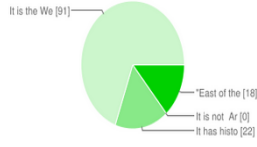

“Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerinin geliştirilmesi için ne gereklidir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %31.3 (36 kişi)’i ikili ilişkilerin geliştirilebilmesi için öncelikle “Eğitim ve kültür aktivitelerinin teşvik edilmesi” gerektiği yönünde beyan vermişlerdir.

Verilen bilgiler doğrultusunda araştırma grubu üyeleri Türkiye-Ermenistan ikili ilişkilerin geliştirilmesi için önem sırasına göre öncelikle soykırımın tanınması gerektiği, daha sonra Karabağ sorununun çözümlenmesi, sınır kapılarının açılması, diplomatik ilişkilerin kurulması, insanlar arası iletişimin artması, ticari ve ekonomik bağlantıların artması, eğitim ve kültürel aktivitelerin teşvik edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Tablo 21: Doğu Anadolu algısı

What is your perception about "East of the Turkey" / Ինչ ասել էք քան համար թուրքիայի արևելք

"East of the Turkey" is only where lived old Armenians / թուրքիայի արևելքը, որտեղ նախնիներս ապրել են հասկերը

18 %13.7

It is not Armenian lands even old Armenians lived there because of the Gümrü Agreement (1920) / Դա հայկական հողեր չեն, նախնիս այն դեպքում էր նախնիներս Գյումրու պայմանագրի շնորհիվ ապրել են այնտեղ հայեր են ապրել

0 %0

It has historical importance for Armenians but it is the lands of Turkey / Դա հայերի համար պատմական նշանակություն ունի, բայց որտեղ թուրքիայի հողերն են

22 %16.8

It is the Western Armenia / o It is the Western Armenia Դա Արևմտյան Հայաստանն է

91 %69.5

“Türkiye’nin doğusuyla ilgili algınız nedir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin çoğunluğu oluşturan %69.5 (91 kişi)’lik kesim Batı Ermenistan olarak algıladığı, %16.8 (22 kişi)’i Ermenistan için tarihi bir öneme sahip fakat orası Türkiye’nin toprağıdır, %13.7 (18 kişi) Türkiye’nin doğusu sadece eski Ermenilerin yaşadığı yer olarak algılamaktadırlar.

Toprak talepleri Ermenistan’da başından beri resmi kanallarla olmasa da gayri resmi yollarla sık sık dile getirilmiştir. Bugün hala Ermenistan’da ve diasporada Türkiye’nin Doğu illeri için “Batı Ermenistan” kavramı kullanılmakta, bu illerden “Ermenilerin işgal altındaki vatanları” şeklinde bahsedilmektedir.¹⁹⁹

Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, 1915 olaylarının 100. Yıldönümü’nde verdiği bir röportajda “*Ermenistan Cumhuriyeti bağımsızlığından bu yana asla Türkiye veya herhangi bir diğer ülkeden toprak talebinde bulunmamıştır. Devletimizin dış politika gündeminde böyle bir konu olmamıştır ve bugün de yoktur, bu nettir.*”²⁰⁰ ifadesinde bulunmuştur. Fakat Temmuz 2011’de Ermeni dili ve edebiyatı yarışmasında öğrencilerden birinin, “*Batı topraklarımızı Ağrı Dağı’yla birlikte geri alabilecek miyiz?*” sorusuna yanıt veren Sarkisyan, “*Bu sizin neslinize bağlı. Mesela benim nesil üzerine düşen görevi başarıyla yerine getirdi. 90’lı yıllarda vatanımızın parçası Artsah’ı (Karabağ bölgesini) düşmanın elinden kurtardık. Her neslin bir görevi vardır. Siz de ileride bizim gibi görevinizi yerine getirip getirmeyeceğiniz birlik ve beraberliğinize bağlıdır. Biz Ermeni ulusu her zaman Anka kuşu gibi küllerden dirilmeyi başarmışızdır. Ama şunu da söylemem gerek. Günümüz dünyasında ülkelerin itibarı yüzölçümüyle ölçülmüyor. Ermenistan modern, güvenli ve ekonomide başarılı ülke olursa itibarı da o denli yüksek olacaktır”*

¹⁹⁹ Sedat Laçiner, Türkler ve Ermeniler, Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması, s.276.

²⁰⁰ Hürriyet Gazetesi, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/28821009.asp>, Erişim Tarihi: 25.04.2015.

²⁰¹diyerek genç nesile ilerisi için ümit vadeden bir söylemde bulunmuştur. Dolayısıyla bundan halen Ermenistan'ın Doğu Anadolu'yu almasının mümkün olmadığını ancak bunun genç kuşaklar tarafından, amaç olarak gördükleri takdirde, ileride yapılabileceği anlamını çıkarmak mümkündür.

Fakat hatırlatmak gerekir ki 2 Aralık 1920 tarihinde Türkiye ve Ermenistan arasında yaklaşık bugünkü sınırları saptayan ve Sevr'in geçersizliğini ilan eden Gümrü antlaşması imzalanmıştır. Birkaç gün sonra Ermenistan'a Sovyetler hâkim olduğu için bu antlaşma yürürlüğe girememiştir. Bununla beraber bir süre sonra önce Sovyetlerle imzalanan Moskova Antlaşması sonra, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile imzalanan Kars antlaşmasıyla sınırlar korunmuştur. Bu antlaşma halen yürürlükte olduğundan Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talep etmesi hukuken mümkün değildir.²⁰²

Bu doğrultuda verilere bakılacak olunursa Başkan Sarkisyan ve benzeri umut vadeden konuşmalar Ermenistan için etkili olmuş ve araştırma grubu üyelerinin %69.5'i Batı Ermenistan algısını beyan etmişlerdir.

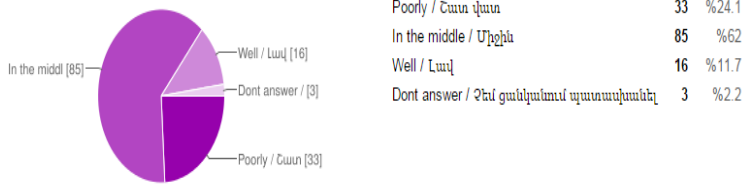
Meline isimli bir bayan öğrenciyle yapılan röportajda bu algının nasıl yerleştiği konusunda bilgi edinilebilir: “...Bizim ama gidemediğimiz yerler olan Kars (Ani), Van bence buralar bizim. Bu konu hakkında bir sürü kitap okudum ve bizim için öneminin ne denli büyük olduğunu biliyorum. Oradaki şehirlerimizi kiliselerimizi görmek istiyorum. Eğitimimiz boyunca aslında o şehirlerin bizim olduğunu öğreniyoruz. Gidemediğimiz o topraklar, kiliselerimiz hepsi bizim ve bu konu oldukça önemli.” diyerek bu algının ders kitaplarıyla yerleştirildiğini söyleyebiliriz. Aynı röportajda Meline “ *Büyükanne ve babamla bu konuları yeri geldiğinde konuşuyoruz ve onlar gerçekten kötü anılara sahipler.*” diyerek büyük grup psikolojisinin genç nesile etkisini gözler önüne sermiştir. Bu algının yerleşmesinin bir başka sebebi olarak Meline “ *Ermenistan çok küçük ve bize yetmiyor. İnsanlara çalışmak için yer yok. 3 milyon nüfusumuz var şuan ama yurtdışına gitmek zorunda kalanlar da fazlasıyla çünkü burada iş bulma imkânları yok. Bu eğitim için de aynı. Bizim daha fazla toprağa ihtiyacımız var.*” diyerek Ermenistan'ın Ermeni nüfusuna yetmediğinden ötürü bu algıya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

²⁰¹ Milliyet Gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr/serj-sarkisyan/>, Erişim Tarihi: 07.05.2015

²⁰² Ömer E. Lüthem, Türkiye ve Ermenistan Güncel İlişkileri, Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Cilt: 2, 2007, s. 1033.

Tablo 22: Ermenistan’da Basın

How well TV journalists inform the population about what is going on? / Հեռուստաընկերությունների կողմից ժողովրդի տեղեկացվելույն ապահովումը ինչպանով է իրականացվում

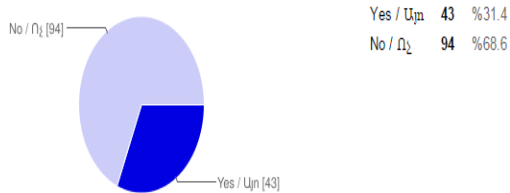

“*Basın insanları olan bitenlerle ilgili ne kadar bilgilendiriyor?*” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %62 (85 kişi)’si “Orta” derecede bilgilendirdiğini, %24.1 (33 kişi) “Zayıf” bir şekilde bilgilendirdiğini, %11.7 (16 kişi) “İyi” bir şekilde bilgilendirdiğini beyan etmişlerdir. Araştırma grubu üyelerinin %2.2 (3 kişi) ise bu soruya cevap vermek istememiştir. Veriler gösteriyor ki araştırma grubu üyelerinin çoğunluğu basın ve medya kuruluşlarının halkı bilgilendirme konusunda güven sorunu yaşamaktadırlar.

Bu soru bir sonraki soruyla bağlantılı olması sebebiyle sorulmuştur. Çünkü 23 Nisan 2014’te o dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ilk defa resmi düzeyde 1915 olaylarını da içeren bir taziye mesajı yayınlamıştır. Bu mesajdan Ermenistan Ermenilerinin haberinin olup olmadığı bir sonraki soruda yer almaktadır. Bu soruyla birlikte basın bu konuda yeterince bilgilendirme yapıp yapmadığı ölçülmek istenmiştir.

Tablo 23: Recep Tayyip Erdoğan taziye mesajı

Do you know that Turkey's President (Recep Tayyip Erdogan) offers condolences to Armenians over killing? / Դուք գիտե՞ք, որ Թուրքիայի նախագահ Ռեջեփ Թայիփ Էրդողանը հայերին ցավակցություն է հայտնել կոտորածների համար ?

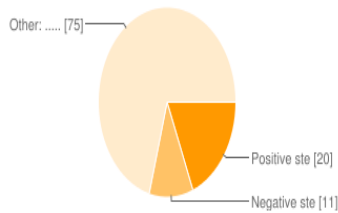

“*Türkiye’nin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın o dönem hayatını yitiren Ermenilere taziye mesajı gönderdiğini biliyor musunuz?*” sorgulamasında taziye mesajından haberleri olup olmadığı öğrenilmek istenmiştir. Araştırma grubu üyelerinin %68.6 (64 kişi) “Hayır” haberleri olmadığını, %31.4 (43 kişi) ise “Evet” haberleri olduğunu beyan etmişlerdir. Veriler gösteriyor ki araştırma grubu üyelerinin çoğunluğunun

bu taziye mesajından haberleri yoktur. Bu da basının bilgilendirme konusunda araştırma grubu üyelerinden sorun yaşayanların bilgilerini doğrulamaktadır.

Tablo 24: Taziye mesajına algı

If the answer yes, What is your reaction about that situation? It is a ... / Եթե պատասխանը այո է, ապա ո՞րն է Ձեր արձագանքը դրան: Դա...

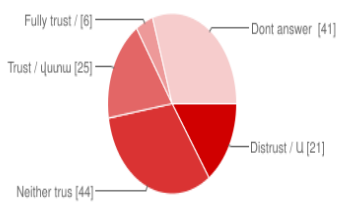

Positive step / դրական քայլ է	20	%18.9
Negative step / բացասական քայլ է	11	%10.4
Other: / Այլ.....	75	%70.8

“Eğer haberiniz var ise sizin bu taziye mesajına tepkiniz nedir?” sorgulamasında bu soruya yalnızca taziye mesajından haberleri olanların cevaplama istenmiştir. Fakat görülüyor ki bilgisi olmayanlar da soruya cevap vermişlerdir. Araştırma grubu üyelerinin %70.8 (75 kişi) bu mesajın ne olumlu bir adım ne de olumsuz bir adım olarak görmektedirler. Ankette belirttiklerine göre taziye mesajı onlara göre bazıları için bu bir “siyasi adım” bazılarına göre ise “inkârcı adım” olarak algılanmıştır. Araştırma grubu üyelerinin %18.9 (20 kişi)’u “pozitif adım” olarak, %10.4 (11 kişi) ise “negatif adım” olarak algılamışlardır.

Tablo 25: Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan’a güven seviyesi

Please assess your level of trust toward President of Armenia (Serj Sarkisyan) / Խնդրում ենք ներկայացրեք ՀՀ Նախագահի հանդեպ Ձեր ունեցած վստահության աստիճանը ?

Distrust / Անստահություն	21	%15.3
Neither trust nor distrust / ոչ վերև ոչ վրաս	44	%32.1
Trust / վստահություն	25	%18.2
Fully trust / լիարժեք վստահություն	6	%4.4
Dont answer / Չեմ ցանկանում պատասխանել	41	%29.9

“Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan’a güven seviyenizi belirtiniz.” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %32.1 (44 kişi) ne güvenirim ne güvenmem, %18.2 (25 kişi)’si güvendiklerini, %15.3 (21 kişi)’ü güvenmediklerini, %4.4 (6 kişi)’ü tamamen güvendiklerini beyan etmişlerdir. Araştırma grubu üyelerinin %29.9 (41 kişi) ise bu soruya cevap vermek istememişlerdir.

2.6.4. Diaspora²⁰³

Ermeni Diasporası²⁰⁴ dünyadaki en eski ve en iyi örgütlenmiş diasporalardan bir tanesidir. Dünyanın hemen hemen her köşesinde bulunan Ermeni toplulukları hem kültürel özelliklerinin korunması açısından ve hem de buldukları ortama uyum sağlama açısından diğer diasporalardan ayırt edilebilirler.²⁰⁵ Ermeni Diasporasının bu kadar etkin olmasının nedenleri arasında Ermenilerin yüzyıllar öncesinden farklı nedenlerle ve farklı şekillerde göç etmeye başlamış olmaları yer almaktadır. Diğer neden ise ‘soykırım’ iddialarını iyi kullanarak bunu varlıklarını sürdürme aracı olarak kullanabilmeleridir. Özellikle 1915 Tehcirinden sonra dillerini bilmedikleri, yabancı kültürlerin olduğu ülkelere göç eden Ermenilerin, topluluk dayanışması ile varlıklarını koruyabildiklerini ve sürdürdüklerini söylemek mümkündür.²⁰⁶

Ermeniler, yaşadıkları bölgelerin sürekli istilaların yapıldığı bölgeler olması sebebiyle tarihsel süreç içerisinde sürekli göçler, sürgünler yaşamışlardır. Ermeniler yaşadıkları coğrafyadan dolayı büyük devletlerin çarpışma alanlarında kalmışlar, çeşitli devletlerin yönetimleri altında yaşamışlardır. Göç ve sürgün yaşamalarının bir başka nedeni ise Ermenilerin din ve mezhepleridir. Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyeti altına girinceye kadar Ermeniler, din ve mezhepleri dolayısıyla İran ve Bizans tarafından baskılara maruz kalmışlardır.²⁰⁷ Bu nedenle Diasporanın oluşumu değişik zamanlara düşen gelişme safhalarına ayrılmaktadır. Ermeni Diasporası’nın tehcir öncesi, tehcirle oluşan ve tehcir sonrası diye tanımlanabilecek değişik safhalarının olduğu söylenebilir. Bu sürecin en belirgin olana ve derin izler bırakanı 1915 yılında tehcirle oluşan kısmıdır.

²⁰³ Diaspora Eski Helence’de yayılmak anlamına gelir. Bir halkın veya toplumun dünyanın değişik yerlerine dağılmasını karşılamak için kullanılır. 1990’lardan itibaren daha sık kullanılmaya başlayan bu kelime, günümüzde daha çok Filistinliler ve özellikle Yahudiler için kullanılmaktadır. Diaspora kavramının günümüz terminolojisinde “farklı topraklara dağılan bütün göçmen topluluklar” için kullanılmaktadır. Eskiden diaspora denilince sadece Yahudi diasporası akla gelirdi. Ancak bugün anavatanından sürülmüş, çıkarılmış veya ekonomik nedenlerden dolayı göç etmiş bütün topluluklara diaspora denilmektedir. Bunların arasında Yahudilerin yanı başında en önemli Filistin ve Ermeni diasporaları bulunmaktadır.

²⁰⁴ Ermeni Diasporası, Ermenistan dışında yaşayan ve dünyanın bir çok ülkesinde o ülkelerin vatandaşı olarak yaşayan Ermenileri kastetmektedir. Ermeni asıllı yazarların tabiriyle Ermeni Diasporası, “Ermenistan dışında ve dünyanın bir çok ülkesinde dağınık şekilde yaşayan, yaşadıkları ülkelerin vatandaşı olduğu kastedilmekle birlikte bu kavrama iki anlam yüklenmektedir. Birincisi; Ermenistan dışında yaşayan Ermeniler olarak değil, Anadolu’dan göç ettirilen ve bir daha Anadolu’ya göç ettirilmeye izin verilmeyen ve bundan dolayı dünyanın değişik ülkelerine dağılan diaspora. Yüklenen ikinci anlam ise; Ermenistan dışında yaşayan Ermeniler olgusudur.” anlamlarına gelmektedir.

²⁰⁵ Y. A. Balashov and S. E. Davtyan, **Relations Between The Republic of Armenia and The Armenian Diaspora Under The Conditions of Armenian-Turkish Rapprochement**, 2010, s. 89.

²⁰⁶ Soner Karagül, 20. Yüzyılda Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri, (Ed.) İdris Bal, Mustafa Çuvalı, **Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri**, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, 2003, s. 570.

²⁰⁷ Karagül, a.g.e., ss. 569-570.

Bugün dünyanın neredeyse her yerinde Ermenilere rastlamak mümkündür. Yoğun olarak buldukları yerlerin başında Rusya Federasyonu, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Avustralya, Güney Amerika'da özellikle Arjantin, Arap dünyasında Suriye, Lübnan ve Mısır gibi ülkeler sayılabilir. Bunlardan en etkili lobicilik faaliyetleri yapan Ermeni Diasporası ABD ve Fransa Ermeni diasporalarıdır.

Diasporayı oluşturan geniş kitle hareketi, 1915 tehcirinin başlamasından sonra gelişmiştir. Diasporanın gücünün bugün anavatan Ermenistan'ı aşan bir güç olmasının yanında, Ermenistan'a da yön veren güç olmasının ayrı bir anlamı vardır. Diasporayı oluşturan insanların benliğinde tehcirin tartışılmaz bir yeri vardır. Bunun önemini anlamak için aynı diasporayı oluşturan ancak tehciri yaşamamış veya tehcire uğrayanların çocuklarının dışındaki kitlenin de uğramışlığı kabullenmeleri ve aynı etkileri taşıdıkları söylenebilir. Tehcir, diasporik kimliğin oluşumunda temel belirleyici başat özelliğe sahiptir. Buna tehcir sendromu da denilebilir. 27 Mayıs 1915, Ermeni tarihi açısından bir dönüm noktası kabul edilir. Tehcirin Ermeniler üzerinde haksızlığa uğramışlık, kurban olmuşluk duygusunun bir kişilik ve kimlik özelliği haline gelmesine sebebiyet vermiştir. Hemen hemen tüm Ermenileri sarmış olan bu duygunun, Diaspora Ermenilerini dinamikleştiren, harekete geçiren bir dinamo görevi görmektedir. Ermenilikle eşdeğer görülen bu üretilmiş değerın adı bugün artık kıyıma uğrama, kesim, Yahudilerle aynı kaderi paylaşmışlık duygusunu vermek ve bundan uluslararası güç almak için "soykırım" veya Batı dillerinde ifade edildiği gibi "genocide" denmektedir. Birbirini tetikleyen sosyal olaylar zincirinin neticesinde bir değer olarak üretilmiş şekli; Tehcir, Ermeni Diasporası'nın oluşumuna etki ediyor. Diaspora canlılığını, sürekliliğini, varlık nedenini bir değer üreterek kendini ifade ediyor. Gelecek nesillere bugünkü durumunu aktarmak için tehcirin anlamına soykırımı ekliyor.²⁰⁸

Ermenilerin aidiyetini oluşturduğu tarih ve coğrafyadan kendilerini kopardığına inandıkları Türklere olan düşmanlığın kaynağına inilecek olursa bununla kendilerini bir coğrafyaya, tarihi olarak geçmişle bağlantı kurarak kimliğin yeniden üretildiği görülecektir. Soykırım acısıyla bütünleştirilen Ermenilik, varlık nedenini ortaya koyarak kimliğinin inşasını gerçekleştirmiş oluyor. Bundan dolayıdır ki soykırım iddialarının temelinde, aidiyet hissedilen coğrafyadan ve kimlik değerlerinin köklerinden kopma

²⁰⁸ Hüseyin Çakıllıkoyak, **Diaspora'da Ermeni Kimliği Paris ve Halep Örneği**, 1. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 104.

endişesi yatmaktadır. Soykırım iddialarını, yaşanan talihsiz olayların şifahi kültürle nesilden nesile destansı şekilde aktarılması beslemektedir. Diaspora’da Ermeni kimliğini; Tehcirle oluşan Diaspora ve Soykırım iddiaları şekillendirmektedir.

1965 yılı Ermeni sorununda önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Stalin’in ölümünden sonra Ermenistan’daki Ermeniler üzerindeki baskının görece azaltılması sonucunda, bu durum hem Ermeni milliyetçiliğinin gelişmesine hem de Ermenistan’daki Ermeniler ile Diaspora Ermenileri arasındaki ilişkilerin artmasına neden olmuştur. Bu sürecin etkisiyle güç kazanan Ermeni milliyetçiliği sadece Sovyet Ermenistan’ında değil tüm dünya Ermenileri arasında gelişmeye başlamıştı. Dünya kamuoyunda Ermeni sorununun etkili bir şekilde gündeme gelmesi 1915 olaylarının 50. yıldönümü nedeniyle yapılan gösteriler ile oldu. Bununla ilgili olaylar ilk olarak Erivan’da patlak vermiş, Ermeni nüfusunun yoğun olduğu Paris, New York, Londra ve Güney Amerika’nın bazı şehirlerinde devam etmişti. Dönemin Türk basını incelendiğinde yaşanan olayların üzerinde şaşkınlıkla durulmuş, ancak tam olarak yaşananların boyutları anlaşılmadığı için verilen tepkiler daha çok kısa süreli olmuştur. Ermenilerin iddialarına karşı hem iç hem de dış kamuoyunda etkili olabilecek çalışma yapılmamıştı.²⁰⁹

Diaspora örgütleri çok çeşitli alanlarda faaliyet göstermektedir. Eğitim, sağlık, din hizmetleri ve politika bunlardan bazılarıdır. Diaspora örgütleri arasında Ermeni Devrimci Federasyonu veya bilinen adıyla Taşnaklar, Sosyal Demokrat Hınçak Partisi ve Ramgavar olarak bilinen Ermeni Liberal Demokrat organizasyonları kendilerini politik parti olarak tanımlamaktadırlar.²¹⁰

Yeryüzünde anavatanından daha fazla nüfusu diasporasında barındıran çok az ulus vardır ve belki de Ermeniler bu konuda ciddi bir istisnayı oluşturmaktadır. Ermenistan Ermenileri ekonomik açıdan oldukça zayıftır. Dış dünyadan kendi ulusundan milyonlarca Ermeni’nin olması dış ticaretten dış yardıma ve dış politikaya bir çok alanda ona katkı sağlamaktadır. Ermeni Diasporası ekonomik açıdan Ermenistan’a zor durumlarında yardımcı olmuştur. 1988 depremi ve Karabağ çatışmaları diasporanın ekonomik yardımlarını arttırmasına sebep olmuştur. Özellikle ABD ve Avrupa’da kurulu bulunan Ermeni kuruluşları her iki olayda da Ermeni diasporasının kalbine hitap etmiş ve bu sayede

²⁰⁹ Sedat Laçiner, “Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası”,

http://webb.deu.edu.tr/atmer/atmer/uploaded_files/file/21-Kitabiyat_Mithat_Vural_361-368.pdf

²¹⁰ Kamer Kasım, “Türkiye ve Azerbaycan’ın Ermenistan ile Sorunları Ermeni Sorunu’nun Uluslararası İlişkiler Boyutu”, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index3_1_1.htm

hem Ermenistan için yardım toplamış, hem kendi liderlik statülerini diaspora içinde güçlendirmiş, hem de Ermeni kimliğinin korunmasında önemli işlevi yerine getirmiştir. Ayrıca diasporadan gelen yardımlar ile diasporanın Ermenistan’da oluşturduğu beklentiler arasında büyük bir uçurum vardır.²¹¹

Ermeni diasporasının dış dünyada organize ettiği Ermeni lobisi Ermeni çıkarlarının korunması açısından çok önemli bir rol oynamaktadır. Ermenistan’ın bağımsızlığını kazandığı günden bu yana ABD’deki Ermeni lobisinin faaliyetleri ele alınacak olursa dört temel alanda büyük başarılar sağladığı söylenebilir: i. Ermenistan’a ABD tarafından yapılan yardımların arttırılması, ii. Ermenistan politikalarının ABD yönetimi nezdinde meşrulaştırılması, iii. En büyük rakip ülkeler arasında sayılan Azerbaycan’a yapılacak Amerikan yardımlarının engellenmesi, iiiii. Sözde soykırımın tanınmasında ABD’nin desteğinin alınması ve Türkiye karşıtı faaliyetler.

İlk olarak Ermeni lobisi Kongre’de diğer lobilerle kurduğu ilişkilerin yardımıyla ABD tarafından Ermenistan’a yapılan yardımları her yıl yüksek bir seviyede tutmayı başarmıştır. 1992-1996 yılları arasında Ermenistan’a yapılan Amerikan yardımlarının miktarı 350 milyon doları bulmuştur. Takip eden yıllarda da bu rakam yaklaşık her yıl için 90 milyon dolar kadar olmuştur. Bu rakamlarla Ermenistan, İsrail’den sonra nüfusuna oranla ABD’den en çok yardım alan ülke olmuştur.

İkinci olarak Ermenistan politikalarının diğer ülkeler nezdinde meşrulaştırılması konusunda da Ermeni lobileri önemli rol üstlenmektedir. Küçük bir devlet olan Ermenistan, kendini uluslararası platformda tanıtabilmesi için Ermenistan diasporasına ihtiyaç duymaktadır. Nitekim Karabağ konusunda işgalci taraf olmasına karşın tüm Batı kamuoyunda Ermenilerin “mağdur” taraf olarak tanıtılmasında Ermeni lobisinin büyük bir etkisi olmuştur.

Son olarak Ermeni lobisi buldukları ülkelerde sözde soykırımın kabul edilmesi için yoğun bir şekilde faaliyette bulunmakta, bu bağlamda Türkiye çıkarlarına karşı da aktif girişimlerde bulunmaktadır.

Diaspora Ermeni Kimliği, soykırım iddialarından üretilen bir güçle Diaspora Ermenilerinin uyanışı sağlanarak bir ideal hedef etrafında toplanma mesajı verilerek

²¹¹ Sedat Laçiner, **Türkler ve Ermeniler**, ss. 178-183.

yapılandırılmıştır. Diaspora Ermenilerini dinamik kılacak yeni kimlik üretimine duyulan ihtiyacın kaynağı, batı toplum yapısı ile girilen ilişkilerin asimile etme deneyimlerine sahip Fransız gibi Batı toplum yapısı içinde erime endişeleri olmuştur.²¹² Bu sebeple Ermeniler arasında büyük bir tehlike olarak asimilasyon tehlikesi ortaya çıkmış ve bundan en büyük rahatsızlığı, varlığını bu insanlara bağlayan Ermeni milliyetçiliği ve komünist partileri ile Kilise duymuştur. Birbirinden son derece farklı bu insanları bir arada tutacak ortak bir geçmiş ve ortak hedefler gerekmiştir ve bunu sağlamak için “Ermenilerin Hz. Nuh’un oğulları olduğu” efsanesi yeterli olmayacaktır.²¹³ İşte bu sorun karşısında 1915 olayları ve “soykırım” iddiaları kilit bir rol oynamıştır. Kilise ve aşırı grupların organizasyonları sonucunda tüm diaspora Ermenileri “Türklerin 1915 yılında Ermenileri yok etmeye çalıştıkları ve halen de fırsatını bulmaları halinde bu amaçlarını gerçekleştirebilecekleri” yönünde ikna edilmişlerdir. Çok küçük yaşlarda çocukların eğitimi ile başlayan bu strateji basın yayın organları ve sanatın siyasi amaçlar için devreye girmesiyle daha bir hız kazanmıştır. Böylece 1915 olayları “Türklerin Ermenilere yaptıkları soykırım” olarak efsaneleştirilmiştir. Bu sayede aşırı milliyetçiliğin en çok ihtiyaç duyduğu iki unsur, yani anavatanından uzakta olmak ve geçmişte yaşanan acılar bir araya gelmiştir. Bu süreç önce Türk karşıtı bir hal almış ve diaspora Ermeni milliyetçiliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Uzak ve farklı ülkelerde yaşamının etkileri de eklenince diaspora Ermenileri Ermenistan Ermenilerinden çok daha hırçın ve uzlaşmadan uzak bir hale gelmiştir.²¹⁴

Türk düşmanlığı ve Ermenilik ile ilgili tüm değerler (dil, kilise, gelenekler vb.) doğru ve gerçek Ermeni’yi yaratmada en önemli araçlar sayılmıştır. İdeolojik dozu oldukça yüksek olan bu kimlikler küçük yaştan Ermenilere aktarılırken bu tür kampanyaların hızı adeta süreklilik kazanan göçler ve asimilasyonun tehlikesinin sürekliliği nedeniyle hep diri kalmıştır. Bu tehlikeler ve göç bir anlamda Ermenileri mobilize etmiş, diasporada Ermeni milliyetçiliğine hayat vermiştir.²¹⁵

Erivan’da birebir yapılan röportajlarda Meline isimli dilbilim öğrencisi Diaspora hakkında şunları söylemektedir: “ *Diaspora farklı açılardan bizi desteklemektedir. Şuan*

²¹² Çakılıkoyak, a.g.e., s. 24.

²¹³ Daha önce de bahsedildiği gibi Ermeniler kendilerine Hz. Nuh’un oğlu saydıkları Hayk’ın oğulları derler. Hz. Nuh ve tufan efsanesi Ermeni kimliğinin en önemli yapı taşlarından sayılmıştır. Bu nedenledir ki Ağrı Dağı’nın Ermeniler için özel bir anlamı vardır.

²¹⁴ Sedat Laçiner, **Türkler ve Ermeniler**, ss. 180-181.

²¹⁵ Sedat Laçiner, **Türkler ve Ermeniler**, ss. 181-182.

ülkemiz yeterli paraya sahip değil ekonomik açıdan Diaspora yardım ediyor. Ayrıca şarkıcı Serj Tankian bizim kültürümüzü şarkılarıyla Amerika'ya tanıtmada yardımcı oldu. Ayrıca öğrencilere yurtdışında eğitim görme olanağı sağlaması açısından da faydalıdır. ...Bizim için yararlı çalışmaları olduğunu söyleyebilirim.”

Knarik isimli bir başka Ermeni ise röportajda “ Diaspora, Ermenistan'da yaşayan insanları destekliyor. Bazen hükümet vasıtasıyla bazı organizasyonlar oluyor ve yurtdışındaki Ermeni Diasporasından bir miktar para alıyoruz. Yurtdışında birçok Ermeni komitesi var ve biz bu fonlarla birçok şey yapabiliyoruz. Bu ekonomik açıdan gerçekten güzeldir.” söyleyerek onun için Diasporanın ekonomik yardım açısından önemli olduğunu belirtmiştir.

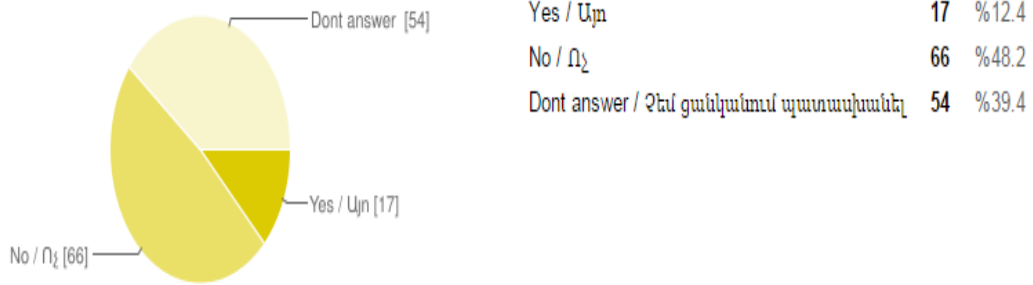
Armen isimli bir işadamı ise “ Diaspora insanları bir araya getiriyor, onları organize ediyor. Belki de 24 Nisan'ı hatırlatmak için bazı organizasyonlar düzenliyor. Herkese o günü hatırlatmak için o günü anlayabilmeleri için yardım ediyorlar.” söyleyerek Diasporanın soykırımı dünyaya tanıtması açısından önemini dile getirmiştir.

Ani isimli bir başka bayan öğrenci ise “ Burada (Ermenistan'da) herhangi bir şey olduğunda Ermeni diasporası ülkenin dışından tepki veriyor. Bu açık ki düşünme şeklimizi ve yaptıklarımızı etkiliyorlar. Bazen bizi yargılıyorlar bazen bizim için çabalıyorlar. Ben diasporanın bize etkisinden memnunum.” söylemi ile Diasporanın Ermenistan üzerindeki siyasi etkisini vurgulamıştır.

Astgh isimli bir gazeteci de “ Diaspora bizim büyük gücümüz. Çünkü diaspora Ermenistan'a çok destek veriyor. Ermenistan diasporasız yaşayamaz. Türkiye'de diyorlar ki Ermeni diasporası karışıyor ve ilişkilerimize engel oluyor. Ama öyle değil. Sadece diaspora soykırımın tanınması konusunda çok aktif bunun için de etkinlikler yapıyorlar bu yüzden Türkiye'den tepki geliyor. Ama diaspora da normalleşmeyi istiyor tabii.” söylemi ile diasporanın önemini belirtmiştir.

Tablo 26: Diaspora Ermenilerinin asimilasyon değerlendirilmesi

Do you think Diaspora's Armenians are assimilated ? / Դուք կարծու՞մ էք սփյուռքահայերը ասիմիլացված են ?

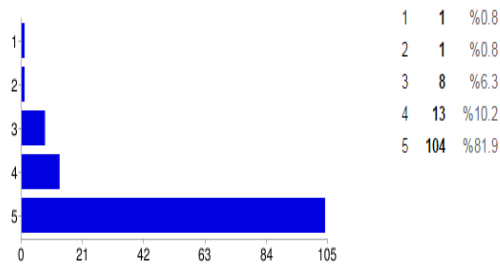

“Diaspora Ermenilerinin asimile olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna araştırma grubu üyelerinin %48.2 (66 kişi) “Hayır” düşünmüyorum cevabını, %12.4 (17 kişi) “Evet” asimile olduğunu düşünüyorum cevabını vermiştir. Araştırma grubu üyelerinin %39.4 (54 kişi) ise bu soruya cevap vermek istememiştir.

Araştırma grubu üyelerinin çoğunluğunun Ermeni Diasporasının asimile olmadığı yönünde beyanı yukarıda belirtildiği gibi kendi kimliklerinin tamamlayıcısı olduklarını düşündüklerinden kaynaklanabilir. Ayrıca büyük bir çoğunluğun ise bu soruya cevap vermeye çekinmesinin altında psikolojik etkenler yatabilir.

Tablo 27: Diaspora ile Ermeniler arasındaki bağ: Ermeni Kimliği

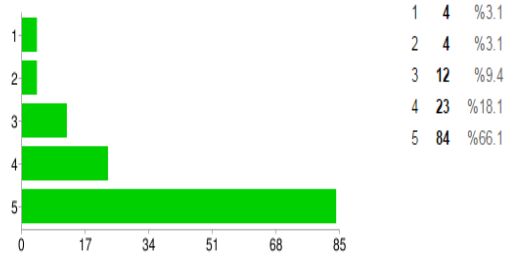
Armenian identity / Հայրական ինքնությունը [Which is the most important features connection between Diaspora and Armenia ? / Ո՞րն է Հայաստանի ու սփյուռքին կապող ամենակարևոր հանգամանքը ?]

“Diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermenileri arasındaki en önemli bağ hangisidir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin çoğunluğunu oluşturduğu %81.9 (104 kişi) ’luk kısım cevap olarak “Ermeni Kimliği”ni seçmişlerdir.

Tablo 28: Diaspora ile Ermeniler arasındaki bağ: Din

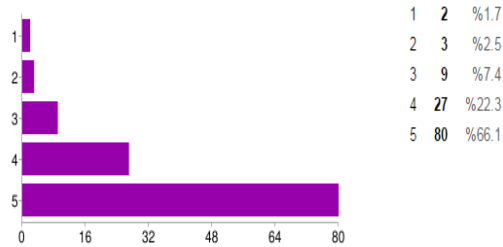
Religion / Գրույն [Which is the most important features connection between Diaspora and Armenia ? / Ո՞րն է Հայաստանի ու սփյուռքին կապող ամենակարևոր հանգամանքը ?]

“Diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermenileri arasındaki en önemli bağ hangisidir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %66.1 (84 kişi)’i cevap olarak “Din” olduğunu belirtmiştir. “Din” Diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermeni arasındaki bağ olarak ikinci sırayı teşkil etmektedir.

Tablo 29: Diaspora ile Ermeniler arasındaki bağ: Dil

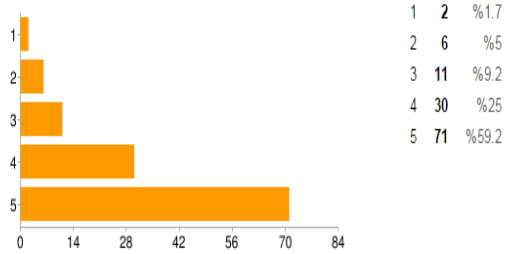
Language / Լեզուն [Which is the most important features connection between Diaspora and Armenia ? / Ո՞րն է Հայաստանի ու սփյուռքին կապող ամենակարևոր հանգամանքը ?]

“Diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermenileri arasındaki en önemli bağ hangisidir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %66.1 (80 kişi)’i cevap olarak “Dil” olduğunu belirtmiştir. “Dil” Diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermeni arasındaki bağ olarak üçüncü sırayı teşkil etmektedir.

Tablo 30: Diaspora ile Ermeniler arasındaki bağ: Soykırım

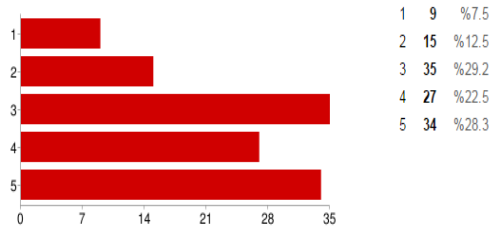
Genocide / Ցեղասպանություն [Which is the most important features connection between Diaspora and Armenia ? / Ո՞րն է Հայաստանի ու սփյուռքին կապող ամենակարևոր հանգամանքը ?]

“Diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermenileri arasındaki en önemli bağ hangisidir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %59.2 (71 kişi)’si cevap olarak “Soykırım” iddiası olduğunu belirtmiştir. “Soykırım” fikri Diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermeni arasındaki bağ olarak dördüncü sırayı teşkil etmektedir.

Tablo 31: Diaspora ile Ermeniler arasındaki bağ: Ekonomik yardım

Monetary aid / Ֆինասական աջակցություն [Which is the most important features connection between Diaspora and Armenia ? / Ո՞րն է Հայաստանի ու սփյուռքին կապող ամենակարևոր հանգամանքը ?]

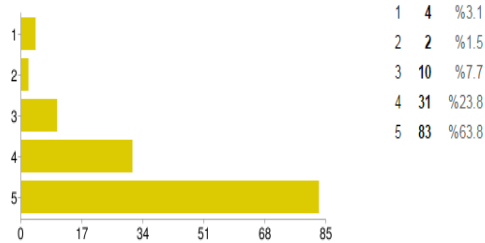

“Diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermenileri arasındaki en önemli bağ hangisidir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %28.3 (34 kişi)’ü cevap olarak “Ekonomik yardım” olduğunu belirtmiştir. “Ekonomik yardım” onlar için Diaspora Ermenileri ile Ermenistan Ermeni arasındaki bağ olarak beşinci sırayı teşkil etmektedir.

Ekonomik yardım kuşkusuz Ermenistan için oldukça önemlidir. Fakat Diaspora ile aralarındaki bağ sıralamasında önceliğin Ermeni kimliği, Din, Dil, Soykırım iddiası ve son sırada ise ekonomik yardım olduğunu beyan etmişlerdir.

Tablo 32: Diaspora'nın Ermeniler üzerindeki rolü: Diaspora Ermenileri ile Ermenistan arasındaki ulusal kimliği canlı tutması

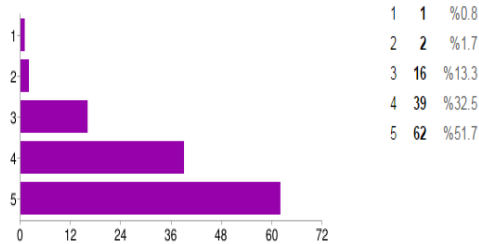
Keeping national identity alive between Armenia and Diaspora's Armenians / Հայաստանի եւ սփյուռքի միջեւ ազգային ինքնության պահպանությունը [What is the role of Diaspora Armenians over Armenians of Armenia ? / Որն է սփյուռքահայերի դերը Հայաստանի հայերի համար ?]

“Diaspora Ermenilerinin Ermenistan üzerindeki rolü nedir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin çoğunluğunu oluşturduğu %63.8 (83 kişi)’lik kesim cevap olarak ulusal kimliklerini canlı tuttuğu yönünde beyan vermiştir. Diaspora'nın yaptığı faaliyetlerin Ermeni kimliğini canlı tuttuğu yönünde açıklamalar daha öncede belirtilmişti. Bu açıdan çalışmada verilen bilgiler doğrultusunda yanıt verilmiştir.

Tablo 33: Diaspora'nın Ermeniler üzerindeki rolü: Tüm dünyada soykırımın tanınmasına yardımcı olması

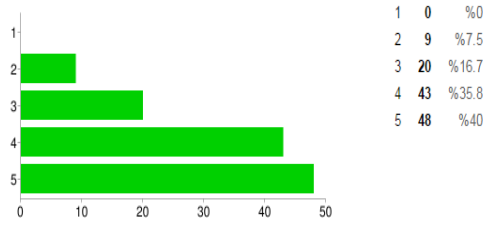
Help to define genocide all over the world / Օգնել ցեղասպանության միջազգային ճանաչմանը [What is the role of Diaspora Armenians over Armenians of Armenia ? / Որն է սփյուռքահայերի դերը Հայաստանի հայերի համար ?]

“Diaspora Ermenilerinin Ermenistan üzerindeki rolü nedir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %51.7 (62 kişi)’si cevap olarak tüm dünyada soykırımın tanınmasına yardımcı olması yönünde beyan vermişlerdir.

Tablo 34: Diaspora'nın Ermeniler üzerindeki rolü: Ermenistan için ekonomik yardım sağlaması

Ensure economic aid for Armenia / Հայաստանի համար տնտեսական աջակցության ապահովում [What is the role of Diaspora Armenians over Armenians of Armenia ? / Որն է սփյուռքահայերի դերը Հայաստանի հայերի համար ?]

“Diaspora Ermenilerinin Ermenistan üzerindeki rolü nedir?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %40 (48kişi)’ı cevap olarak Ermenistan’a ekonomik yardım sağlaması yönünde beyan vermişlerdir.

Verilen yanıtlara göre Diaspora Ermenilerinin Ermenistan Ermenileri üzerindeki en önemli rolü onların ulusal kimliklerini canlı tuttuğu yönünde oldu. İkinci sırada soykırımın tüm dünyada tanınmasına yardımcı olması ve üçüncü sırada da ekonomik olarak Ermenistan’a yardım etmesi olarak belirtmişlerdir.

2.6.5. Kimlik

Kimlikler ister bireysel, ister grup veya ulusal olsun, kurgulanan ve şekillendirilen niteliğe sahip olabileceği gibi bireylerin benliğinin değişmez parçaları da olabilmektedir. Tüm kimlikler sosyal iletişimlerle inşa edilmekte, söylemler aracılığıyla da tekrar inşa, değişim, uzlaşma gibi süreçlerden geçmektedir.²¹⁶

Ulusal kimlik bir milletin ortak toplumsal kuralları, gelenekleri, dili, kültürü ve değer yargılarıyla birlikte, aynı zamanda ortak bir düşünüş şekli de içermektedir. Ermeni kimliğinin oluşması süreci diğer ulusal ve etnik kimliklerin inşasındaki gibi bazı ortak özellikleri bünyesinde barındırır. Bunlardan en önemlisi ortak geçmiş savının oluşturulmasıdır. Ortak din, dil, ırk, kan bağı gibi özellikler bir grubu etnik bağlarla birbirine bağlanmasını sağlar. Genelde modern ulus devletler ve etnik kimlik temeline dayanan ulusların inşası buna dayanmaktadır. Ermeni ulusunun oluşumunda da ortak dil, din, kan bağı ve ortak coğrafya kavramlarının rol oynadığı açıktır. Bu ortak varsayılan

²¹⁶ Ebru Çoban Öztürk, “İnşacı Kuram Gözüyle Ulusal Kimlik, İkili İlişkiler ve Uzlaşma”, *Ermeni Araştırmaları*,47, 2014, s. 89.

özellikler doğuştan gelen ve doğal olgular olarak kabul edilir. İnsan topluluğunu tek bir etnik ya da ulus kimliği altında bir arada tutmanın en önemli unsurlarındandır.²¹⁷

Post yapısalcı ve post modern düşünörlere göre kimlik oluşumu “öteki” algısıyla birlikte gelişmektedir. Kimlik kendi ötekisini oluşturarak etnisite ve kimliğin varlığına anlam kazandırır. Öteki daima aşağı, yetersiz ya da kötü anlamlar içerirken, benlik ya da söz konusu anlamın kendisi üstün özellikler taşımaktadır. Ötekinin aşağılığı üzerinden kendi üstünlüğünü böylece tanımlamış olur. Bu ayırım etnisitenin kaynağını oluşturmaktadır ve tümü kötü olarak algılanan grup genellikle komşu bir etnik gruptur. Ermeni etnik kimliğinin oluşumunda da öteki olarak Türk kimliğinin konulduğunu ve Türk olan ötekiye düşmanlık besleyerek kurgulandığı söylenebilir. Öteki olan Türk“ün yaptığı iddia edilen soykırım ile Ermeni kimliği inşaa edilmektedir. Sonraki kuşaklara da aktarılan bu kimlik yaratma sistemi düşmanlığın nesiller boyunca devamını sağlamıştır. Sözlü gelenek halinde aktarıla gelen bu sözde soykırım hikâyeleri, sonraki kuşaklar tarafından kaleme alınan makaleler ve romanlar haline dönüştürölmüş ve böylece nesiller boyunca aktarılmıştır.²¹⁸

Durumsalçı yaklaşıma göre ise kimlik inşası kan bağı, ortak coğrafya, dil, din, kültür gibi sosyal yapıyı oluşturan bu özelliklerin bazı ekonomik ya da siyasi faydalar elde etmek için kullanıldığı yönündedir. Doğal gibi sunulan bu özellikler insanları bir arada tutmanın yolu olarak yaratılmış birer sosyal kurgudur. Ermeni kimliği oluşturma sürecinin aynı zamanda bir siyasi ve ideolojik bir kurgulanma olduğunu düşünölrse, kimliği oluştururken, aynı zamanda bazı ekonomik ve siyasi kazanımlar elde etmenin de amaçlandığı söylenebilir. Ermeni kimliğinin temeli soykırım iddiaları ile doldurulurken, tanınma, tazminat, toprak ve Türkiye üzerinde siyasi baskı elde etmenin amaçlandığı görölebilir. Özellikle diasporanın buldukları ölkede siyasi nüfuz elde etmek ya da Ermenistan ve başka ölkelerdeki Ermeniler üzerinde siyasi güç elde etmek için soykırım iddialarının kullanılması bu noktada ele alınabilir. Dünya üzerinde dağınık yaşayan Ermenileri bir arada tutmak ve sonraki kuşaklar üzerindeki denetimi sağlamak için soykırım iddiaları son derece önemli rol oynamaktadır.²¹⁹

²¹⁷ Özgür Sarı, “Ermeni Diasporasında Halep Ermenileri ve Kimlik İnşası”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1(1), s. 60.

²¹⁸ Sarı, a.g.d. ss. 208-209.

²¹⁹ Sarı, a.g.d., s. 209.

Ermeni kimliğinin merkezinde tarihte yaşanan acı olaylar mevcuttur ve hala canlı tutulmaktadır. Ermeni ulusal kimliği analiz edilirken en önemli ve merkezi konu 1915 olaylarıdır. Bu olaylar acı bir tarih olarak zihinlerde yer bulmuş ama aynı zamanda ulusal kimliğinde belirleyici ve sınırlandırıcı bir unsur olmuştur. Ermeni kimliğinde vurgu kayıpların anılması, hatırlanması üzerine şekillenmiştir. Ermeniler için 1915'in soykırım olarak adlandırılması ve bu kelimenin tüm dünya tarafından duyulması ve kabul edilmesi son derece önemlidir.

1915 olaylarını ulusal kimliğin merkezine koyan Ermeniler için bu yaşanan travmatik olaylar sonucunda acının paylaşılması, olayların ortak toplumsal hafızaya alınarak hatırlanması ve yas tutulması olağan bir durumdur. Kolektif hafızaya yerleşmiş olan bu olaylar grup kimliği inşa edilirken de önemli bir yer tutmaktadır. Yaşadıkları yerlerden ayrılmak ve bu sırada büyük kayıplar vermek, kurumsal bir mekanizmanın karşısında savunmasız kaldığını düşünmek, Ermeni kimliğinin ortak hafızasında yer bulmuştur ve bu hafıza kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.²²⁰

Ermeni kimliği söz konusu olduğunda geçmişte yaşananların ne denli önemli olduğu açıktır. Bu kimliğin muhafaza edilmesi ve günümüzde de canlı tutulması sadece Ermenistan'da yaşayan Ermenilerin üstlendiği bir rol değildir. Kimlik meselesinde Ermeni diaspora çok etkin hatta belirleyici bir role sahiptir. Ermeni kimliği için 1915 olaylarının soykırım olarak tanınması, hatırlanması ve geçmişin canlı tutulması diğer bütün meselelerden önceliklidir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa gibi yaşadıkları ülkelerde bu çerçevede Ermeni kimliğini canlı tutmak için büyük çaba harcamaktadırlar. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ermeni diaspora nüfusunun %80'e yakını 1915 olayları sırasında hayatta kalan ve buraya göç eden kişilerin yakınlarıdır. Kimlik söz konusu olduğunda 1915 olaylarının merkezde tutulması ve kimliğin en öncelikli konu olarak savunulmasında bu durumun etkisi büyüktür.²²¹

Dünyanın pek çok yerinde diaspora olarak hayatlarını sürdüren Ermeniler kimi konularda ülke toprakları içerisinde yaşayan Ermenilerden daha etkili olabilirler. Diasporanın kimlik temelindeki motivasyonları, talepleri ve dış politika eğilimleri anavatanındaki ulusal kimliklerin oluşmasında her zaman önemli bir etkidir. Diaspora, anavatanın ve devlet mekanizmasının dışında fakat etki ve kimlik oluşumu

²²⁰ Öztürk, a.g.m., s. 90.

²²¹ Öztürk, a.g.m., s. 90.

düşünüldüğünde anavatanın içinde yer almaktadır. Ülke toprakları dışında yaşayan bu grubun en önemli talebi kendi kimliğine ilişkin benlik imgesinin kazanımı, güçlendirilmesi ve sürdürülmesidir. Bu bakımdan Ermeni diasporasını bir arada tutan en önemli faktörler Türk karşıtlığı ve sözde Ermeni soykırım iddialarının uluslararası alanda kabul ettirilmesi isteği olmuştur. Bu amaçla Ermeni kimliğinin diaspora tarafından oluşturulması aşamasında yeni nesillerin eğitime önem verilmiştir. Yeni nesillerin Ermeni kimliği ile yetişmelerini isteyen Ermeniler hem okullarda hem de kiliselerde Türk düşmanlığını ve 1915 olaylarını anlatmışlardır. Bu nedenle Ermeni kimliği bir diaspora kimliği olarak değerlendirilmelidir. Bağımsız bir devlete uzun yıllar sahip olamayan ve yıllarca göç etmek zorunda kalan Ermenilerin olaylara bakışı hep bu çerçeveden olmuştur.²²²

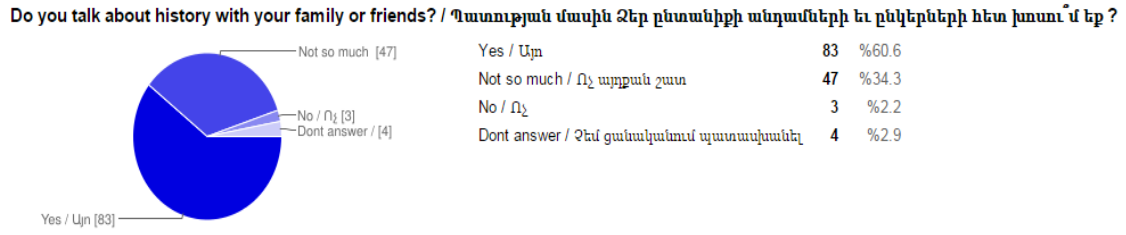
Ayrıca aile bağlarının güçlü ve geniş ailelerin yaygın olduğu Ermeni toplumunda büyükanne ve büyükbaba ile ebeveynler ulusal kimliğin sözlü aktarımında büyük rol oynamaktadır. Biraz öncede bahsedildiği gibi Ermeni okulları, kiliseleri, federasyonları da hem kültürün yeni kuşaklara aktarımı hem de kimlik inşası süreçlerinde etkin rol oynamaktadır. 1915 olayları nesilden nesile aktarılan bu kimlik algısının en önemli konusu olarak Ermeni grubun kendini konumlandırış ve kimlik algılayışında büyük önem arz etmektedir.

Hem Ermenistan Ermenileri hem de Diaspora Ermenileri kimlik oluşumlarını etkileyen büyük grup psikolojisi, Ermenilerin seçilmiş travmaları ve bu travmadan doğan mağduriyet psikolojisi olduğunu yinelemekte fayda var. Bu sebeple 1915 olaylarının bu denli gündemde tutulmak istenmesinde olayların çok travmatik bir yönü olduğu kadar Ermeniler için bir ulusal kimlik meselesine dönüşmüş olmasının etkisi büyüktür.

Çalışmada araştırma grubu üyelerinin tarihi konular ve dolayısıyla 1915 olayları, mağduriyet psikolojisi olgusu, kimlik ve büyük grup kimliğinin şimdiki kuşak üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir.

²²² Öztürk, a.g.m. s.91.

Tablo 35: Tarih konularının konuşulma sıklığı

“Ailenizle veya arkadaşlarınızla tarihi konular hakkında konuşur musunuz?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %60.6 (83 kişi)’sı “Evet” konuşurum, %34.3 (47 kişi)’ü “Pek fazla konuşmam”, %2.2 (3 kişi) “Hayır” konuşmam şeklinde beyan vermişlerdir. Araştırma grubu üyelerinin %2.9 (4 kişi)’u ise bu soruya cevap vermek istememiştir.

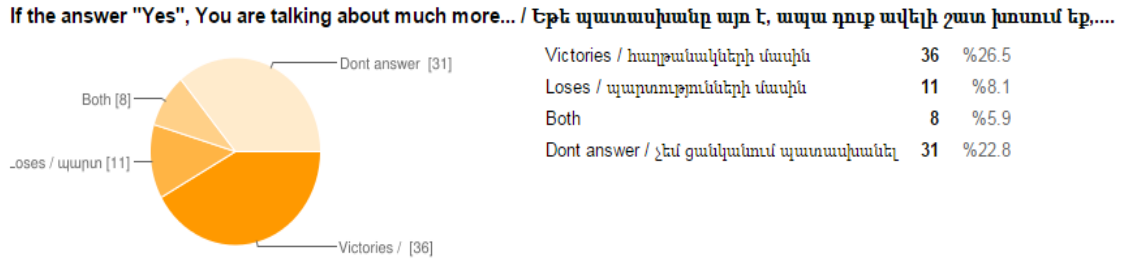
Veriler gösteriyor ki araştırma grubu üyelerinin çoğunluğu aile ve arkadaş ortamında tarih hakkında konuşmalar gerçekleştirmektedirler. Bir sonraki soru konuşulan bu tarihi konuların daha çok zaferler mi kayırlar mı yoksa her ikisi birden mi şeklinde bir sorgulanmaya gidilmiştir.

Meline “Eğitimimiz boyunca aslında o şehirlerin bizim olduğunu öğreniyoruz.” şeklinde ifade ederek bu düşüncenin ders kitaplarıyla birlikte öğretildiğini ifade etmektedir.

Arman ise “Çocuklarıma 1915’i öğretiyorum neden bu olayların yaşandığı niçin hepsini ayrıntısıyla öğretmeye çalışıyorum. Çünkü onların ne olduğunu bilmesi gerekiyor.” şeklinde ifade ederek tarihin ve özellikle 1915’in çocuk yaştan bu yana öğretildiği ve aile içerisinde konuşulduğu yönünde açıklama getirmiştir.

Astgh ise “ Okulda Ermeni soykırımı konusu var. Herkes 4.-5. Sınıftan itibaren Ermeni soykırımı hakkında bilgiler ediniyor. Bizim Ermeni sorunu diye ayrı bir dersimiz var.” şeklinde ifade ederek 1915’in ders konusu olduğunu bu açıdan tarihin konuşulduğunu ifade etmiştir.

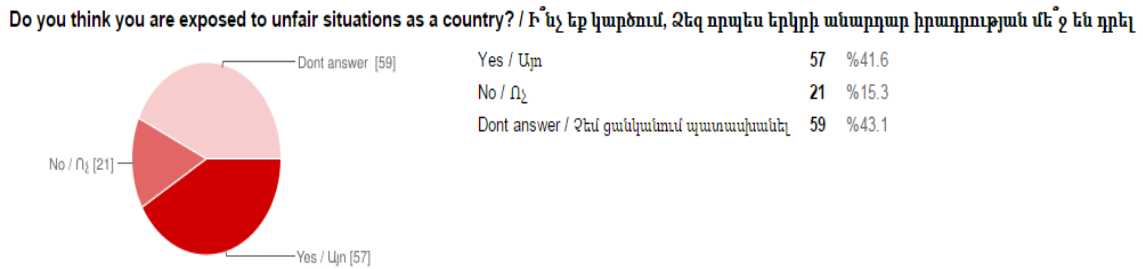
Tablo 36: Tarihi konuların içeriği

“Eğer yanıtınız evet ise siz daha çok ne hakkında konuşuyorsunuz?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %26.5 (36 kişi)’i daha çok “zaferler” hakkında konuştuklarını, %8.1(11 kişi)’i daha çok mağlubiyetler (kayıplar) hakkında konuştuklarını, %5.9 (8 kişi)’u hem zaferler hem de mağlubiyetleri konuştuklarını beyan etmişlerdir. Araştırma grubu üyelerinin büyük bir çoğunluğu oluşturduğu %22.8 (31 kişi)’i ise bu soruya cevap vermek istememiştir.

Ermeni kimliği için önemli bir konu olan 1915 tehciri Ermeniler için hem Ermenistan’da hem de uluslararası arenada kayıp ve travma şeklinde yorumlanmaktadır. Fakat verileri değerlendirecek olursak mağlubiyetleri konuşma oranının düşük olduğu görülmektedir. Bu soruya cevap vermek istemeyen %22.8’lik kesim büyük bir oran oluşturduğundan ötürü bu oranların sağlıklı bir değerlendirme içerdiği söylenemez.

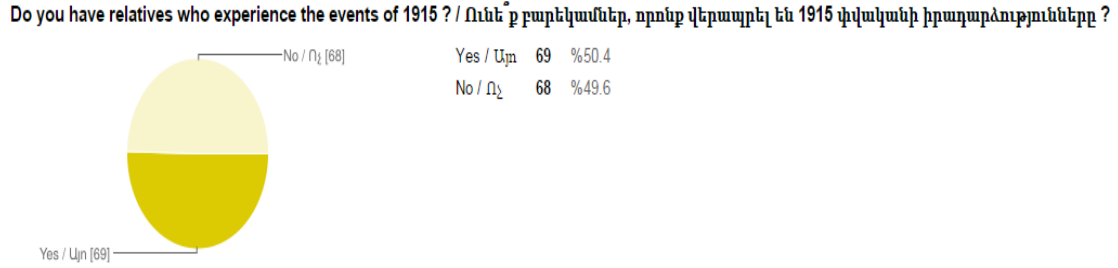
Tablo 37: Ülke (Ermenistan) olarak haksızlığa uğrama düşüncesi

“Ülke olarak haksız durumlara maruz kaldığınızı düşünüyor musunuz?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %41.6 (57 kişi) “Evet” düşünüyorum, %15.3 (21 kişi) “Hayır” düşünmüyorum şeklinde beyan vermiştir. Araştırma grubu üyelerinin %43.1 (59 kişi) ise bu soruya cevap vermek istememiştir.

Veriler büyük bir kesimin ülke olarak haksız duruma düştükleri, kendilerini mağdur hissettikleri yönünde beyanlarını vermişlerdir. Yine büyük bir çoğunluk ise bu soruya cevap vermek istememiştir.

Tablo 38: 1915 olaylarına tanık olan akraba oranı

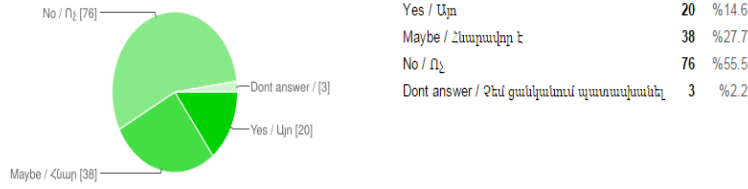
“1915 olaylarına tanık olan akrabalarınız var mı?” sorulmasında araştırma grubu üyelerinin %50.4 (69 kişi) Evet var, %49.6 (68 kişi) Hayır yok şeklinde beyan vermişlerdir.

Bu bilgi doğrultusunda söyleyebiliriz ki 1915 olaylarına tanık olan araştırma grubu üyeleriyle tanık olamayan araştırma grubu üyelerinin yarı yarıya bölünmüş olması edinilen bilgilerin güvenilirliği ve dengeli olması açısından önemlidir.

Röportaj yaptığımız bir bayan öğrenciye 1915’e tanık olan akrabanız var mı diye sorduğumuzda “ *Tabi ki büyük babalarımız onların babaları. Onlar Antalya’da yaşıyorlardı. Antalya Ermeni bölgesiydi. Şimdi oraya tatil için giden Ermenilere kızıyoruz. Onlar bizim atalarımızın kemikleri üzerinde tatil yapıyorlar.*” şeklinde bir açıklama yaparak büyük grup kimliği etkisini göstermiştir.

Tablo 39: 1915 olaylarıyla ilgili düşünceye aile ve arkadaşın etkisi

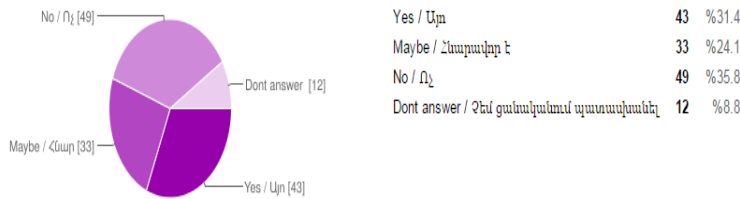
Dou you think Is there any effect of your family or friends over your thinking about the events of 1915? / Ի՞նչ էք կարծում, Ձեր ընտանիքը կամ անդամները որևէ կերպ ազդո՞ւմ են ձեր ստանդեղակերպի վրա?

“1915 olayları hakkında düşüncelerinizde ailenizin ve arkadaşlarınızın etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %55.5 (76 kişi) “Hayır” etkilediğini düşünmüyorum, %27.7 (38 kişi) “Belki” etkilemiş olabilirler, %14.6 (20 kişi) “Evet” etkilediklerini düşünüyorum şeklinde beyan vermişlerdir. Araştırma grubu üyelerinin %2.2 (3 kişi) ise bu soruya yanıt vermek istememiştir.

Tablo 40: 1915 olaylarıyla ilgili düşünceye büyükanne ve büyükbabanın etkisi

Dou you think Is there any effect of your grandparents who exposed to the events of 1915 over your thinking about the events of 1915? / Ի՞նչ էք կարծում 1915 թ. դեպքերին ենթարկված Ձեր նախնիները ազդե՞լ են 1915 թվականի հարցում Ձեր կարծիքի վրա?

“1915 olayları hakkında düşüncelerinizde 1915 olaylarına tanık olan büyük anne ve büyük babanızın etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?” sorgulamasında araştırma grubu üyelerinin %35.8 (49 kişi) “Hayır” etkilediğini düşünmüyorum, %31.4 (43 kişi) “Evet” etkilediğini düşünüyorum, %24.1 (33 kişi) “Belki” etkilemiş olabilirler şeklinde beyan vermişlerdir.

Arman röportaj esnasında soykırım anıtı konusu açıldığında anıtın 1915 olayları ile ilgili hafızasını nasıl etkilediğini belirtmiştir: “Neler yaşadıklarını hissedebildim. Oralardan sürülüyorken neler hissettiklerini, birçok insan ölüyordu açlıktan yiyecek hiçbir şeyleri yoktu...” diyerek anıtın onda canlandırdığı etkiyi ifade etmiştir. Soykırım anıtı hafızayı canlı tutmadaki etkisini göstermiştir. Arman ayrıca “Hafızamda gördüklerimden daha fazlası var. Neler olduğunu biliyorum sizin büyük babalarınızın neler yaptığını,

torunlarının bunları kabul etmediklerini, hiç kimsenin Ermeni halkına kucak açmak istememesi. Neler olduğunun farkındayım ve aynı şeylerin tekrar yaşanmasını istemiyorum.” şeklinde hiç kimsenin Ermeni halkına kucak açmadığını belirterek mağduriyet psikolojisi olgusunu ortaya koymuştur.

SONUÇ

Yüzyıllar boyunca aynı topraklarda iyi ilişkiler içinde yaşayan Türk ve Ermeni milletleri, 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin bağımsızlık arayışlarıyla birlikte başka bir boyut kazanmıştır. Ermeni milleti ayrılıkçı taleplerini dile getirmeye başlamadan önce Türkler ve diğer milletler ile hiçbir sorun yaşamadan Osmanlı Devleti'nin millet sistemi içerisinde yaşamaktaydı. Ayrılıkçı talepler, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı neticesinde yıkılmasına kadar Türk ve Ermeni milletleri arasındaki sorunları belirleyen en önemli faktör olmuştur. İki millet arasındaki ilişkileri bir daha eskisi gibi olamayacak şekilde bozan ilk faktör ise kendi devletine sahip olmak isteyen Ermenilerin gerçekleştirdiği isyanlardır. I. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde bir taraftan İtilaf Devletleri ile savaşıp diğer yandan da Ermeni isyanları ile uğraşan Osmanlı, iki taraf ile aynı anda mücadele edemeyeceğine kanaat getirerek Ermenileri zorunlu olarak göç ettirme kararı almıştır. 1915 yılında gerçekleştirilen bu tehciri Ermeniler ise tarihi belleklerine “soykırım” olarak kazımışlar ve Türklere olan bakış açıları, dolayısıyla ikili ilişkiler üzerindeki olumsuz etkisi günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

1915 tehcirinin seçilmiş travmaya dönüştürülmesi ile yaratılan mağduriyet psikolojisi ilişkileri belirleyen en önemli faktör haline gelmiştir. Mağduriyet hissini bir araç olarak kullanan Ermeniler ve özellikle de Ermeni diasporası terörist faaliyetlere ve siyasi arenada ‘sözde soykırım’ın tanınması maksadı ile yürüttükleri kampanyalara başvurmuşlardır. Dağlık Karabağ bölgesinin işgali de aynı mağduriyet imajı kullanılarak yapılan bir savaştır.

1915 tehciriyle birlikte travmaya uğramış bir toplum olarak Ermeniler yas sürecini gelecek kuşaklara bırakmış ve 1915 olaylarını kuşaktan kuşağa aktararak tehcire

uğramamış üçüncü ve dördüncü kuşak vasıtasıyla günümüze kadar taşımışlardır. Travmanın bu yollar ile seçilmiş travmaya dönüşmesi sonucunda 1915 tarihi bir olay olmaktan çıkmış ve zamanla Ermenileri birbirine bağlayan bir kimlik nesnesi haline gelmiştir.

Ermeni kimliğinin, özellikle batılı ülkelerde, ikinci ve üçüncü kuşakta zayıflamaya başlaması sonucu varoluş tehdidi yaşamaya başlayan Ermeni Kilisesi, Hınçak ve Taşnak Partileri ve Ermeni yardım kuruluşları, Ermeni toplumunun yaşadığı ülke ile kaynaşmasını önlemeyecek, ancak Ermeni kimliğini canlı tutacak bir formül olarak 1950’den bu yana soykırım iddialarını kullanmıştır. Bu sayede Ermeni Kilisesi Ermeniler üzerinde etkisini Türkler aracılığıyla arttırmış ve “soykırım zihinsel imgesinin” hem duygusal olarak ortak kimlik inşasını sağlayan, hem bu kimliği kuşaktan kuşağa aktaran ve Ermeni kimliğini pekiştiren güçlü bir zihinsel anavatan işlevi görmesini sağlamıştır. Kilisenin etkileyici ve yönlendirici rolü sayesinde Ermenilerin kimliklerini korumakta büyük başarı elde etmiş ve hala etkisi devam etmektedir.

Dolayısıyla Ermeniler, o dönemlere ait travmaları aradan yüzyıl geçmesine rağmen halen gündemde tutmaktadır. Geçen süreç içerisinde travmalar, Ermenileri bir arada tutan bir unsur olarak görülüp, kimliklerinin bir parçası haline gelmiştir. Bu nedenle, Ermeni toplumunda sözü edilen bu travmanın kaybı, neredeyse kimlik kaybıyla eş tutulduğu düşünülmektedir. Ermenilerin amacı grup üyelerini seçilmiş travma sayesinde birbirine bağlamak ve paylaşılan kimliğin hayatta kalışını güvence altına almak için onlara güvenlik duygusunu veren seçilmiş travmayı sağlamlaştırmaya çalışıldığı düşünülmektedir. Dolayısıyla başlangıçta atalarının yaşamış olduğu travma zaman içerisinde büyük grubun kalıcı kimliğinin işareti olmuştur.

Ermeni milleti görülüyor ki bu sürecin sonunda güçlü bir diasporaya sahip olmuştur. Bu diaspora, tehcir ile birlikte yaşanan acıları özümseyerek kimlik kurulumunun merkezine almış ve yaşamış oldukları asimilasyon tehlikesine karşı bir arada kalabilmek için Türk düşmanlığını ve sözde soykırım tasarılarının tüm dünyaya özellikle de Türkiye’ye kabul ettirilmesi için yürütülen çabaları kullanmıştır. Sürekli olarak bu maksat doğrultusunda ilerleyen diaspora bu mücadelesinde Batılı ülkeleri yanına çekebilmek için çok çalışmıştır. Dünyanın dikkatini Ermenilere ve tehcirde yaşanan acılara çekmek için terörist faaliyetlerine başvurmuş fakat Batı dünyasından istediği desteği görememiştir. 1980’li yıllara gelindiğinde ise diasporanın yeni hedefi sözde soykırım tasarılarını Batılı

parlamentolarda kabul ettirmek olmuştur. 1980’li yıllardan günümüze kadar geçen sürede 26 ülke ve Amerika Birleşik Devleti’nden 41 eyalet tarafından bu tasarı kabul edilmiştir. 2015 yılına gelindiğinde ise Katolik dünyasının ruhani lideri Papa Franciscus, Vatikan’da Ermeniler için düzenlenen ayinde selefi Papa 2. Jean Paul döneminde imzalanan deklarasyonda yer alan 1915 olaylarıyla ilgili "20. yüzyılın ilk soykırımı" ifadesine atıfta bulunmuştur. Avrupa Parlamentosu da 1915 olaylarını "soykırım" olarak nitelendiren karar tasarısını oy çokluğuyla kabul etmiştir. Görülüyor ki Ermeni büyük grubu ve bu büyük gruba yön veren Ermeni diasporası 1915 olaylarını aradan yüzyıl geçmiş olmasına rağmen dünya gündeminde tutmaya devam etmişler ve kimliklerinin önemli bir parçası olan bu olayı Türkler ile olan tüm ilişkilerinde ön plana koymuşlar ve koymaya devam etmektedirler.

Ermeni tarafı, batı dünyasında “soykırım” iddiası ile ilgili çalışmalarını sürdürürken ve amaçları doğrultusunda oldukça yol almışken, Türk tarafının sorunun çözümü için sadece soykırım olmadığını belgelerle ispatlaması yeterli olmayacaktır. Bununla beraber Türk tarafı aynı zamanda sorunun psikolojik boyutunu derinlemesine incelemeli ve uluslararası plartformda kendi tezini sürekli ve etkin biçimde, gerek lobi faaliyetleriyle, gerek konferans, panel gibi faaliyetlerle anlatmalıdır. Ermenilerle ilgili çıkan her kitap incelenmeli ve bu konuda yapılan tüm çalışmalar takip edilmelidir. Her iki tarafında olaylara kendi perspektifinden bakmalarının en önemli sebeplerinden birisi tarafların birbirleri hakkında çok şey bilmemeleri ve diyalog eksikliğidir. İki etnik grup yaşadıkları olumsuz olaylar neticesinde birbirleriyle ilgili olumsuz algılar geliştirmişler ve birbirlerini düşman olarak algılamışlardır. Bu nedenle iki grup arasındaki sorunların çözümlenebilmesi için olumsuz algı, duygu ve düşüncelerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu amaçla karşılıklı tarafların birbirlerinin tanınmaları için ortak konferanslar, projeler teşvik edilmelidir. Sorunu çözme gayreti toplumun her kademesine yayılmadıkça ve ilişkideki sorunun psikolojik boyutu dikkate alınmadıkça çözüm çabaları yetersiz kalacaktır. Bu doğrultuda sorunların üstesinden ancak diyalog yolu ile gelinebilir. Ancak bu diyalog sadece siyasetçileri değil her tür sivil toplum örgütünü, akademisyenleri ve medya yolu ile tüm toplumu içeren bir karşılıklı kabullenme süreci ile gerçekleşebilir. Bunun için çalışmada sözü edilen tüm psiko-politik faktörler incelenmeli ve tarihin ortak bir versiyonunun kabulü ile diyalog yolu açılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aras, Bülent ve Özbay, Fatih (2009), “Türkiye ve Ermenistan Statüko ve Normalleşme Arasında Kafkasya Siyaseti”, <http://arsiv.setav.org/Ups/dosya/22458.pdf> (01.12.2014).
- Arslan, Ali (2014), “Ermeni Kilisesi’nin Ermenilerin Hayat ve İdeallerindeki Yeri ve Büyük Güçlerin Ermeni Kilisesine Nüfuzu”, **Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı Kilise ve Misyonerlik**, 9, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arslan, Esat (2009), “Bir Başka Açıdan Ermeni Sorunsalı”, <http://www.2023.gen.tr/nisan05/7.htm> , (20.12.2014).
- Akçay, Ekrem Yaşar (2011), “Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Ermeni Açılımı”, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi**, 2(4), 19-44.
- Aydın, Mustafa (2001), “Ermenistan’la İlişkiler”, Baskın Oran (Der.), **Türk Dış Politikası**, İstanbul: İletişim, 2, 406-416.
- (2009), “Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan Anlaşması’nın Neresinde?”, **TEPAV Politika Notu**, 2, 2-6.
- Bakırcı, Fahri (2010), Hobbes’ta Sözleşmenin Kökeni Akıl mıdır?, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/63/3/3-Bakirci-Fahri.pdf> (04.03.2015).
- Bal, İdris ve Çuvalı, Mustafa (2003), **Dünden Bugüne Türk- Ermeni İlişkileri**, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Beyoğlu, Süleyman (2001), **1915 Tehciri Hakkında Bazı Değerlendirmeler**, Türk Dünyası Araştırmaları, 131, 65-74.

Bilgin, Mustafa Sıtkı (2014), “Ermenilerin 2015 Yılına Yönelik Stratejileri ve Türkiye”, <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/ermenilerin-2015-yilina-yonelik-stratejileri-ve-turkiye/3820> (10.01.2015).

Bilgin, Nuri (2005), **Siyaset ve İnsan: Siyaset Psikolojisi Yazıları**, 2. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

—————, “Ermeni Soykırım İddiaları ve Tarihin İnşası”, <http://www.dagarcikturkiye.com/dosyalar/dosyayonetici/dosya/01012012002549.pdf> (29.03.2015).

Bon, Gustave Le (2005), **Kitleler Psikolojisi**, İstanbul: Yağmur Yayınları.

Bozkuş, Yıldız Deveci (2013), "Son Dönem İç ve Dış Politik Gelişmeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri", **Karadeniz Araştırmaları**, 39, 39-52.

Cottam, Martha ve diğerleri (2004), **Introduction to Political Psychology**, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Çağırın, Mehmet Emin (2009), “Açılımlar ve Hukuk”, **Stratejik Düşünce Dergisi**, 1(1), 87-94.

Çakıllıkoyak, Hüseyin (2005), **Diaspora’da Ermeni Kimliği Paris ve Halep Örnekleri**, 1. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Çaycı, Abdurrahman (2006), **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, 3. Baskı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Çevik, Abdülkadir (2009), **Politik Psikoloji**, 3. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi.

————— (2012-2013), Mağduriyet Psikolojisi ve Toplumsal Yansımaları, **21. Yüzyılda Sosyal Bilimler**, 2, 65-84.

—————, “Politik Psikolojide Yer Alan Kavramlar”, Neden Politik Psikoloji?, <http://www.ppd.org.tr/nedenpolitikpsikoloji.html> (20.01.2015).

—————, “Bireysel Psikolojiden Toplumsal Psikolojik Süreçlere”, Neden Politik Psikoloji, <http://www.ppd.org.tr/nedenpolitikpsikoloji.html>, (20.02.2015).

- Davis, Thomas C. (1999), "Revisiting Group Attachment: Ethnic and National Identity", **Political Psychology**, 20(1), 25-47.
- Dikker, H. Ümit, Politik Psikoloji ve Türkiyedeki Sentezi, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/diger/2874-politik-psikoloji-ve-turkiyedeki-sentezi> (20.02.2015).
- Elster, Jon, Political Psychology, <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/92017779.pdf>, (20.02.2015).
- Erhan, Çağrı(2005), "1919-1923 Kurtuluş Yılları", Oran Baskın (Ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İstanbul: İletişim Yayınları,1.
- Erikson, E. (1950), **Childhood and Society**, 1st edition, Newyork: Norton.
- Ersaydı, B. Senem Çevik (2012-2013), "İnterdisipliner Bir Bilim Olarak Politik Psikoloji ve Kullanımları", **21. Yüzyılda Sosyal Bilimler**, 2, 39-62.
- Evren, Gürbüz (2008), "Komşuluk İlişkileri Üzerine", <http://www.butundunya.com/pdfs/2008-1152233226545312313123128457854321.pdf> , 1 (25.01.2015).
- Göka, Erol (2001), "Ermeni Sorunu'nun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu", **Ermeni Araştırmaları**, 1.
- (2002), "Ermeni Diasporasının Psikolojisi", **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, Ankara: ASAM Yayınları, 3.
- (2011), "Topluluk Psikolojisinde Fanatizm", <http://www.aktuelpsikoloji.com/topluluk-psikolojisinde-fanatizm-7859h.htm> (25.01.2015).
- Göral, Sevinç, "Ermeni Sorununun Psikolojik Boyutu: Psikoloji ve Psikanaliz Penceresinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi", http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index4_1_1.htm , (10.11.2014).

- Gürün, Kamuran (1985), **The Armenian File: The Myth of Innocence Exposed**, London.
- Güler, Ali ve Akgül, Suat (2007), **Sorun Olan Ermeniler**, 2. Baskı, Ankara: Türkar Yayınları.
- Güngör, Bayram (2008), “Türkiye-Ermenistan Sınırının Açılması Neden Gündemde?: Jeo-Ekonomik Bakış”, http://www.kenancelik.com/documents/iiid1BAYRAM_GUNGOR.pdf, (05.01.2015).
- Güzel, Hasan Celal (2000), **Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Halaçoğlu, Yusuf (2009), “Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu”, 3. Oturum, <http://www.belgenet.com/arsiv/ermeni/sempozyum5.html>, (03.01.2015).
- Hogg, Michael A. ve Tindale, R. Scott (2001), **Blackwell Handbook of Social Psychology: Group Processes**, Massachusetts: Blackwell Publishers Ltd.
- Horowitz, Donald L. (1979), Paradigms in Political Psychology, **International Society of Political Psychology**, 1(2), 99-103.
- Houghton, David Patrick (2009), **Political Psychology: Situations, Individuals, and Cases**, Second Edition, New York: Routledge.
- Iyengar, Shanto (1993), “An Overview of the Field of Political Psychology”, Shanto Iyengar, William J. McGuire, **Explorations in Political Psychology** içinde, Durham: Duke University Press.
- İlter, Erdal (1995), **Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytin İsyanları**, 2. Baskı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- (1996), **Ermeni Kilisesi ve Terör**, Ankara: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 3.
- Jervis, Robert (2002), “Signaling and Perception: Drawing Inferences and Projecting Images Political Psychology”, **Political Psychology**, Monroe, Kristen Renwick (Ed.), New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

- Jost, John ve Sidanius, Jim (2004), “ Political Psychology: An Introduction”, Jost, John T. ve Sidanius, Jim (Ed.), **Political Psychology** içinde New York, Psychology Press, 1-18.
- Kantarci, Şenol, “Tarih Boyunca Türk Ermeni İlişkileri Ve Ermeni Sorunu’nun Ortaya Çıkışı”, <http://www.senolkantarci.com.tr/?p=92>, (19.11.2014).
- Kaplowitz, Noel (1984), “Psychopolitical Dimensions of International Relations: The Reciprocal Effects of Conflict Strategies”, **International Studies Quaterly**, 28, 373-406.
- Karagül, Soner (2003), “20. Yüzyılda Ermeni Diasporası ve Faaliyetleri”, Bal, İdris ve Çuvalı Mustafa (Ed.), **Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri**, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Kasım, Kamer (2002), “Ermenistan’ın Dış Politikası: Ter-Petrosyan ve Koçaryan Dönemlerinin Temel Parametreleri”, **Stratejik Analiz**, 3(27), 42-49.
- (2007), **Türkiye Ermenistan İlişkileri**, Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Bildirileri, II. Cilt, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırma Merkezi, Ermeni Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- , “Türkiye ve Azerbaycan’ın Ermenistan ile Sorunları Ermeni Sorunu’nun Uluslararası İlişkiler Boyutu”, http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index3_1_1.htm (15.03.2015).
- Keskin, Arif (2009), “Türkiye-Ermenistan ”Açılımı” Bir Stratejik Yanlılığın Anatomisi”, <http://2fwww.gunaz.tv/index.php?id=4&vmode=1&sID=856&lang=1>(01.12.2014).
- Kevorkyan, Dikran (1985), **Ermeni Meselesinde Tehcire Amil Olan Sebepler**, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu ile İlişkileri Sempozyumu, Ankara.
- Klein, Melanie (1946), **Notes on Some Schizoid Mechanisms**, New York: Free Press 3.
- Kılıç, Davut (2006), **Osmanlı Ermeni Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler**, Ankara.

- (2014), “Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü”, **Tarihte Türkler ve Ermeniler Ermeni Nüfusu ve Kilisesi Misyonerlik**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8.
- Kieser, Hans Lukas (2001), “Ermeni Meselesi”, <http://www.hist.net/kieser/pu/ErmeniMeselesi.pdf>, (21.11.2014).
- Kinvall, Catarina (2004), “Globalisation and Religious Nationalism”, **Political Psychology**, 25(5), 741-767.
- Kodaman, Bayram (2001), **Ermeni Macerası Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme**, 1. Baskı, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
- , Ermeni Açılımı ve Türk Dünyası (Aralık 2013), **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1(30), 111-122.
- Konukçu, Enver (2001), **Osmanlılar ve Millet-i Sadıkadan Ermeniler**, Osmanlı 'dan Günümüze Ermeni Sorunu (Ed. H. C. Güzel), Ankara.
- Koopman, Cheryl (1997), “Political Psychology as a Lens for Viewing Traumatic Events”, **International Society of Political Psychology**, 18(4), 831-847.
- KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı (KÖKSAV) (1999), **The True Face of The PKK Terrorist Organization**, Ankara: Sistem Ofset Print.
- Köksal, Osman (2014), “Ermeni Meselesinin Uluslararası Gündeme Taşınmasında Kilisenin Misyonu”, **Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı Kilise ve Misyonerlik**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Krosnik, Jon A. (2002), “Is Political Psychology Sufficiently Psychological? Distinguishing Political Psychology from Psychological Political Science”, Kuklinski, James H., **Thinking About Political Psychology**, Cambridge, 187-216.
- Kuklinski, James H. (2002), **Thinking about Political Psychology**, New York: Cambridge University Press.
- Kumkale, Tahir Tamer (2007), **Diaspora, Ermenilerin Soykırım Yalanları ve Mücadele Yöntemlerimiz**, 1. Baskı, İstanbul: Pegasus Yayınları.

Laçiner, Sedat (2004), **Türk Ermeni İlişkileri**, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

————— (2005), **Türkler ve Ermeniler, Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayını.

————— (2008), **Ermeni Sorunu, Diaspora, ve Türk Dış Politikası: Ermeni İddiaları Türkiye'nin Dünya ile İlişkilerini Nasıl Etkiliyor?** , 1. Baskı, Ankara: USAK yayınları; 21; Orta Asya & Kafkasya serisi; 2.

————— (2008), Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası, 1. baskı, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) yay http://webb.deu.edu.tr/atmer/atmer/uploaded_files/file/21-Kitabiyat_Mithat_Vural_361-368.pdf.

Levin, Shana (2000), "Undergraduate Education in Political Psychology", **International Society of Political Psychology**, 21(3), 603-620.

Lüthem, Ömer E. (2007), "Türkiye ve Ermenistan Güncel İlişkileri", **Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri**, 2, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

————— (2010), "Olaylar ve Yorumlar", **Ermeni Araştırmaları**, 35.

"MEB'den Bedava Ermenice Kitap" (19 Eylül 2010), **Bugün Gazetesi**.

McGuire, W. ve Iyengar, S. (1993), **Explorations In Political Psychology**, NC: Duke University Press.

Milburn, Michael A. (1998), **Sosyal Psikolojik Açından Kamuoyu ve Siyaset**, Çev. Ali Dönmez-Veli Duyan, Ankara, İmge Yayınları.

Montero, Maritza (1986), "Political Psychology in Latin America, M. Hermann" (Ed.) içinde, **Political Psychology**, San Francisco: Jossey-Bass, 414-433.

Norbert, Vanbeselaere (1996), "Gruplar Arası Davranışın Sosyal Psikolojik Analizi: Bireyci Bir Yaklaşımdan Sosyal Kimlik Yaklaşımına", **IX. Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmalar**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını.

- Oğan, Sinan (2009), “Dağlık Karabağ Görüşmeleri Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan İlişkileri ve Obama”, <http://www.2023.gen.tr/kasim2008/6.htm> (10.12.2014).
- Okday, Hasan (2009), “Türkiye Ermenistan Arasında Yeni Açılım”, <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/205/turkiye-ermenistan-arasinda-yeni-acilim.aspx> (05.01.2015).
- Ostrogorsky, Georg (1981), **Bizans Devleti Tarihi**, (. Fikret Işiltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ner, Necla (1998), “Psikolojik Danışmanlıkta Yeni Ufuklara Bir rnek: Duyuşsal Zekâ”, **Türk Psikologlar Derneği, IX. Ulusal Psikoloji Kongresi**, İstanbul: Türk Psikologlar Derneği Yayını.
- ke, Mim Kemal (1996), **Ermeni Sorunu Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu - Kafkasya Ekseninde**, İstanbul: İz Yayınları.
- zgldr, Yavuz ve diğerleri (2001), **Her Yönüyle Ermeni Sorunu**, Ankara, Kara Harp Okulu Yayınları.
- Öztürk, Ebru oban (2014), “İnşacı Kuram Gözüyle Ulusal Kimlik, İkili İlişkiler ve Uzlaşma”, **Ermeni Araştırmaları**, 47, 85-101.
- Usta, Aydın (2009), “Etnik şiddet Olgusu zerine Sosyo-Psikolojik Bir Değerlendirme”, **Polis Bilimleri Dergisi**, 11(2), 87-106.
- Prez, Adela Garzn (2001), “Political Psychology as Discipline and Resource”, **International Society of Political Psychology**, 22(2), 347-356.
- Politik Psikoloji Derneği, Politik Psikoloji Nedir?, <http://www.ppd.org.tr/index> (20.01.2015).
- Saray, Mehmet (2003), **Ermeni Terörü, Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, Cilt II, Ankara: ASAM-Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- (2010), **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, 3. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

- Sarı, Özgür, “Ermeni Diasporasında Halep Ermenileri ve Kimlik İnşası”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1(1), 58-69.
- Sarımay, Yusuf (2003), “Ermeni Sorunu ve Türk Arşivleri”, Kantarcı, Kasım, Sedat Laçiner, v.d., **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, 1. Baskı, Ankara: Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Selvi, Haluk, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Doğu Anadolu’da Ermeni Politikaları”, <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/birincidunyasavasiermpolitikalari.pdf> , (21.12.2014).
- (2011), “Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Avrupa Macerası Ve Ermeni Sorunu”, <http://www.atukad.org.tr/osmanli.html>, (22.12.2014).
- Sullivan, John ve diğerleri (2002), “ The Contours of Political Psychology: Situating Research on Political Information Processing”, James H. Kuklinski (Ed.), **Thinking About Political Psychology**, Cambridge, Cambridge Press.
- Şahinoğlu, Elhan (2010), “Ermenistan Açılımının Türkiye-Azerbaycan İlişkilerindeki Etkileri”, **21. Yüzyıl**, 19.
- Şir, Aslan Yavuz (2011), “Fransa Tartışmaları Işığında 2015 Öncesi Ermeni Diasporası Faaliyetleri”, <http://www.avim.org.tr> (10.01.2015).
- Taşpınar, Ömer ve Philip, Ömer Gordan (2009), **Türkiye’yi Kazanmak**, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-37497sgc.pdf> , (16.03.2015).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Başbakan Sayın Recep Tayyip Erdoğan’ın 1915 olaylarına ilişkin mesajı”, http://www.mfa.gov.tr/basbakan-sayin-recep-tayyip-erdogan_in-1915-olaylarina-iliskin-mesaji_-23-nisan-2014.tr.mfa , (16.03.2015).
- Tutaş, Ayşe (2012), **Türk Ermeni İlişkilerinin Psiko-Politik Çözümlemesi**, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkdoğan, Berna (2006), **1915’ten Günümüze Tehcir (Türkler ve Ermeniler)**, 2. Baskı, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık.

Türk Tarih Kurumu (2014), **Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni meselesinin ortaya çıkışı: Kilise ve milliyetçilik**, 9. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Volkan, Vamık D. (2002), **Türkler ve Yunanlılar Çatışan Komşular**, 1. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

—————, Massive Traumas at the Hand of Others; Large-Group Identity Issues, Transgenerational Transmissions, Chosen Traumas and Their Consequences, <http://www.vamikvolkan.com/Massive-Traumas-at-the-Hand-of-the-%22Others%22.php> , (05.09.2014).

————— (2007), Herkesin Bir Çadırı Var, <http://www.vamikvolkan.com/Ekopolitik-org--28-Ocak-2009.php> (11.12.2014).

————— (2008), **Kıbrıs: Savaş ve Uyum, Çatışan İki Grubun Psikoanalitik Tarihi** (Ç. Berna Kılınçer), İstanbul: Everest Yayınları.

————— (2008), “Large-group Identity, International Relations and Psychoanalysis”, **International Forum of Psychoanalysis**, 18(4), 206-213.

—————, Uluslararası İlişkilerde Psikanaliz, <http://www.vamikvolkan.com/Uluslararası-İlişkilerde-Psikanaliz> (11.12.2014) .

—————, Vamık Volkan’dan Politik Psikoloji Seminerleri-2 <http://www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=1304> (20.01.2015).

————— (2009), **Körü Körüne İnanç: Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri**, (Ç. Ö. Karaçam), 2. Baskı, İstanbul: Okyanus Yayınları.

————— (2009), **Kimlik Adına Öldürmek, Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme**, Çev. Banu Büyükkal, 2. Baskı, İstanbul: Everest Yayınları.

—————, “Large-group Identity, International Relations and Psychoanalysis”, <http://www.vamikvolkan.com/Large-group-Identity,-International-Relations-and-Psychoanalysis.php>, (15.01.2015).

———, “Seçilmiş Travma, Yetkinin Politik İdeolojisi ve Şiddet”,
<http://www.vamikvolkan.com/Se%E7ilmi%FE-Travma,-Yetkinin-Politik-%DDdeolojisi-ve-%DEiddet.php> , (22.02.2015).

URL, Alçı, Nagehan, “Kilit Dürtü: Mağduriyet”,
<http://www.haber7.com/yazarlar/nagehan-alcı/370607-kilit-durtu-magduriyet>, (9 Ocak 2009).

URL, Öktem, Gülden, " Yaşar Kemal'e Kültür Nişanı" **Milliyet Gazetesi**
<http://www.milliyet.com.tr/yasar-kemal-e-kultur-nisani/gundem/detay/1759062/default.htm> ,(05.09.2013).

URL, Ulusoy, Özgür, " Ermenistan'la Sıfır İlerleme", **Cumhuriyet Gazetesi**,
http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/121002/_Turkiye_ve_Ermenistan_Sifir_ilerleme_.html , (10 Temmuz 2010).

URL, "Akdamar Kilisesi'nde Ayin", **Milliyet Gazetesi**,
<http://www.milliyet.com.tr/akdamar-kilisesi-nde-ayin-tatil-1760937/> , (9 Eylül 2013).

URL, "Top atışıyla yıkılan çan 97 yıl sonra yine çaldı", **Milliyet Gazetesi**,
<http://www.milliyet.com.tr/top-atisiyla-yikilan-can-97-yil-sonra-yine-caldi/gundem/gundemdetay/05.11.2012/1621933/default.htm> (5 Kasım 2012).

URL, “ Uluslararası Yargı Kararları” , **Milliyet Gazetesi**,
<http://www.milliyet.com.tr/uluslararasi-yargi-kararlari/gundem/detay/1871278/default.htm> , (23.04.2014).

URL, “Czech Parliament Panel Passes Genocide Centenary Resolution”,
<http://www.aina.org/news/20150416030002.htm> , (14.05.2015)

URL, “Davutoğlu'ndan 1915 mesajı: Osmanlı Ermenilerini saygıyla anıyoruz”,
http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/04/150420_davutoglu_1915 , (14.05.2015).

URL, “Millions worldwide mark 100th anniversary of Armenian genocide”,
<http://rt.com/news/252909-armenia-genocide-centennial-worldwide/> , (03.05.2015).

- URL, “AP 1915 olaylarıyla ilgili tasarıyı kabul etti”, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ap-1915-olaylariyla-ilgili-tasariyi-kabul-etti> , (14.05.2015).
- URL, “Davutoğlu'ndan 1915 mesajı: Osmanlı Ermenilerini saygıyla anıyoruz” (2015), http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2015/04/150420_davutoglu_1915 (14.05.2015).
- URL, “Ermeni Patrikhanesi'nde ayin”, **Habertürk Gazetesi**, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1069562-ermeni-patrikhanesinde-ayin> , (24.04.2015).
- URL, Assemblée Nationale, <http://www.assemblee-nationale.fr/13/propositions/pion3842.asp> , (16.03.2015).
- URL, “Constitutional council of the French Republic, Decision no. 2012-647 DC of 28 February 2012”, <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/english/case-law/decision/decision-no-2012-647-dc-of-28-february-2012.114637.html> , (16.03.2015).
- URL, “Soykırım Erivan'da anılıyor”, <http://www.dw.de/soyk%C4%B1r%C4%B1m-erivanda-an%C4%B1%C4%B1yor/a-18405859> , (03.05.2015).
- URL, “Erdoğan mesajı vermişti: Türkiye ilk sembolik adımları attı”, **Milliyet Gazetesi**, <http://m.milliyet.com.tr/erdogan-mesaji-vermisti-turkiye/siyaset/detay/2056493/default.htm> , (14.05.2015).
- URL, “AP 1915 olaylarıyla ilgili tasarıyı kabul etti”, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ap-1915-olaylariyla-ilgili-tasariyi-kabul-etti> , (14.05.2015).

EKLER

EK 1- 2015 Yılı Anket Çalışması Soruları Tamamı

Turkey- Armenia Relationship / Թուրքիա- Հայաստան հարաբերություն

This survey's purpose is to analyze Turkey-Armenia relationship and It is used for thesis research.

1- Please indicate your gender. / Խնդրում եմ նշեք Ձեր սեռը.

Male / տրական

Female / իգական

2- Which range includes your age? / Որ տարիքային խմբին եք պատկանում ?

Younger than 18 / մինչև 18

18 to 30 / 18-ից 30

31 to 54 / 31-ից 54

55 or older / 55-ից բարձր

3- What is your occupation ? / Զբաղվածությունը ?

Student / Ուսանող եմ

Employee / Աշխատում եմ

Unemployed / Գործազուրկ եմ

Retired / Թոշակառու եմ

4- What is your current marital status? Կարգավիճակը ?

Single / ամուրի

Married / ամուսնացած

5- Monthly Income (Dolars) / Ամսական եկամուտը

Speaking about your personal monetary income monthly, after all taxes are paid, to which of the following groups do you belong?

< \$300

\$300- \$600

\$600 and more / 600\$ եւ ավելի

No personal income / չունեմ անձնական եկամուտ

Dont answer / Չեմ ցանկանում պատասխանել

6- How would you rate your/your family's income level? / Ի՞նչպես կգնահատեք Ձեր ընտանիքի եկամուտի աստիճանը ?

- low / ցածր
- middle / միջին
- high / բարձր

7- Do you adhere to any religion? If yes, then which one? / Դավանում օ՞ւ եք որեւէ կրոնի, եթե այո ապա ո՞րին...

- Don't adhere to any religion / Չեմ դավանում որեւէ կրոնի
- Armenian Apostolic Church / Հայկական առաքելական եկեղեցի
- Catholic/ Կաթոլիկ եկեղեցի
- Orthodox / Ուղղափառ
- Other : / Այլ.....
- Dont answer / Չեմ ցանկանում պատասխանել

8- Except for special events – wedding parties, funerals, etc., how often do you currently participate in religious ceremonies? / Բացի հատուկ արարողություններից, հարսանիք, թաղում եւ այլն, ի՞նչքան հաճախ եք այցելում եկեղեցի...

- More than once a week / Շաբաթվա մեջ մեկից ավել անգամ
- Once a week / Մեկ անգամ շաբաթվա մեջ
- Once a month / Ամսվա մեջ մեկ անգամ
- Only on special religious.holidays / Հատուկ կրոնական տոների ժամանակ
- Nearly never /Never / գրեթե երբեք կամ երբեք
- Dont answer / Չեմ ցանկանում պատասխանել

9- How important is religion in your daily life? / Ձեր առօրյա կյանքում կրոնը ի՞նչքանով է կարեւոր ?

- Not at all important / Բացարձակ կարեւոր չէ
- Not very important / Այդքան շատ կարեւոր չէ
- Important / Կարեւոր է
- Rather important / Որոշ չափով կարեւոր է
- Dont answer / Չեմ ցանկանում պատասխանել

10- Please assess your level of trust toward religious institutions / Կրոնական հաստատությունների հանդեպ Ձեր վստահությունը ի՞նչպես կգնահատեք

- Distrust / Չեմ վստահում
- Neither trust nor distrust / Ոչ մեկը ոչ մյուսը
- Trust / Վստահում եմ
- Fully trust / կատարելապես վստահում եմ
- Dont answer / Չեմ ցանկանում պատասխանել

11- Were you born in Armenia or did you immigrate? / Դուք Հայաստանում եք ծնվել թե՞ ներգաղթել եք ?

- Born in Armenia / Ծնվել եմ Հայաստանում
- Immigrated / Ներգաղթել եմ

12- Have family member or close relative currently living abroad / Ունե՞ք ընտանիքի անդամներ կամ բարեկամներ, որոնք ներկայումս ապրում են արտասահմանում
Do you have a family member or close relative currently living abroad, outside the borders of Armenia?

- Yes / Այո
- No / Ոչ

13- Would you leave Armenia for a certain period? / Կլքե՞իք Հայաստանս որոշ ժամանակով ?

If you had a chance, would you leave Armenia forever to live somewhere else? / հնարավորություն ունենաիք արտասահմանում ապրելու համար մշտապես կլքեի՞ք Հայաստանը ?

- Yes / Այո
- No / Ոչ
- Dont Answer Չեմ ցանկանում պատասխանել

14- Have you ever been to Turkey? If the answer 'yes' Please tell how often? / Երբեւէ Թուրքիայում եղե՞լ եք. Եթե այո, ապա ինչ հաճախականությամբ ?

- Often / հաճախ եմ լինում
- Sometimes / երբեմն
- Rarely / Հազվադեպ
- Never / Երբեք
- Especially, No / կտրականապես ոչ

15- If the answer "Especially, No", Do you have any special reasons? I think because... / Եթե պատասխանը կտրականապես ոչ է, դուք ինչ-որ հատուկ պատճառներ ունեք. Կարծում եմ որովհետև....

If you want you can choose more than one option / կարող եք ընտրել մեկից ավելի տարբերակներ

Turkey and Armenia dont have any open borders / Թուրքիայի ու Հայաստանի միջև սահմանը փակ է:

I dont like Turkey / Ես չեմ սիրում Թուրքիան

I have Turkey hostility / Ես ատելություն ունեմ թուրքերի հանդեպ

I dont want to spend money in Turkey / Չեմ ցանկանում փող ծախսել Թուրքիայում

I dont have any special reason / Որեւէ հատուկ պատճառ չունեմ

16- Do you have any Turkish friends ? / Թուրք ընկերներ ունե՞ք ?

Yes / Այո

No / Ոչ

No, but I would like / Ոչ, բայց կցանկանայի ունենալ

No, I dont want to have / Ոչ, չէի ցանկանա ունենալ

17- Do you believe that Armenian-Turkish relations become normal? / Հավատո՞ւմ եք որ հայ- թուրքական հարաբերությունները կարգավորվում են ?

Yes / Այո

Maybe / հնարավոր է

No / Ոչ

18- What is the main problem over the creation relation between Turkey and Armenia? / Հայաստանի ու Թուրքիայի միջև հարաբերությունների հաստատմանը խանգարող հիմնական խնդիրը ո՞րն է: ?

Please specify using a scale of 1 to 5, where “5” means “Very important”, and “1” means “Not important at all”. / Օգտագործեք գնահատման աղյուսակը... 1-ը՝ բացարձակ կարևոր չէ, 5-ը՝ շատ կարևոր է:

	1	2	3	4	5
Not recognise the events of 1915 as genocide / 1915 թ. Իրադարձությունների հերքումը	☐	☐	☐	☐	☐
Azeri factor over Turkey’s Armenian policy / Ադրբեջանական ֆակտորը Թուրքիայի Հայաստանի նկատմամբ վարած քաղաքականությունում	☐	☐	☐	☐	☐

	1	2	3	4	5
Unable to concensus over the 2009 Turkey-Armenia Protocols / 2009 թ, ստորագրված արձանագրությունների շուրջ համաձայնության չգալը	☐	☐	☐	☐	☐

19-What do you think what is needed to improve the bilateral relations? / Ի՞նչ էք կարծում, ի՞նչ է անհրաժեշտ երկկողմ հարաբերությունները զարգացնելու համար ?

	1	2	3	4	5
Establishment of diplomatic relations / Դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումը	☐	☐	☐	☐	☐
Opening of the shared border / Սահմանի բացումը	☐	☐	☐	☐	☐
Enhancing people-to-people contacts / Ժողովուրդների միջև կապերի ընդլայնումը	☐	☐	☐	☐	☐
Expanding economic and business links / տնտեսական եւ գործարար հարաբերությունների ընդլայնում	☐	☐	☐	☐	☐
Promoting cultural and educational activities / Մշակութային եւ կրթական նախաձեռնությունների ն աջակցություն	☐	☐	☐	☐	☐
Facilitating access to balanced information in both societies / Հեշտացնել երկու հասարակությունների անկողմանակալ տեղեկատվություն ստանալու հնարավորությունը	☐	☐	☐	☐	☐
Recognition of the genocide / Ցեղասպանության ճանաչում	☐	☐	☐	☐	☐
Resolving the Nagorno-Karabakh conflict / Ղարաբաղյան հակամարտության լուծում	☐	☐	☐	☐	☐

20- What is your perception about " East of the Turkey " / Ի՞նչ ասել է քո համար Թուրքիայի արևելքը

What does it mean for you, eastern Turkey?

"East of the Turkey" is only where lived old Armenians / Թուրքիայի արևելքը, որտեղ նախկինում ապրել են հայերը

It is not Armenian lands even old Armenians lived there because of the Gümrü Agreement (1920) / Դա հայկական հողեր չեն, նույնիսկ այն դեպքում երբ նախկինում Գյումրու պայմանագրի շնորհիվ ապրել են այնտեղ հայեր են ապրել

It has historical importance for Armenians but It is the lands of Turkey / Դա հայերի համար պատմական նշանակություն ունի, բայց դրանք Թուրքիայի հողերն են

It is the Western Armenia / o It is the Western Armenia Դա Արևմտյան Հայաստանն է

21- How well TV journalists inform the population about what is going on? / Հեռուստալրագրողների կողմից ժողովրդի տեղեկացվության ապահովումը ինչքանով է իրականացվում ?

Please tell me, overall, how well do you think TV journalists in Armenia inform the population about what is actually going on in the country?

- Poorly / Շատ վատ
- In the middle / Միջին
- Well / Լավ
- Dont answer / Չեմ ցանկանում պատասխանել

22- Do you know that Turkey's President (Recep Tayyip Erdogan) offers condolences to Armenians over killing ? / Դուք գիտե՞ք, որ Թուրքիայի նախագահ Ռեջեփ Թայյիփ Էրդողանը հայերին ցավակցություն է հայտնել կոտորածների համար ?

- Yes / Այո
- No / Ոչ

23- If the answer yes, What is your reaction about that situation? It is a ... / Եթե պատասխանը այո է, ապա ո՞րն է Ձեր արձագանքը դրան: Դա....

- Positive step / դրական քայլ է
- Negative step / բացասական քայլ է
- Other: / Այլ.....

24- Please assess your level of trust toward President of Armenia (Serj Sarkisyan) / Խնդրում ենք ներկայացրեք ՀՀ Նախագահի հանդեպ Ձեր ունեցած վստահության աստիճանը ?

- Distrust / Անստահություն
- Neither trust nor distrust / ոչ մեկը ոչ մյուսը
- Trust / վստահություն
- Fully trust / լիարժեք վստահություն
- Dont answer / Չեմ ցանկանում պատասխանել

25- Do you think Diaspora's Armenians are assimilated ? / Դուք կարծու՞մ եք սփյուռքահայերը ասիմիլացված են ?

- Yes / Այո
- No / Ոչ
- Dont answer / Չեմ ցանկանում պատասխանել

26- Which is the most important features connection between Diaspora and Armenia ? / Ո՞րն է Հայաստանի ու սփյուռքին կապող ամենակարևոր հանգամանքը ?

Please specify using a scale of 1 to 5, where “5” means “Very important”, and “1” means “Not important at all”. / Օգտագործեք գնահատման աղյուսակը, որտեղ 1-ը նշանակում է կարևոր չէ բացարձակ, 5-ը շատ կարևոր է:

	1	2	3	4	5
Religion / Կրոնը	☐	☐	☐	☐	☐
Language / Լեզուն	☐	☐	☐	☐	☐
Armenian identity / Հայակական ինքնությունը	☐	☐	☐	☐	☐
Genocide / Ցեղասպանությունը	☐	☐	☐	☐	☐
Monetary aid / Ֆինասական աջակցությունը	☐	☐	☐	☐	☐

27- What is the role of Diaspora Armenians over Armenians of Armenia ? / Որն է սփյուռքահայերի դերը Հայաստանի հայերի համար ?

	1	2	3	4	5
Keeping national identity alive between Armenia and Diaspora's Armenians / Հայաստանի եւ սփյուռքի միջեւ ազգային ինքնության պահպանությունը	☐	☐	☐	☐	☐
Ensure economic aid for Armenia / Հայաստանի համար տնտեսական աջակցության ապահովում	☐	☐	☐	☐	☐
Help to define genocide all over the world / Օգնել ցեղասպանության միջազգային ճանաչմանը	☐	☐	☐	☐	☐

28- Do you talk about history with your family or friends? / Պատության մասին Ձեր ընտանիքի անդամների եւ ընկերների հետ խոսում ե՞ք ?

- Yes / Այո
- Not so much / Ոչ այդքան շատ
- No / Ոչ
- Dont answer / Չեմ ցանկանում պատասխանել

29- If the answer "Yes", You are talking about much more... / Եթե պատասխանը այո է, ապա դուք ավելի շատ խոսում եք,....

- Victories / հաղթանակների մասին
- Loses / պարտությունների մասին
- Both
- Dont answer / չեմ ցանկանում պատասխանել

30- Do you think you are exposed to unfair situations as a country? / Ի՞նչ էք կարծում, Ձեզ որպես երկրի անարդար իրադրության մե՞ջ են դրել
Do you think you have been wronged as a country?

Yes / Այո

No / Ոչ

Dont answer / Չեմ ցանկանում պատասխանել

31- Do you have relatives who experience the events of 1915 ? / Ունե՞ք բարեկամներ, որոնք վերապրել են 1915 փվականի իրադարձությունները ?

Yes / Այո

No / Ոչ

32- Do you think Is there any effect of your family or friends over your thinking about the events of 1915? / Ի՞նչ էք կարծում, Ձեր ընտանիքը կամ անդամները որեւէ կերպ ազդո՞ւմ են ձեր մտածելակերպի վրա?

Yes / Այո

Maybe / Հնարավոր է

No / Ոչ

Dont answer / Չեմ ցանկանում պատասխանել

33- Do you think Is there any effect of your grandparents who exposed to the events of 1915 over your thinking about the events of 1915? / Ի՞նչ էք կարծում 1915 թ. դեպքերին ենթարկված Ձեր նախնիները ազդե՞լ են 1915 թվականի հարցում Ձեր կարծիքի վրա?

Yes / Այո

Maybe / Հնարավոր է

No / Ոչ

Dont answer / Չեմ ցանկանում պատասխանել

EK 2- 2012 Yılında Gerçekleştirilen Röportajların Tamamı

Aile Röportajı

Karine, 38, Kadın, Öğretmen

Armen, 45, Erkek, Ressam

1-)Daha öncesinde hiç Türk'le tanıştınız mı? Eğer yanıtınız Evet ise, izlenimleriniz nelerdir; Hayır ise, tanışmak ister misiniz?

Karine: Evet, izlenimlerim iyi yönde tanıştığımız kişiler gayet iyi insanlardı. Ben Hristiyan'ım ve İsa'ya inanıyorum. İsa bana hangi milletten olursa olsun insanlara yardım etmeyi öğretti. Genel olarak insanları seviyorum Tanrı bana insanları sevmem gerektiğini öğretti Azeri veya Türk olsun tüm insanları seviyorum. Çünkü onları Tanrı yarattı. Eşimde Hristiyan ve benim gibi düşünüyor.

2-) Sizce Türk- Ermeni kültürleri birbirini etkilemiş midir? Varsa benzerliklerden bahsedebilir misiniz?

Karine: Bence etkilemişlerdir. Müzikleri gerçekten benzer ayrıca yemekleri de öyle henüz hiç Türk yemeği tatmadım fakat birkaç isim biliyorum kebab, dolma gibi. Bunun dışında benzer kelimelerimizde var.

3-) Türk- Ermeni ilişkilerinin normalleşebileceğine inanıyor musunuz? Niçin ve Nasıl?

Karine: Evet, İş hayatı insanları daha samimi yapıyor ve bence ilişkilerimiz ilerleyen dönemlerde daha da normalleşecek.

4-) Bu iki toplum arasındaki problemlerin çözümünde sizce hangi taraf ilk adımı atmalı?

Karine: Bence her iki tarafta ilk adımı atmalı. Her iki tarafta anlaşmaya vararak uzlaşmak zorundalar. Eşimde aynısını düşünüyor.

5-) Türklerin Ermenililer hakkındaki düşünceleri konusunda bir fikriniz var mı?

Karine: Siz söylemelisiniz benim herhangi bir fikrim yok.

Armen: Bence iyi şeyler düşünüyorlardır. Biz barış ve sevgi istiyoruz savaş istemiyoruz. Belki siyasi kesimler daha savaşa yönelikler ama biz siyasetle ilgilenmiyoruz.

6-) Sizce Ermeni Diasporası Türk- Ermeni ilişkilerini ne yönde etkiliyor?

Karine: Ermeni diasporasıyla ilgilenmiyoruz çünkü tanımıyoruz onları o kurumda çalışmıyoruz. Ben öğretmenim ve bebeklerle çocuklarla ilgileniyorum eşim ressam oda insanlarla doğayla ilgileniyor.

7-)Türk- Ermeni ilişkileri üzerine yürütülen hükümet politikalarını destekliyorsunuz musunuz?

Karine: Hayır, desteklemiyorum.

8-) Sizin açınızda Türkler ve Azerbaycanlar arasında bir fark var mı? Var ise bu farklılıklar nelerdir?

Karine: Ben zaten söyledim her iki milleti de seviyorum. Eşim de bana katılıyor.

9-)Türkçe biliyor musunuz? Biliyorsanız nasıl öğrendiniz?

Karine: Hayır bilmiyorum.

Armen: Yalnızca birkaç kelime “yavaş yavaş” Türkçe TV programı izlerken aklımda kalmış. Ayrıca bazı Arapça kelimeleri de biliyorum onlarda Türkçeyle ortaklar.

10-) Türkiye ve Türkler hakkında bizimle paylaşabileceğiniz bir anınız var mı?

Armen: Gerçek bir film izlemiştim Türkiye hakkında. Ali isminde bir adam vardı ve o çalışıyordu. İşten sonra adam her zaman alkol içiyordu. Eve geldiğinde eşine çocuklarına kötü bir şekilde davranıyordu. O gerçekten sinirli bir adamdı. Fakat adam her zaman Allah’a bakıyor ve sorguluyordu kim yarattı bütün her şeyi diye. Sürekli kendini sorguluyordu bu konuda. Bir gün arkadaşıyla Mekke’ye gitmeye karar verdi. Yolda gidiyorken uykuya daldı ve bir rüya gördü. İsa belirdi rüyada ve elini Ali’nin alınına dokundurdu. Ve söyledi ki “Ali sen benimsin ben seni çözeceğim. Şimdi eve geri dönmelisin Mekke’ye gitmek zorunda değilsin.” Ardından Ali aniden uyandı ve arkadaşına

gördüğü rüyadan bahsetti. Arkadaşı pek umursamadı ve haydi uyuyalım diye üsteledi. Yalnız Ali kararlı bir şekilde ben eve geri dönüyorum seninle gelmeyeceğim dedi. Ardından Ali eve döndü tüm arkadaşları komşuları onu görmeye gittiler. Ve Ali onlara dönüp size bir haberim var dedi. Ben Hristiyan oldum, arkadaşları gülmeye başladı çünkü şaka yaptığını zannettiler. Fakat Ali ciddi olduğunu ve Hristiyan olduğunu tekrarladı. Komşuları bunu duyar duymaz oradan uzaklaştılar. Ve adam ailesiyle baş başa kaldı. Adam karısına döndü ve biz ne olacağız diye sordu. Şimdi ben Hristiyan'ım sen ise farklı. Karısı da eğer sen bu denli değişebiliyorsan ben de İsa'yı, Hristiyanlığı kabul edebilirim. Birbirine sarılırlar ve film bitti.

Meline, 18, Kadın, Öğrenci (Dilbilimi) Erivan Devlet Üniversitesi

1-)Daha öncesinde hiç Türk'le tanıştınız mı? Eğer yanıtınız Evet ise, izlenimleriniz nelerdir; Hayır ise, tanışmak ister misiniz?

Meline: Hayır tanışmadım ama ilerde tanışmak isterim. Benim için problem değil.

2-) Sizce Türk- Ermeni kültürleri birbirini etkilemiş midir? Varsa benzerliklerden bahsedebilir misiniz?

Meline: Evet kesinlikle, örneğin müzik birbirine çok benziyor.

3-) Türk- Ermeni ilişkilerinin normalleşebileceğine inanıyor musunuz? Niçin ve Nasıl?

Meline: İnanıyorum çünkü insan insandır ermeni veya Türk olması önemli değil. İlişkilerimiz normale dönebilir. En azından buna inanmak istiyorum.

4-) Bu iki toplum arasındaki problemlerin çözümünde sizce hangi taraf ilk adımı atmalı?

Meline: Bu konu hakkında pek bir şey söyleyemem çünkü siyasi bir soru. İnsanım ama aynı zamanda ben bir Ermeni'yim ve bazı haklar istiyorum. Bize ait olan şehirlerimizi görmek istiyorum fakat oralara hiç gidemedim. Bizim şehirlerimiz fakat şuan Türkiye'de bulunmakta. Mesela bizim topraklarımız olan ama gidemediğimiz yerler Kars(Anı), Van bence buralar bizim. Bu konu hakkında bir sürü kitap okudum ve bizim için öneminin ne denli büyük olduğunu biliyorum. Oradaki şehirlerimizi kliselerimizi görmek istiyorum. Eçmiyazın'de bulunan klise şuan Ermenistan'ın kabul edildi. Eğitimimiz boyunca aslında

o şehirlerin bizim olduğunu öğreniyoruz gidemediğimiz o topraklar, kliselerimiz hepsi bizim ve bu konu oldukça önemli. Çünkü bunlar aynı zaman da Ermenistan'ın kültürünü oluşturuyor.

5-) Türklerin Ermenililer hakkındaki düşünceleri konusunda bir fikriniz var mı?

Meline: Farklı farklı düşünceler duydum. Fakat bunlar olağanüstü şeyler değil biz arkadaş olabiliriz. Açıkçası benim için güzel bir şey tanımak ve tanışmak çünkü bildiğim bir şey var Türk kızları çok güzel.

6-) Sizce Ermeni Diasporası Türk- Ermeni ilişkilerini ne yönde etkiliyor?

Meline: Diaspora farklı açılardan bizi destekliyorlar. Şuan ülkemiz yeterli paraya sahip değil ekonomik açıdan Diaspora yardım ediyor. Mesela şarkıcı Serj Tankian bizim kültürümüzü şarkılarıyla Amerika'ya tanıtmada yardımcı oldu. Ayrıca öğrencilere yurtdışında eğitim görme olanağı sağlanması açısından da faydalı. Diaspora güçümü veya Türk-Ermeni ilişkilerini etkiliyor mu bu konuda bir şey diyemeyeceğim çünkü siyasi bir konu. Fakat bizim için yararlı çalışmaları var bunları söyleyebilirim.

7-)Türk- Ermeni ilişkileri üzerine yürütülen hükümet politikalarını destekliyor musunuz?

Meline: Gerçekten zor bir soru. Cevabını bilmiyorum.

Peki şöyle sorayım eğer hükümet Türk-Ermeni ilişkilerini olumlu yönde etkileyecek politikalar üretse bunu destekler misiniz?

Meline: Sizin buraya gelmeniz Ermenililerin de Türkiye'ye gitmesi güzel bir şey. Fakat biz kendi topraklarımıza sahip olmak zorundayız. Çünkü oralar bizim kültürümüzün büyük bir parçası. Büyük anne ve babamla bu konuları yeri geldiğinde konuşuyoruz ve onlar gerçekten kötü anılara sahipler. Fakat Türk insanı bence düşünmüyordur ki biz düşmanız. Biz insanız insanlar yaşamak için çalışıyorlar vs. ve arkalarında kültürlerini bırakıyorlar. Ve bizim kültürümüzün büyük bir parçası da o topraklarda.

Ermenistan çok küçük ve bize yetmiyor. İnsanlara çalışmak için yer yok. 3 milyon nüfusumuz var şuan ama yurtdışına gitmek zorunda kalanlar da fazlasıyla çünkü burada iş bulma imkânları yok eğitim içinde aynı. Bizim daha fazla toprağa ihtiyacımız var. Diğer bir sorunda ben eski Ermenistan'ı özledim.

Hiç görmediğiniz bir yeri özlemek biraz bundan bahsedebilir misin?

Meline: Eski Ermenistan ile ilgili birçok kitap okudum eski Ermenistan'ı kuran Ermeni kralı onla ilgili de kitaplar okuyorum. Ama benim oraları nasıl aldığını bilmem gerekiyor. Tarihimizi bilmemiz gerekiyor ki geleceğimizi kurabilelim. Geçmişimiz aynı zaman da bizimdir.

8-) Sizin açınızda Türkler ve Azerbaycanlar arasında bir fark var mı? Var ise bu farklılıklar nelerdir?

Meline: Bize öğretilen Azerbaycan Türkler tarafından oluşturulmuştur. Onların ülkeleri, tarihleri(geçmişleri) yoktu. Tabi ki Türk ve Azerbaycan benim açımdan aynı değil çünkü Türkler bir tarihe sahip fakat Azerbaycanlar değil. Azerbaycan kültürünü başkalarından aldı kendi kültürleri yok. Mesela Amerika kültürü var Amerika da İngilizce konuşuluyor başka ülkelere gelen kişiler orda yaşıyor buna rağmen kendi kültürünü oluşturabilmiştir. Fakat Azerbaycan için bu böyle değil onlar kültürlerini oluşturamamışlardır.

Bireysel olarak karşımda bulunsalar Türk ve Azerbaycan benim açımdan farkı olmaz çünkü kişilere etnikleriyle bakmam birey olarak bakarım. Bir Türk arkadaşım olabileceği gibi Azeri arkadaşımda olabilir.

9-)Türkçe biliyor musunuz? Biliyorsanız nasıl öğrendiniz?

Meline: Hayır bilmiyorum. Büyükbabam Türkçe biliyor fakat bana öğretemedi zamanı yokmuş. Dedem Suriye'de yaşıyordu dedemin babası ona Türkçeyi öğretmiş.

10-) Türkiye ve Türkler hakkında bizimle paylaşabileceğiniz bir anınız var mı?

Meline: Türk denince aklıma sadece Türk kızlarının çok güzel oldukları geliyor.

Erivan Dilbilimi Devlet Üniversitesi, İki Öğrenci

Knarik, 19, Kadın, Öğrenci

Varduhi, 19, Kadın, Öğrenci

1-)Daha öncesinde hiç Türk'le tanıştınız mı? Eğer yanıtınız Evet ise, izlenimleriniz nelerdir; Hayır ise, tanışmak ister misiniz?

Knarik: Hayır, tanışmadık fakat tanışmak isterdik.

2-) Sizce Türk- Ermeni kültürleri birbirini etkilemiş midir? Varsa benzerliklerden bahsedebilir misiniz?

Knarik: İki komşu ülke bazı ilişkilere sahiptir ve bu sebepten kültürel olarak birbirlerini etkilemiş olmalıdırlar.

Varduhi: Özellikle müzik açısından ciddi manada benzerlikler var.

Peki ya bildiğiniz bir şarkıcı veya şarkı var mı?

Varduhi: Mustafa sandal ayrıca dünyaca ünlü şarkıcı Tarkan

Knarik: Yemek kültürü açısından da benzerlikler var.

Varduhi: “ Dolmayı örnek verebiliriz. Bildiğime göre Ermenililer yöresel yemeği olduğunu iddia ediyorlar Türkler de onların yöresel yemeği olduğunu söylüyorlar.

3-) Türk- Ermeni ilişkilerinin normalleşebileceğine inanıyor musunuz? Niçin ve Nasıl?

Knarik: Bence bizim jenerasyonumuz (genç nesil) açısından çok ciddi bir sorun yok.

Varduhi: İlişkilerin iyi yönde gidebilmesi için her iki tarafın da doğru bilgiler vermesi ve birbirlerini hesaba katmaya meyilli olmaları gerekiyor.

Knarik: Fakat bence özellikle genç kuşak arasındaki ilişkiler normal.

Peki ya yaşlı kuşak açısından bakacak olursak. Annenizin ve babanızın izlenimleri ne yönde?

Knarik: Anne babamdan ziyade büyükanne ve büyükbabam Türkler hakkında pekiyi şeyler düşünmüyorlar. Çünkü birçok yaşanan olay var ve bunları unutmaları çok zor. Fakat biz bu olayları yaşamadığımız için tam anlamıyla anlayamıyoruz.

Belki de onlar gibi hissedemiyorsunuzdur.

Varduhi: Evet

Knarik: Ve şunu söyleyebilirim ki bu hükümetler arası bir problem insanlar öyle düşünmüyorlar.

4-) Bu iki toplum arasındaki problemlerin çözümünde sizce hangi taraf ilk adımı atmalı?

Knarik: Bilmiyorum.

Bildiğiniz üzere problemin çözümü ahlak ve dürüst olmakla ilgilidir. Hükümet “soykırımı” kullanarak bazı şeyleri kabul ettirebilir fakat bunun iletişim kurmayı engelleyeceğini düşünüyorum.

5-) Türklerin Ermenililer hakkındaki düşünceleri konusunda bir fikriniz var mı?

Knarik: Hayır, hiçbir fikrimiz yok. Zaten fikrimizin olması için iletişimin olması gerekiyor. Bu sebeple kafamızda beliren bir tanım yok.

Bu arada biz Türkçe ve Türk kültürü derslerini alıyoruz. Kuzenim Erivan Devlet Üniversitesinde Türkçe bölümü okuyor. Türkçe gayet basit bir dil Arapça ise bir o kadar zor.

6-)Sizce Ermeni Diasporası Türk- Ermeni ilişkilerini ne yönde etkiliyor?

Knarik: Diaspora, Ermenistan’da yaşayan insanları destekliyor ve bize yardım ediyor.

Ermenistan’da yaşayan insanları mı yoksa hükümeti mi destekliyor?

Knarik: Hükümet için insanları destekliyor. Bazen hükümet vasıtasıyla bazı organizasyonlar oluyor ve yurtdışındaki Ermeni Diasporasından bir miktar para alıyoruz. Yurtdışında birçok Ermeni komitesi var ve biz bu fonlarla birçok şey yapabiliyoruz. Bu ekonomik açıdan gerçekten güzeldir.

7-)Türk- Ermeni ilişkileri üzerine yürütülen hükümet politikalarını destekliyor musunuz?

Knarik: Hükümetler tarihi yanlış bir şekilde dönüştürüyorlar fakat biz bunun farkındayız. Türkiye olayları farklı lanse ediyorlar bizde ise daha farklı lanse ediliyor ve böylece iletişim kurmamız imkânsız hale geliyor. Biz olaylar hakkında konuşurken siz, hayır aslında öyle olmadı şeklinde diyaloglarımız geçmektedir. Hükümetler bu manada tarihi, eğitimleriyle iç içe getirerek yoğun bir şekilde yerleştirmişlerdir. İşte bu politikadır. Ben bunun bir politika olduğunu anlayabiliyorum ve bu politikayı desteklemiyorum. Her şey anlaşılır olmalı, her şey öğrenilmeye açık olmalı. Böylece ilişkilerimizin ve diyaloglarımızın daha ılımlı ve mümkün olabileceğini düşünüyorum.

8-) Sizin açınızda Türkler ve Azerbaycanlar arasında bir fark var mı? Var ise bu farklılıklar nelerdir?

Knarik: Onlar hakkında konuşmak istemiyoruz.

9-)Türkçe biliyor musunuz? Biliyorsanız nasıl öğrendiniz?

Knarik: Hayır bilmiyorum.

Varduhi: “küçük” ve “su” ve Mustafa Sandal’ın şarkısındaki bazı kelimeleri biliyorum “ kavrulduk” fakat anlamını bilmiyorum.

Röportaj ve bize zaman ayırdığınız için teşekkürler.

Rica ederiz.

Arman, 31, Erkek, Bilgisayar Mühendisi ve Pazarlamacı

1-)Daha öncesinde hiç Türk'le tanıştınız mı? Eğer yanıtınız Evet ise, izlenimleriniz nelerdir; Hayır ise, tanışmak ister misiniz?

Arman: Evet, Türklerle ticari ilişkilerimiz var ve hiçbir sorun yaşamıyorum. Fakat benim Türkler hakkındaki izlenimimi soracak olursanız Türk insanı bana soykırımı hatırlatıyor. Türkiye soykırımı henüz tanımadı fakat siz bunun olduğunu biliyorsunuz. Aynı şey 1945'te Almanya'da da gerçekleşti birçok insan öldürüldü fakat onlar bunu tanıdılar ve kabul ettiler. Bu gerçekten sinir bozucu Türk insanı hala tanımadı. Siz biliyorsunuz şimdiye dek ne kadar Ermenililerin öldürüldüğünü fakat Türkiye tarafından bu durum tanınmıyor.

Bu durum beni her zaman etkiliyor. Belki şuan biz gayet iyi ilişkilere sahibiz mesela birlikte oturup sohbet edebiliyoruz çay içebiliyoruz fakat umuyorum ki Türk toplumu yani demek istediğim hükümetiniz tanımadı fakat umuyorum ki Türk toplumu bunu tanıyacak. Çünkü bu gerçekten çok kötü bir durumdur. Şuan Azerbaycan aynı durumda bildiğiniz üzere Macaristan'da Ermeni bir subay öldürüldü ve 8 yıl sonra ülkesine iade edildi sonrasında da terfi ettirildi. Yani hükümeti tarafından ödüllendirildi. Savaşlarda insanların birbirini öldürmesi bir nebze anlaşılabilir. Çünkü karşında kimin olduğunu bilmiyorsun sen bir şey yapmazsan karşıdaki yapabilir. Böyle durumlarda çocuklar dahi öldürülebiliyor. Çocukların ölmesini kimse istemez, çocukları çok fazla seviyorum ama görülüyor ki savaş durumlarında ayırt edemiyorsun. Savaşta sen öldürmezsen onlar seni öldürecek gibi bir gerçek var. Azerbaycan halkı ise şimdi onun iyi bir şey yaptığını düşünüyor bu gerçekten korkunç bir durum hâlbuki o kendi milletini öldürdü. Şuan bizde birçok şeye sahibiz fakat hiçbir zaman uyuyan insanları öldürmeyiz. Bu sebeple belki Ermeni soykırımının tanınması yalnızca bizim açımızdan değil sizin açınızdan da daha iyi olabilir. Çünkü birçok ülke var bunlar büyük ülkeler ve onlar çıkarları gereği bazı durumlarda sizi tanımıyorlar. Tanımamaya gerekçe olarak da bu soykırım olayını önünüze seriyorlar. Biz soykırımı kabul ettirmek için savaş çıkartamayız çünkü bunun için çok küçük bir ülkeyiz. Ayrıca biz birer komşu ülkeyiz ve insanlar savaş istemiyorlar iyi ilişkiler kurmak istiyorlar.

Ermenistan'ın komşularıyla ilişkileri ne durumda?

Ermenistan'ın komşuları; Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Türkiye'dir. İran ile şuan iyi ilişkilerimiz var fakat geçmişte birçok kez savaştık sonrasında ise birbirimizi anladık ve gayet iyi ilişkilere sahibiz. Şuanda da birçok İran'dan gelen genç insanları görebilirsiniz.

Biz komşu ülkeleriz tabi ki ilk adımı sizin atmanız gerekiyor çünkü bizim yaptığımız ve tanımamız gerek bir durum yok. Biliyoruz ki siz soykırımı yaptınız fakat tanımak istemiyorsunuz bu gerçekten korkunç bir durum. Dediğim gibi burada oturup birlikte çay içebiliyoruz, birbirimizden nefret etmiyoruz. Belki anlayamıyoruz neden ölümler oldu ve neden hala soykırım tanınmıyor. Neden insanlar hala gözlerini bazı şeylere kapatıyorlar görmek istemiyorlar.

Siz de biliyorsunuz ki bu konu hakkında birçok belge var. Soykırım tarihi müzemiz var ve bu müze benim ışığım. Açıkça söylemek gerekirse soykırım müzesine yalnızca bir kez gittim. Çünkü gittiğim anda hissettiklerim ordayken sanki o andaymışım gibi hissettim. Büyükbabam Muşlu ben de Muşluyum. Soykırım zamanında büyükbabam Muştan ayrılmak zorunda bırakıldı. Sonrasında da dedem Ermenistan'a geldi fakat biliyorum ki ben Muşluyum. Anlayamıyorum neden ben oraya gidemiyorum neden oradakiler bizi anlamıyoruz neden bazı şeyleri tanımıyorlar ve hatta oralarda yaşıyorlar. Orası anne toprağımız oralarda sırf Ermeni oldukları için öldürüldüler. Bu gerçekten çok kötü bir durum çünkü sen birisini öldürdüğün zaman belki hiçbir şey hissetmeye bilirsin fakat eğer bir çocuğun varsa babasının birini öldürdüğünü kabul etmek istemez. Yani demek istediğim çocukları bu olayı tanımak istemezler hiçbir şey olmamış gibi davranırlar. Fakat sonunda bu olayın olduğu anlaşılır. Şayet gözlerinizi tüm gerçekliğiyle açarsanız her şeyi anlayabilirsiniz. Soykırım müzesine gittiğinizde bazı şeyleri hissedebileceksiniz. Anlayacaksınız ki gerçekten de bir şeyler olmuş.

Soykırım müzesindeyken neler hissetmişsiniz?

Neler yaşadıklarımı hissedebildim. Oralardan sürülüyorken neler hissettiklerini, birçok insan ölüyordu açlıktan yiyecek hiçbir şeyleri yoktu. Daha fazla hatırlamak istemiyorum açıkçası bana bunları hatırlatan sadece kitaplar değil o zamanla ilgili resimler de var. Bu gerçekten berbat bir durum olaylarla ilgili birçok resim var ama hala gözlerinizi yumuyorsunuz. Fakat ben olaylara gözlerimi yummayacağım çünkü hafızamda gördüklerimden daha fazlası var. Neler olduğunu biliyorum sizin büyük babalarınızın neler

yaptığını, torunlarının bunları kabul etmediklerini, hiç kimsenin Ermeni halkına kucak açmak istememesi. Neler olduğunun farkındayım ve aynı şeylerin tekrar yaşanmasını istemiyorum.

İkinci Dünya Savaş'ında Almanların birçok kişiyi öldürdüğünü fakat bunu sonrasında tanıdığından bahsetmişsiniz. Torunları bunu kabul etti bu olay ne ifade ediyor sizin için?

Bu çok önemli bir durum çünkü insanlar geçmişlerinden ayrılamazlar. Araştırmak ve geçmişini öğrenmek zorundadır.

Sizden önce bazı genç Ermeni arkadaşlarla röportaj yaptım ve onlar bu olayları o dönemde yaşamadıkları için tam anlamıyla yani büyükbaba veya büyükanne gibi hissedemediklerini söylediler. Olayların geçmişte kaldığını ve onlar gibi hissedemediklerini söylediler. Bunun hakkında ne düşünüyorsunuz?

Her şey değişebilir fakat insanlar asla değişmezler. Bizim hayvanlardan farkımız insanlar düşünebiliyor ki düşünmelilerdir. Soykırım tarihten gelen koca bir hatadır bunu sadece Ermeni soykırımı için söylemiyorum. Her soykırım bir hatadır. Bu şu anlama geliyor birçok insan sırf ırkından dolayı öldürüldü sırf Ermeni diye öldürülmesi gerçekten korkunç.

2-) Sizce Türk- Ermeni kültürleri birbirini etkilemiş midir? Varsa benzerliklerden bahsedebilir misiniz?

Yalnızca geçmişten kaynaklı değil şuanda da biz komşu ülkeleriz ve birbirimizi etkilemiş olmamız normaldir. Mesela birkaç kelime Türkçeden gelmiştir “düşeş”²²³ gibi. Dürüst olmak gerekirse yalnızca Türkçe değil İngilizce de kullanmayı sevmiyorum. Yalnızca Ermenice konuşmaya çalışıyorum mesela tamam demek için “okey” yerine Ermenicesini söylemeyi tercih ediyorum. Türkiye’de yaşayan Ermeniler veya ben burada yaşıyorum yani sizin kültürünüzde tabi ki Ermenililerin etkisi var keza bizde de Türklerin etkileri var. Sizin kültürünüz tabi ki bizi etkiledi bizim kültürümüzün sizi etkilediği gibi.

²²³ “Düşeş” kelimesi aslında Farsça bir kelimedir.

Yemek konusunda “dolma” ortak fakat Ermenililerin. Lahmacun bildiğim kadarıyla Arap ülkelerinden geldi yanlış hatırlamıyorsam Suriye’den yani lahmacun Ermenililerindir gibi bir şey söyleyemem.

Müzik konusunda da aynı müzik melodisine sahibiz daha doğrusu Ermenistan’da Türk melodisiyle karışmış bir müzik tarzı var fakat dürüst olmak gerekirse ben bu Türk melodisiyle karışmış Ermeni müziğinden nefret ediyorum. Çünkü bence Türk müziği Türkçe olmalı Ermeni müziği de Ermenice. Gerçek Ermeni müziğini gerçekten çok seviyorum. Ayrıca birçok Türk sarkıcı da tanıyorum mesela Tarkan gibi. Asıl demek istediğim önemli olan iyi şarkı veya kötü şarkı değil, ana dilinde şarkı söylemesidir.

3-) Türk- Ermeni ilişkilerinin normalleşebileceğine inanıyor musunuz? Niçin ve Nasıl?

Bence normalleşmesi gerekiyor çünkü sonuç olarak biz birer komşu ülkeleriz. Soykırım açısından biz bunları unutamayız her şeyden önce Ermeni halkı soykırımı en kötü şartlarda yaşamış ve bunu unutan taraf olması beklenemez. Çocuklarıma 1915’i öğretiyorum neden bu olayların yaşandığı niçin hepsini ayrıntısıyla öğretmeye çalışıyorum. Çünkü onların en olduğunu bilmesi gerekiyor. Beraber soykırım müzesine gittiğimizde bunlar ne diye soruyorlar ben de olayları en ayrıntısıyla açıklayamıyorum.

Eğer siz soykırımı tanımazsanız bizde bu durumdan ötürü üzgün olmadığınızı ve bizi anlayamadığınızı düşüneceğiz. Geçmişimizi unutamayız milletler germişini unutursa zaten bir geleceğe sahip olamazlar. Hatta bununla ilgili güzel bir söz vardır: “ Geçmişini unutma, bugününü yaşa, geleceğini düşün” gelecekte kalma anını yaşa gibi.

Peki, sınırın durumuyla ilgili neler düşünüyorsunuz?

Eğer sınır açılırsa gelecekte aynı şeylerin tekrarlanamayacağını bir garantisi yok. Eğer siz geçmişte yaşanan olayları tanımazsanız gelecekle ilgili endişelerimiz olacaktır. Çünkü eğer siz hiçbir şeyin olmadığını söylerseniz ilerde aynı şeyleri yaşarsak da aynıını söyleyebilirsiniz. Yani bu durumdan ötürü üzgün olmayan kişi durumu anlamamıştır ve gelecekte de aynı şeyleri yapabilir.

Yani siz gelecekte de aynı şeylerin yaşanabileceğini düşünüyor musunuz?

Umuyorum ki yaşanmayacak çünkü biz artık çok güçsüz değiliz. Yalnız sizin kuşağımızın bu durumu anlaması ve bu durumdan ötürü üzgün olduğunu bilmek zorundayız. Mesela biz para konusunda hiç konuşmadık. Benim büyükbabalarımın sizin bankanızda paraları var ayrılırken sizin bankanızda kaldı. Ayrıca topraklarımızdan da bahsetmedik Muş, Ani gibi. Oralar bizim memleketimiz yani o topraklarda yaşıyorduk, tarihimizin izleri o topraklarda. Siz bunları silemezsiniz her açıdan tarihle ilgili kitaplarını okumanız gerekiyor. Olaya her açıdan bakan birçok kitap var bunları okumalısınız en doğru bilgiyi farklı bakış açlarına bakarak öğrenebilirsiniz.

4-) Bu iki toplum arasındaki problemlerin çözümünde sizce hangi taraf ilk adımı atmalı?

Tabi ki soykırımı tanımayan taraf ilk adımı atmalı. Bir şeyler yapma sırası tabi ki sizde. İlişkilerimizin iyi olmasını istiyoruz. Şu da var ki komşu olduğunuz ülkeyle beraber yaşamanız gerekiyor, sonuç olarak toprağınızı değiştirmek gibi bir şansınız yok. Şöyle düşünün ki dört komşunuz var bunlardan biri sizin büyükbabalarınızı öldürmüş. Siz bunu biliyorsunuz büyükbabalarınız onlar tarafından öldürüldü ve onlarla yaşıyorsunuz. Yarın bir gün anavatanınıza gitmek isteyip oradakilere “Merhaba mutlu yıllar” demek isteyebilirsiniz fakat yapamazsınız. Çünkü büyükbabalarınızın neler yaptıklarını biliyorsunuz. Bekliyorsunuz ki bir gün gelecekler ve “ Merhaba, ben bütün her şeyin farkındayım, büyükbabalarımın neler yaptıklarını biliyorum bu gerçekten korkunç bir durum sizin neler hissettiğinizi anlayabiliyorum.” Fakat şayet hiç biri gelmezse de siz yine onlarla yaşarsınız. Yaşarsınız fakat onların hatırlamaları içinde her zaman komşu olarak oradasınızdır. Şayet üzgün olduklarını söylerlerse anlarsınız ki evet dedeleri yapmış fakat torunları bunun farkındalar. Torunların dedeleriyle aynı olmadığını anlarsınız. Aynı şekilde düşünmediklerini ve gelecekte de aynı şeylerin yaşanmayacağından emin olursunuz. Fakat öyle olmadı bu sebeple size bazı şeyleri hatırlatmak için biz her daim burada olacağız.

Şayet bu durum tanınırsa sizin düşüncelerinizde neler değişecek?

Bu durumu anlatan Ermenice bir cümle var: “Türk her zaman Türk’tür.” Bu şu anlama geliyor ki biz Türklerin değişebileceğine inanmıyoruz. Şayet değişirseniz yani soykırımı tanırırsanız tabi ki bazı şeyler değişecek. Anlayacağız ki bu cümle doğru değil. Bu

milletle veya ülkeyle ilgili değil öncelikle hükümetlerle ilgilidir. Hükümetiniz değişmeli veya bu konu hakkında düşünmelidirler.

5-) Türklerin Ermenililer hakkındaki düşünceleri konusunda bir fikriniz var mı?

Her zaman gazete okuyan biriyim yalnızca Ermeni gazeteleri değil uluslararası gazeteleri ve haberleri takip ediyorum. Ayrıca Türk makaleleri bulmaya çalışıyorum ki bir Türk makalesi buldum orada Türk insanları Ermeni soykırımından ötürü üzgün olduklarını söylüyorlar. Biliyorum ki birçok Türk vatandaşı da bununla aynı fikirde. Eminim her Türk böyle düşünmüyor fakat sonuç olarak bazı insanların aksini düşündükleri de doğrudur.

6-) Sizce Ermeni Diasporası Türk- Ermeni ilişkilerini ne yönde etkiliyor?

Diasporadan bahsettiğimde onların neden var olduğunu anlayacaksınız. Soykırım sebebiyle diaspora meydana geldi. Soykırımdan sonra tüm Ermeni halkı değişik ülkelere dağıldılar bunlar arasında; Amerika, Kanada, Fransa gibi çeşitli ülkeler var. Bu ülkelerde Ermeni Diasporaları var. Şayet diasporanın düşüncelerine bakacak olursanız soykırımdan sonraki diasporayı orada bulacaksınız. Yani demek istediğim başka diasporalarda var fakat birçok diaspora soykırımdan sonra ortaya çıktı. Tabi ki diasporada bulunan kişiler o dönemde yer değiştirilmek zorunda bırakılan Ermenililerin torunlarıdır. Her şeyden önce onlar hiçbir şey hatırlayamıyorlar fakat bir şeyler yapmak istiyorlar. Mesela Kanada’da yaşayan bir Ermeni anlayabilir ki o Kanada’ya kendi istediği için gitmedi. Dedeleri yer değiştirilmeye maruz bırakıldığı için o orada. Tabi ki biz soykırımı unutamayız çünkü orada yaşayanlar benden daha çok düşünüyorlar bunları. Çünkü ben burada yaşıyorum belki de ben onun kadar düşünemiyordum. Maalesef ki o neden Kanada’da olduğunu biliyor.

Diaspora insanları bir araya getiriyor, onları organize ediyor. Belki de 24 Nisanı hatırlatmak için bir araya getiriyor. Yani soykırım olayını hafızalarda canlı tutmak için bazı organizasyonlar düzenliyor. Herkese o günü hatırlatmak için o günü anlayabilmeleri için yardım ediyorlar. Diasporada bulunanların hiçbiri ne Muş’ta ne Bartın’da yaşamamışlar çünkü dedeleri yer değiştirmek zorunda bırakıldılar.

7-)Türk- Ermeni ilişkileri üzerine yürütülen hükümet politikalarını destekliyor musunuz?

Evet destekliyorum. Hatırlarsınız ki 3 yıl önce Türk-Ermeni maçı düzenlendi ve sizi davet ettik. Birçok Türk buraya geldi ve biz gerçekten yakın ilişkiler kurduk. İnsanlar arasında gayet iyi ilişkiler vardı.

Düşünmüyorum ki hükümetimiz bundan daha fazlasını yapsın. Bence onlar ilk, ikinci ve fazlası olan birçok adımı attı. Türk-Ermeni maçını biz başlattık ve sizin hükümetinizi davet ettik. Fakat artık bazı şeylerin değişmesi gerekiyor. Madem hiçbir değişiklik olmayacak demek istediğim sizin tarafınızdan hiçbir değişiklik olmayacak neden başka bir adım atalım ki? Şayet ilk adımı atıyorsak karşılığında sizin de bir adım atmanız gerekiyor. Belki çok büyük bir adım değil ama sonuç olarak bir adım. Biz bir adım attık ve buna karşılık siz hiçbir adım atmazsanız niye başka bir atalım?

Biz sizi davet ettik sonrasında da siz geldiniz. Hükümetiniz her zaman Azerbaycan ile bir şeyler yapmamız gerektiğini söylüyor. Hükümetiniz her daim ilişkilerimizin önüne Azerbaycan'ı koyuyor. Biz şuanda bir havaalanı açıyoruz. Hükümetiniz açmamamız gerektiğini söylüyor. Bu durumda Türk- Ermeni ilişkileri diye bir şey yok Azerbaycan-Ermenistan ilişkileri oluyor ve bunu sizin hükümetiniz önümüze koyuyor. Sonuç olarak bizim iki adımımıza karşı hükümetiniz hiçbir adım atmadı ve bu sebeple ilişkilerimiz gün geçtikçe kötüleşiyor.

8-) Sizin açınızda Türkler ve Azerbaycanlar arasında bir fark var mı? Var ise bu farklılıklar nelerdir?

Açıkça söylemek gerekirse bana göre onlar aynılar. Evet, belki farklı milletten olabilirler fakat onlar aynı düşünüyorlar. Dinleri açısından da aynılar. Kalpten inanıyorum ki her ikisi de ülkemiz için birer düşmandır. Türkiye’de Hrant Dink öldürüldü ve katili serbest aynı şey Azerbaycanlı biri Ermeni askerini öldürdü ve şimdi özgür. Bu sebeple benim gözümde ikisi de aynıdır. Belki çok az bir farklılık var böyle düşünmemin sebebi de bizim iyi ilişkiler kurmaya meyilli olmamız buna karşılık Azerbaycan’la ise hiçbir ilişkimiz olmamasıdır. Bunun tam tersi de olabilir yani Türkiye ile hiçbir ilişkimizin olamaması buna karşılık Azerbaycan ile ilişkilerimiz iyi olması. Bunu duruma göre değiştir.

9-)Türkçe biliyor musunuz? Biliyorsanız nasıl öğrendiniz?

Evet, birkaç kelime biliyorum: “bir, iki, hayat” gibi.

10- Türkiye ve Tükler hakkında bizimle paylaşabileceğiniz bir anınız var mı?

Türkiye’de bir arkadaşım var, açık söylemek gerekirse Türkiye’ye hiç gitmek istemiyorum. Mesela bir yere gitmek istediğimde özellikle Türkiye’yi tercih etmiyorum. Çünkü orada paramı harcamak istemiyorum. Düşünüyorum ki eğer Türkiye’de paramı harcarsam o para direk orduya gidecek. Mesela Türk markası hiçbir şey giyinmiyorum ve almıyorum. Türkiye’nin barkod kodu 869 bunu biliyorum ve özellikle bakıyorum ve almıyorum. Sorularınıza başından beri dürüstçe cevap veriyorum bu da öyle yani bir alışverişe gittiğimde Ermeni malını almaya özen gösteriyorum Türk malıysa özellikle onu tercih etmiyorum ve başka bir mağazaya gidiyorum. Eğer bulamazsam Çin malı aramaya başlıyorum.

Sorularımız burada bitti vaktinizi ayırdığınız için teşekkürler.

Aram, 41, Erkek, Asistan Profesör

1-)Daha öncesinde hiç Türk’le tanıştınız mı? Eğer yanıtınız Evet ise, izlenimleriniz nelerdir; Hayır ise, tanışmak ister misiniz?

Evet, fakat Ermenistan’da değil, yurt dışında tanıdım. Çünkü Almanya’da çok Türk var. Tanıdığım Türkler iyi insanlardı.

2-)Türk- Ermeni ilişkilerinin normalleşebileceğine inanıyor musunuz? Niçin ve Nasıl?

İlişkiler daha iyiye gitmeli. Umarım daha iyi olur. Elbette ki Türk tarafı soykırımı tanımalı ve bu iyi ilişkiler için bir temel oluşturacaktır. Ama öncelikle, Türkiye-Ermenistan sınır kapılarını açmak ve diplomatik ilişkiler kurmak daha iyi olacaktır. Bunların her ikisi de soykırımın tanınmasına bağlıdır.

3-)Bu iki toplum arasındaki problemlerin çözümünde sizce hangi taraf ilk adımı atmalı?

Ermenistan tarafından bir adımı zaten attı. Fakat bence sorun Türk tarafında. Türk hükümeti soykırım hakkında bir şey duymak ya da sınırları açmayı ve diplomatik ilişkileri başlatmayı istemiyor. Türk hükümeti Azerbaycan sorunuyla, Karabağ sorununa bağlı olarak hareket ediyor ve bu da işi zorlaştırıyor.

4-) Türklerin Ermenililer hakkındaki düşünceleri konusunda bir fikriniz var mı?

Bence Türk halkı tarih hakkında doğruları bilmiyor. Bu benim düşüncem, çünkü 19. Yüzyılda olanlar sıradan Türkler tarafından bilinmiyor, Türk hükümeti gerçeklerin Türk halkı tarafından bilinmemesi yönünde bir politika izliyor. Çünkü insanlar gerçeği bilmiyorlar ve böyle bir şeyin olmadığını ve bunun sadece bir Ermeni düşüncesi olduğunu düşünüyorlar. Bu tarih ve bu gerçek, bununla ilgili birçok belge var. Sadece Ermeni kaynaklarında değil aynı zamanda Türk kaynaklarında da var. Almanya'da, ABD'de ve dünyanın her yerinde birçok belge var.

Ben bunun yaşandığına ve gerçek olduğuna inanıyorum. Yapılacak şey, bunu tanımak ve iyi ilişkiler geliştirmek. Aynı şey Yahudilere karşı Almanya'da da yaşandı ve onlar bunu tanıdı şimdi birbirleriyle ilgili hiçbir problemleri yok. Türk tarafının neden bunu tanımadığını anlayamıyorum. Ermeni halkı yaşananları unutamıyorlar, unutmak imkânsız. Benim büyük annem ve babam Diyarbakır'a yakın olan bir yerden göç etmişler. Neden Türkiye'den Ermenistan'a geldiler. Eğer buraya gelmeseydiler, öldürülecektiler. Bu doğru ve herkes bunu biliyor. Türk hükümeti bir tarih komisyonunun bunu çözebileceğini söylüyor. Bence böyle bir şey olamaz. Ermenistan'da bizim bir deyişimiz vardır; bir insanın ya da organizasyonun bir sorunu çözmek istemediği zaman bununla ilgili bir komisyon kurmalıyız der. Bu bir nevi gerçekte problemi çözmek istemediklerinin ve sadece çözmek istiyormuş gibi görünmek istediklerine bir işarettir.

5-) Sizce Ermeni Diasporası Türk- Ermeni ilişkilerini ne yönde etkiliyor?

Bence bu Ermeni diasporası için daha zor. Diaspora sıradan Ermeni vatandaşlarından daha duyarlıdır. Çünkü Ermeni diasporası yapılanların kurbanı. Ermeni Diasporası neden var? Bunun sebebi soykırım. Birçok insan Türkiye'nin farklı bölgelerinden bu soykırım sebebiyle ayrıldı. Ermeni diasporası bunun gerçekten yaşandığının bir kaynağıdır. Biz çok büyük bir Ermeni diasporasına sahibiz. Neden bir Gürcü diasporası yok? Bir soykırım yaşamadılar ve ülkelerini terk etmek zorunda kalmadılar. Bu da yaşananlara bir işarettir. İnsanlar öldürülmemek için evlerini terk ettiler ve başka yerler buldular.

6-)Türk- Ermeni ilişkileri üzerine yürütülen hükümet politikalarını destekliyor musunuz?

Evet. Bence bir komisyon oluşturma fikri mantıklı değil. Bizim hükümetimiz sınırları açmayı ve diplomatik ilişki kurmayı isterken Türk hükümeti bunu istemiyor. Bu bir soru işareti. Ben bunu anlayamıyorum. Eğer Türkiye kapıları açarsa AB'ye girecek, kapılı sınırlarla bu mümkün değil. Neden bunu istemiyor? Bu bir problem ve ben bunu anlayamıyorum. Tarım, ekonomi gibi konularda Ermeni politikasını desteklemiyorum fakat ilişkiler ya da soykırım konusunda hükümet ile aynı fikirdeyim.

7-) Sizin açınızda Türkler ve Azerbaycanlar arasında bir fark var mı? Var ise bu farklılıklar nelerdir?

Birçok Azeri tanıdığım var. Almanya'da da birçok Azeri öğrencim var. Onlarla iyi ilişkiler içindeyim. Bence Azeriler ve Türkler arasında çok küçük farklar var. Diller ve coğrafya aynı.

8-)Türkçe biliyor musunuz? Biliyorsanız nasıl öğrendiniz?

Birkaç kelime biliyorum. İsviçre'de pratik yapma imkânım oldu. Çünkü İsviçre'de Türkiye'den gelen ve Türkçe konuşan büyük bir Ermeni diasporası var. Hatta bu insanların çoğu Ermenice bilmiyorlar.

9-) Türkiye ve Türkler hakkında bizimle paylaşabileceğiniz bir anınız var mı?

Türklerin de yer aldığı bazı konferanslarda bulunmuştum. İyi insanlardı. Soykırım, sınır kapıları ve diplomatik ilişkiler haricinde her şey hakkında konuşabildik. Fakat bence ilk adım sınır kapılarının açılması ve insanların bir araya gelmesi, birbirlerini tanıması gerekir. Ermeni tarafı sınırların açılması için hazır.

Ani, 19, Kadın, Öğrenci

1-)Daha öncesinde hiç Türk'le tanıştınız mı? Eğer yanıtınız Evet ise, izlenimleriniz nelerdir; Hayır ise, tanışmak ister misiniz?

Evet, onunla Amerika'da tanıştım. Çok fazla kaynaşmadık sadece bir saat görüştük. İyi biriydi.

2-) Sizce Türk- Ermeni kültürleri birbirini etkilemiş midir? Varsa benzerliklerden bahsedebilir misiniz?

Tabi ki evet çünkü bizler sınırlar ve tarihimiz sebebiyle çok yakınız. Dış görünüşümüzün çok benzer olduğunu söyleyebilirim; koyu renk saçlar ve gözler çok benzer. Müzik bence benzer değil. Bizim ulusal müziğimiz oldukça karmaşık ve farklı ülkelerden alınan müziklerin karışımı gibi.

3-) Türk- Ermeni ilişkilerinin normalleşebileceğine inanıyor musunuz? Niçin ve Nasıl?

İlişkilerin düzeleceğini sanmıyorum. Geçmişimiz sebebiyle acı içindeyiz. Ülkem geçmişte olanları ne affedebilir ne de unutabilir. Türkiye'nin bize karşı tutumu; soykırımla yüzleşmemek şeklindedir. İyi ilişkiler içinde olamayız. Tabi ki bu Türkiye'den birisiyle karşılaştığımızda ona karşı agresif davranmalıyız anlamına gelmiyor.

4-) Bu iki toplum arasındaki problemlerin çözümünde sizce hangi taraf ilk adımı atmalı?

Ülkemi ve milletimi tanıyorum. Ermenistan'ın ilk adımı atacağını sanmıyorum çünkü bir şeyin doğru olmadığını hissettiğinde ilk adımı atmak gerçekten zordur. Eğer haksız olduğunu hissediyorsan ilk adımı atarsın. Bu hayatın temel bir kuralıdır.

5-) Türklerin Ermenililer hakkındaki düşünceleri konusunda bir fikriniz var mı?

Hrant Dink olayında, Türk insanların da doğruyu savunabileceklerini gördüm ve neyin doğru neyin yanlış olduğu hakkında iyi düşünceleri olduğunu da gördüm. Bence bir insanın nereden olduğunun önemi yok, herkes duygulara, sağduyuya ve bazı düşüncelere sahip. İyi ya da kötü bir insan olabilirsin bunun nereli olduğunla bir ilgisi yok.

6-) Sizce Ermeni Diasporası Türk- Ermeni ilişkilerini ne yönde etkiliyor?

Burada herhangi bir şey olduğunda Ermeni diasporası ülkenin dışından tepki verebiliyor. Bu açık ki düşünme şeklimizi ve yaptıklarımızı etkiliyorlar. Bazen bizi yargılıyorlar bazen bizim için çabalıyorlar. Ben diasporanın bize etkisinden memnunum.

7-)Türk- Ermeni ilişkileri üzerine yürütülen hükümet politikalarını destekliyor musunuz?

Ülkemde bir politika olduğunu düşünmüyorum. Onlar da Türkiye gibi hiçbir şey yapmıyorlar. Hiçbir hareket yok bu yüzden hiçbir şeyin olacağını sanmıyorum.

8-) Sizin açınızda Türkler ve Azerbaycanlar arasında bir fark var mı? Var ise bu farklılıklar nelerdir?

Bence oldukça benzerler fakat bazı yönleriyle de ayrışıyorlar. Azerileri sevmiyorum bu benim kişisel düşüncem çünkü onlar çok agresifler.

9-)Türkçe biliyor musunuz? Biliyorsanız nasıl öğrendiniz?

Hayır, Türkçe bilmiyorum.

10-) Türkiye ve Türkler hakkında bizimle paylaşabileceğiniz bir anınız var mı?

Bu konuda memnunum çünkü kötü bir geçmişe sahip değilim. Her hangi bir yakınımı soykırım sebebiyle kaybettim. Hiçbir akrabam Türkler yüzünden ölmedi bu yüzden kötü bir anıya sahip değilim. Daha çok TV, tarih ve diğer insanların anlattıklarından biliyorum.

Lia, 24, Kadın, National Academy of Sciences’da PhD adayı-

“Genç Türkolojistler Kulübü”nün kurucusu ve başkanı

1-)Daha öncesinde hiç Türk’le tanıştınız mı? Eğer yanıtınız Evet ise, izlenimleriniz nelerdir; Hayır ise, tanışmak ister misiniz?

Evet, birçok Türk’le tanıştım ve hatta birçok Türk arkadaşım var. Bu sanırım her şeyi açıkça gösteriyor.

2-) Sizce Türk- Ermeni kültürleri birbirini etkilemiş midir? Varsa benzerliklerden bahsedebilir misiniz?

Evet, ikisi de birbirini etkiledi. Yalnızca ikisi de değil bölgedeki İran gibi diğer kültürler de bunları etkiledi. Bu tamamen uzun yüzyıllar boyu birlikte yaşamış insanlar için çok normal. Kültürel etki dünyanın her yerinde var ve Ermeni-Türk kültürleri de kesinlikle

istisna değil. Bir Şekilde akrabalıklarda ve genel sosyal davranışlarda benzerlikler fark edilebiliyor.

3-) Türk- Ermeni ilişkilerinin normalleşebileceğine inaniyor musunuz? NiÇin ve Nasıl?

10 yıl önceki duruma kıyasla, evet en azında halklar düzeyinde daha iyi olacaklardır. Fakat hala yapılması gereken çok Şey var, Türk devletinin Türk-Ermeni tarafları arasında yeniden yakınlaşma iÇin ön koşul koyma politikası gibi. Sadece Türkiye Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesini n koŐulsuz olarak kabul ederse, iki taraflı ilişkiler geliŐtirilebilir.

4-) Bu iki toplum arasındaki problemlerin üzümünde sizce hangi taraf ilk adımı atmalı?

Bu soru iÇin devletler ve halklar temelinde cevap değişiyor. Halklar aslında gerÇek deęiŐiklikleri yapmıyorlar. Devletler bu konudaki en önemli aktörler ve ben düŐünceme göre ilk adımı n koşullar koyarak görüşmeye yaklaŐmayan devlet atmalı yani Türkiye.

5-) Türklerin Ermenililer hakkındaki düşünceleri konusunda bir fikriniz var mı?

Bu konuda çok araştırma yapmadım, kişisel deneyimlerimin bana izin verdiği kadarıyla bazı Türkler Ermeniler hakkında hiÇbir gerŐeęi bilmiyorlar, ama bunlar bir “tehdit” oluŐturuyorlar ve Ermeni soykırımını hakkında konuŐanları “yalancılar” olarak adlandırıyorlar. Ama diğer bir aÇıdan da tarihsel gerŐekleri kabul edip anlayan ve Ermenilerden çok daha yapıcı olan Türkler var.

6-) Sizce Ermeni Diasporası Türk- Ermeni ilişkilerini ne yönde etkiliyor?

Bence Ermeni diasporası Türk-Ermeni ilişkilerinde bir çeŐit etkiye sahip, fakat bu sadece Türk diasporasının etkisi kadar. Memnun olunacak ya da olunmayacak bir Şey yok bu sadece bir gerÇek. Bence bu etki normal. Dünya zerindeki diğer tüm diasporalar gibi ilgilendikleri konulara ilişkin farklı politik olaylar üstünde etkiye sahipler, yani neden Ermeni ya da Türk Diasporası böyle bir etkiye sahip olmasın?

7-)Türk- Ermeni ilişkileri üzerine yürütülen hükümet politikalarını destekliyor musunuz?

Evet destekliyorum.

8-) Sizin açınızda Türkler ve Azerbaycanlar arasında bir fark var mı? Var ise bu farklılıklar nelerdir?

Evet, çok farklılar. Bunun hakkında çok uzun konuşabilirim ancak kısaca değinmek gerekirse; bölge olarak ayrılıyorlar, bazen farklı etnik oluşumlara sahipler, kültür olarak da çok farklılar Azeriler Sovyet ve İran etkisine sahipler. Dil olarak da fark edilir bir yakınlık var.

9-)Türkçe biliyor musunuz? Biliyorsanız nasıl öğrendiniz?

Evet, Türkçe biliyorum. Tüm Türk çalışmalarımın bir parçası olarak Türkçe öğrenmeye karar verdim.

10-) Türkiye ve Türkler hakkında bizimle paylaşabileceğiniz bir anınız var mı?

Kesinlikle Türkiye’de olmayı çok seviyorum, öncelikle bu benim profesyonel ilgi alanlarımla alakalı ikinci olarak da orada birçok arkadaşım var ve onlarla orada buluşmak ve eğlenmek çok güzel. Türkiye’ye yaptığım her bir ziyaret birbirinden eğlenceliydi. Şu an aklıma özel bir anım gelmiyor. Belki bunun sebebi birçok güzel anımın olması ve bunları birbirinden ayıramıyor olmamdır.

İsimsiz, Kadın, 23, Öğrenci

1-)Daha öncesinde hiç Türk’le tanıştınız mı? Eğer yanıtınız Evet ise, izlenimleriniz nelerdir; Hayır ise, tanışmak ister misiniz?

Evet, Türkiye’den birçok tanıdığım var. Birkaç istisnanın dışında, genellikle Türklerle iyi iletişimler kurarım.

2-) Sizce Türk- Ermeni kültürleri birbirini etkilemiş midir? Varsa benzerliklerden bahsedebilir misiniz?

Kültür teriminin tanımı çok geniş olduğu için, sadece Türk ve Ermeni kültürlerinin sadece bazı yönleriyle birbirlerinden etkilendiklerini söyleyebilirim.

3-) Türk- Ermeni ilişkilerinin normalleşebileceğine inanıyor musunuz? Niçin ve Nasıl?

Sadece Türkiye ve Ermenistan arasında 2009'da protokoller imzalandığında kısa bir dönem ilişkilerin düzeleceğini ummuştum. Bugünlerde, sadece her iki ülkenin sivil toplumunun ilişkileri normalleştirmeye bir yol bulabileceğine inanıyorum.

4-) Bu iki toplum arasındaki problemlerin çözümünde sizce hangi taraf ilk adımı atmalı?

Bence her iki toplumun da çoktan birbirine karşı ilk adımı attığı için Türk hükümetinin inisiyatif alması gerekir. Ermeni ve Türk sivil toplum kuruluşlarının iş birliği yaptığından beri yıllar geçti ve hangi tarafın gerçekten ilk adımı attığını söylemek zor.

5-) Türklerin Ermenililer hakkındaki düşünceleri konusunda bir fikriniz var mı?

Genelleştirmek zor fakat kendi deneyimlerimden fark ettiğim tek şey; son zamanlarda her iki toplumun da birbirlerini birer düşman olarak algılamayı bıraktıklarıdır.

6-) Sizce Ermeni Diasporası Türk- Ermeni ilişkilerini ne yönde etkiliyor?

Bence etkiliyor. Bununla birlikte, Ermeni diasporası Türkiye Cumhuriyetine karşı önyargılara sahip olmasının nedenleri var; Ermeni soykırımının kurbanlarına doğrudan bağları olmaları gibi.

7-)Türk- Ermeni ilişkileri üzerine yürütülen hükümet politikalarını destekliyor musunuz?

Evet destekliyorum.

8-) Sizin açınızda Türkler ve Azerbaycanlar arasında bir fark var mı? Var ise bu farklılıklar nelerdir?

9-)Türkçe biliyor musunuz? Biliyorsanız nasıl öğrendiniz?

Evet, Türkçe biliyorum. Türkçe öğrenmeye karar verdim çünkü Türkiye ve Türk dili tarihi ve ülkenin ve kültürünün tarihi hakkında daha geniş bilgiler edinmek istedim. Ayrıca dil bu durum içinde daha fazla bilgi edinebilmek için bir araç.

10-) Türkiye ve Türkler hakkında bizimle paylaşabileceğiniz bir anınız var mı?

Ankara'da bir yıl bulunduğum ve İstanbul'a yaptığım ziyaretler sebebiyle Türkiye ve Türklerle ilgili birçok anım var. Detaylara inmeyi çok tercih etmiyorum fakat söylemek istediğim bir şey var o da; Türkiye'de yaşarken bir kez daha anladım ki, hükümetlerin ve polis veya memurlar gibi hükümet temsilcilerinin tutumları genel olarak halkın, işçilerin, herhangi bir büfedeki çalışanın ve diğerlerinin tutumlarından ayrılıyor.

Suren, 27, Erkek, Öğretmen

1-)Daha öncesinde hiç Türk'le tanıştınız mı? Eğer yanıtınız Evet ise, izlenimleriniz nelerdir; Hayır ise, tanışmak ister misiniz?

Suren: Hayır, daha önce bir Türk ile tanışmadım bu ilk karşılaşmam. İstanbul'u eski Konstantinopol'ü görmeyi çok isterim. Çünkü İstanbul birçok kültürün birleştiği büyük bir şehirdir. Ayrıca bizim batı Ermenistan sizin Doğu Anadolu diye adlandırdığımız bölgeyi de görmek isterim, çünkü büyük annem ve babam Muş'tan gelmişler.

2-) Sizce Türk- Ermeni kültürleri birbirini etkilemiş midir? Varsa benzerliklerden bahsedebilir misiniz?

Suren: Türk ve Ermeni kültürü çok farklı değil çünkü 17. Yüzyılda biz Türkiye'nin bir parçasıydık. Halklar diğerlerinin kültürlerini alabiliyorlar yani asimilasyon olabiliyor.

3-) Türk- Ermeni ilişkilerinin normalleşebileceğine inanıyor musunuz? Niçin ve Nasıl?

Suren: Bilmiyorum, öncelikle insanlar konuşmayı istemiyorlar, savaşmayı tercih ediyorlar. Konsensüs olduğunu görmek istemiyorlar. Kimse bir diğerini dinlemiyor. Bu büyük bir sorun. Bizlerin birbirimizi görmeye konuşmaya ihtiyacımız var, herkes bunun olduğunu biliyor siz de ben de. Almanya çok büyük bir ülke ve yaşananları kabul edebilecek kadar güçlü. Türk politikacılar (halktan bahsetmiyorum) bunu görmüyorlar.

Ben Türk Ermeni ilişkilerinin daha iyi olmasını istiyorum. Biz öncelikle Türk politikacılardan Türk-Ermeni sınırlarının açılmasını istiyoruz. Bu bizim için çok iyi olur fakat onlar bunu istemiyorlar. Eski topraklarımı ziyaret etmek istiyorum. Ben Türkiye'ye başka bir ülkeden geçerek gitmek istemiyorum. Bu doğru olmaz.

4-) Bu iki toplum arasındaki problemlerin çözümünde sizce hangi taraf ilk adımı atmalı?

Suren: Bence Türk politikacılar ilk adımı atmalı fakat Ermeni politikacılar da bunu dinlemeli. Biz savaş istemiyoruz. Biz büyük bir ülke değiliz, Türkiye gibi güçlü değiliz. Türkiye birçok kültürün ülkesi, doğu ve batının buluştuğu bir ülkedir. Sadece bekliyoruz.

5-) Türklerin Ermeniler hakkındaki düşünceleri konusunda bir fikriniz var mı?

Suren: Bence insanlar dinlemeyi öğrenmeli. Gerçek tarihi bilmeliler. Tarih nedir? Tarih her hükümetin kendi istediğine göre yazdığı bir şey. Ben bunu doğru bulmuyorum. Belki biz yanlıyoruz, belki siz ama benim tek istediğim insanların doğruları bilmesi. Birçok Ermeni Türkler Müslüman, biz ise Hıristiyan'ız ve birlikte yaşayamayız diyorlar. Ama bu doğru değil. Biz iki yüz yıl birlikte yaşadık. Ermeniler Türkiye'nin doğusunda en zengin evlerde ve yerlerde yaşıyorlardı. Türk yönetimi Ermenilere birçok ayrıcalık tanıdı. Bunu unutamıyorum. Neden bunlar yaşandı bilmiyorum. Belki diğerleri Ermenilerin Türkiye'de ne kadar iyi yaşadığını gördüler ve bunu istemediler. Gerçekten bilmiyorum. Benim büyük babamın babası Kars'ta yaşıyordu ve şehrin en zenginlerinden biriydi, diğer büyük babam ise Muş'un en zenginlerinden biriymiş. Buraya göç ettiklerinde tüm varlıklarını orada bırakarak geldiler. Şimdi ise Türkler Doğu Anadolu'da yaşamak istemiyorlar. Ermenilerden kalma birçok eski kilise yok ediliyor. Neden? Bunlar birer kültür mirası belki ilişkilerimiz iyi değil ama neden kültürü yok ediyorlar? İranlılar da Müslüman fakat onlar buraya geliyor bizler İran'a gidiyoruz böyle sorunlar yaşamıyoruz.

6-) Sizce Ermeni Diasporası Türk- Ermeni ilişkilerini ne yönde etkiliyor?

Suren: Ermeni diasporası Ermenistan'da yaşayan Ermenilerin birçoğundan daha çok şey yapıyorlar. Onlar hiç bir şey yapmak istemiyorlar. Ermeni diasporasını kimler oluşturuyor? Bu insanlar 1915'te bu sınırlardan ayrılan insanlar. Bu insanlar topraklarını terk etmek istemediler, çocuklarını bu topraklarda büyütmek istediler. Ermeni diasporası birçok diasporadan daha büyüktür. Onlar gerçekten Türk-Ermeni ilişkilerinin daha iyi

olması için çabalyorlar. Türk ve Ermeni hükümetleri ise koltuklarını kaybetmemek için uğraşiyor ve hiçbir şey yapmak istemiyorlar.

7-)Türk- Ermeni ilişkileri üzerine yürütülen hükümet politikalarını destekliyor musunuz?

Suren: Hayır. Söylediğim gibi Türk hükümeti Ermenilere istedikleri hiçbir şey vermek istemiyor.

8-) Sizin açınızda Türkler ve Azerbaycanlar arasında bir fark var mı? Var ise bu farklılıklar nelerdir?

Suren: Türkiye büyük bir ülkedir. Bunu sizin Türk olduğunuz için söylemiyorum. Türkiye büyük bir kültüre sahiptir. Fakat Azerbaycan öyle değil. Kültürleri ve geçmişleri Türkler gibi değil. Sovyetler buraya gelmeden önce bir şeye sahip değillerdi. Azeriler Karabağ konusunda kendi isteklerinin olmasını istiyorlar. Karabağ'ın kendi toprakları olduğunu düşünüyorlar. Tarih hakkında en ufak bir bilgiye sahip her hangi bir insan Karabağ'ın da Nahçıvan gibi Ermeni toprağı olduğunu bilir. Bu Sovyetlerin Gürcistan ve Osetya ile yaptığı şeyin aynısı. 19. Yüzyılda onlar bir ülke değildiler.

9-)Türkçe biliyor musunuz? Biliyorsanız nasıl öğrendiniz?

Suren: Hayır, Türkçe bilmiyorum. Sadece “meclis” kelimesini biliyorum. Meclisinizi kimin inşa ettiğini biliyor musunuz? Bir ermeni mimar inşa etti. Bunu Rusya'da bir programda duymuştum ve çok heyecanlanmışım. Eski Türkiye'de Ermenilerin inşa ettiği birçok yapı var.

10-) Türkiye ve Türkler hakkında bizimle paylaşabileceğiniz bir anınız var mı?

Suren: Benim için sizinle konuşmam çok bir güzel bir anı olacak. Sizinle konuştuğum için çok memnunum. Farklı kültürden insanlarla tarih hakkında konuşmak çok güzeldir.

İki Öğrenci Röportajı

1-)Daha öncesinde hiç Türk'le tanıştınız mı? Eğer yanıtınız Evet ise, izlenimleriniz nelerdir; Hayır ise, tanışmak ister misiniz?

A: İnternette iletişime geçtiğim Türkler var. İngilizcelerimizi geliştirmek için görüşüyorduk. Onlara karşı normal hissettim.

2-) Sizce Türk- Ermeni kültürleri birbirini etkilemiş midir? Varsa benzerliklerden bahsedebilir misiniz?

A: Bu Kafkasya bölgesinde birlikte yaşadık; fakat çok açık benzerlikler yok.

B: Bence Türkler ve Ermeniler birbirlerine benzemiyorlar; ama yıllar önce eminim bazı benzerliklerimiz vardır.

3-) Türk- Ermeni ilişkilerinin normalleşebileceğine inanıyor musunuz? Niçin ve Nasıl?

A: Sanmıyorum. İki tarafın da ilişkileri iyileştirmeye çalışmasına rağmen ilişkilerin iyiye gideceğini düşünmüyorum.

B: Bence soykırım problemi çözülrse, belki ilişkiler iyileşir. Ondan önce Ermenilerin Türklere karşı iyi olacağını sanmıyorum.

4-) Bu iki toplum arasındaki problemlerin çözümünde sizce hangi taraf ilk adımı atmalı?

B: Türkiye ilk adımı atmalı. Çünkü dünyadaki birçok ülke problemleri çözdüler.

A: Bilmiyorum. İki taraf birlikte adım atmalı, biz her zaman adım atarız.

5-) Türklerin Ermenililer hakkındaki düşünceleri konusunda bir fikriniz var mı?

B: Bir Türk'e soykırım hakkında neler düşündüğünü sorduğumda; o bana bu soruyu bana sorma, bu sorun hükümetimizin bir sorunu dedi.

A: Bence bizler bazı uluslar hakkında kötü düşünemeyiz. Çünkü bizler eski insanlarız ve her millette iyi ve kötü insanlar vardır, genel düşünemeyiz.

6-) Sizce Ermeni Diasporası Türk- Ermeni ilişkilerini ne yönde etkiliyor?

B: Türkiye'deki Ermeni diasporası Ermenistan ve Türkiye'yi birbirine bağlıyor. Biz Türkiye'de diasporaya sahibiz ve bence diaspora ilişkilerimizi düzeltiyor.

7-)Türk- Ermeni ilişkileri üzerine yürütülen hükümet politikalarını destekliyor musunuz?

A: Bence yeterli değil. Biz herhalde ilk adımı atarız. Biz Türkiye'nin bizim soykırımımızla yüzleşmesini istiyoruz. Çünkü bu bir gerçektir. Ama Türkiye'nin yanıtını bilmiyorum.

Sizce bu problemi çözenin başka bir yolu var mıdır? Sadece Türkiye'nin soykırımı kabul etmesi mi bu problemi ortadan kaldırır?

B: Belki bizim topraklarımızı geri verirlerse

A: Bence bu çok mantıklı değil çünkü Türkiye topraklarımızı hiçbir zaman geri vermez.

8-) Sizin açınızda Türkler ve Azerbaycanlar arasında bir fark var mı? Var ise bu farklılıklar nelerdir?

A: Bence aynı değil.

B Bence Azerbaycan ve Türkiye de birbirinden farklı. Bence Azerbaycan'da insanlar daha agresifler; çünkü internette tartıştığımızda Azeriler Ermenilere karşı çok agresifler; Türkler onlar kadar agresif değiller. İnternette Azeriler ile konuşamıyorum.

A: Tüm Ermeniler Azerileri sevmezler. Ben de sevmiyorum

B: Her gün askerlerimiz Azeriler tarafından öldürülüyorlar. Bence bu sadece askerlerin yaptığı bir şey değil; hükümetin onlara yaptırdığı bir şey. Ben de onlardan hoşlanmıyorum. Çünkü benim erkek kardeşim de şuan askerde ve onun için korkuyorum.

9-)Türkçe biliyor musunuz? Biliyorsanız nasıl öğrendiniz?

B: Hayır fakat öğrenmek isterim.

A: Ben de öğrenmek isterim.

10-)- Türkiye ve Tükler hakkında bizimle paylaşabileceğiniz bir anınız var mı?

A: soykırım bizim için unutulamaz.

B: sadece bu var iyi bir anımız yok. Türkiye’de hiç bulunmadım. Bence bir gün gidersem babamın söylediğine göre çok güzel bir ülkeymiş; eğer bir gün gidersem tek anım bu olmayacaktır. Türkiye’ye giden Ermenilerin söylediklerine göre dostça yaklaşıyorlarmış.

Türkiye size bu bölgeleri verirse orada yaşayabileceğinizi düşünüyor musunuz? Çünkü yıllar önce orada yaşadınız.

A: Biz bir diasporaya sahibiz onlar geri gelirler.

Sizce diaspora ABD’den Türkiye’ye gelir mi?

B: Hayır biz Türkiye içinde yaşayan Ermenilerden bahsediyoruz.

Bir Türk ile arkadaş olabilir misiniz?

EVET, tabî ki biz arkadaş olabiliriz fakat soykırımını asla unutamayız.

Birini kaybettiniz mi?

Tabî ki büyük babalarımız onların babaları. Onlar Antalya’da yaşıyorlardı. Antalya Ermeni bölgesiydi. Şimdi oraya tatil için giden Ermenilere kızıyoruz. Onlar şimdi bizim atalarımızın kemikleri üzerinde tatil yapıyorlar.

Astgh, , Kadın, Türkoloji öğretmeni- Gazeteci

1-)Daha öncesinde hiç Türk’le tanıştınız mı? Eğer yanıtınız Evet ise, izlenimleriniz nelerdir; Hayır ise, tanışmak ister misiniz?

Evet tanıştım. Farklı Türklerle tanıştım. Mesela milliyetçilerle de tanıştım, barış isteyen kişilerle de, barış isteyen milliyetçilerle de tanıştım.

2-) Sizce Türk- Ermeni kültürleri birbirini etkilemiş midir? Varsa benzerliklerden bahsedebilir misiniz?

Ermenistan ve Türkiye komşu ülkeler. Yüzyıllarca yan yana yaşamışlar. Öğrencilerime de diyorum Ermenicede çok Türk sözleri var. Örneğin ‘kıyamet’ biz ‘kıyamət’ diyoruz mesela dışarısı çok soğuksa kıyamət gibi diyoruz. Çeyize biz ‘ceyez’ diyoruz. Çok benzer şeyler var tabi kültür de etkilenmiş. Türk kahvesi var. Mesela ben Gümrülüym. Gümrü ve Kars komşu ülkeler. Gümrü’den Karsa direk yol olsa yarım saat sürer. Geçen yıl Karsa gittim 10-15 saat Gürcistan’dan gittim iki kapı geçtim ve Kars’a gittim. Kars’a gittiğimde sanki Gümrü’deydim. Çok benzer Gümrü ile. Evleri, sokakları, misafirperverlik aynı Gümrü gibiydi. Hrant Dink diyor ki “iki yakın komşu iki uzak ülke”. Çok yakınız ama aynı zamanda birbirinden çok uzağız.

3-) Türk- Ermeni ilişkilerinin normalleşebileceğine inanıyor musunuz? Niçin ve Nasıl?

Şu an çıkmazda gibi. Protokoller imzalandıktan sonra umutlandık ki her şey normal olacak, sınırları açacaklar ama şu an çıkmazda. Özellikle Karabağ sorunu ve Azerbaycan karıştırıyor ilişkilerimizi ve bu çok olumsuz etkiliyor. Bence Azerbaycan olmasaydı bizim ilişkilerimiz daha önceden de normalleşecekti. Şimdi Türk yönetimi diyor Karabağ sorununu çözmezse biz sınırı açmayacağız. Aynı şeyi Azerbaycan da diyor sınırı açmayın Karabağ sorunu çözülsün sonra açın. Bence biz ayrı ayrı çözeceğiz problemleri. Azerbaycan’la bizim diğer bir problemimiz var Türkiye ile diğer bir problemimiz var.

Türkiye’nin sınırı kapatmasının tek sebebi Karabağ mı?

Tek sebep Karabağ değil ama Türk yönetimi şöyle diyor önce Karabağ sorununu çözün sonra bakalım. Ama Karabağ sorunu olmasaydı Türkiye açacaktı çünkü onların çıkarına da geliyor sınırın açılması. Türk hükümeti sınırın açılmama nedenini Karabağ olarak düşünüyor ama bence Türk toplumu öyle düşünmüyor. Türk toplumu önkoşulsuz olarak sınırların açılmasını istiyor bizim cumhurbaşkanımız da diyor biz önkoşulsuz olarak sınırları açmaya ve ilişkileri normalleştirmeye hazırız. Yani biz şimdi soykırımı tanınmasını istemiyoruz ki önce sınırları açalım sonra diğer sorunlarımız tartışacağız. Ekonomik yönden Ermenistan ablukada bulunuyor. Bunun için ekonomimiz gelişmiyor ya da çok geliyor. Bunun için de yaşam güzel değil, fakirler çok.

4-) Bu iki toplum arasındaki problemlerin çözümünde sizce hangi taraf ilk adımı atmalı?

Top Türkiye de aslında. Türkiye atmalı. Çünkü biz dedik ki biz hazırız, önkoşulsuz olarak sınırı açmaya hazırız. Ama Türkiye koşullar sunuyor.

5-) Türklerin Ermenililer hakkındaki düşünceleri konusunda bir fikriniz var mı?

Bence yeni kuşak, gençler ilişkilerin normalleşmesini çok istiyorlar. Soykırımı kabul edenler de çok Türkiye’de. Ama hükümet değişmezse ya da hükümetin tutumu değişmezse halk bir şey yapamaz.

6-) Sizce Ermeni Diasporası Türk- Ermeni ilişkilerini ne yönde etkiliyor?

Diaspora bizim büyük gücümüz. Çünkü diaspora çok destek veriyor Ermenistan’a. Ermenistan diasporasız yaşamaz. Türkiye’ de diyorlar ki ermeni diasporası karışıyor ve ilişkilerimize engel oluyor. Ama öyle değil. Sadece diaspora soykırımın tanınması konusunda çok aktif bunun için de etkinlikler yapıyorlar bu yüzden Türkiye’den tepki geliyor. Ama diaspora da normalleşmeyi istiyor tabi.

Bu tarihi konuların açılması sizi daha iyiye mi yoksa daha kötüye mi götürecektir? Bu olayın sürekli sıcak tutulması diasporanın bu yönde çalışması sizi nasıl etkiliyor?

Bizim için çok önemli çok önemsiyoruz. Çünkü her ermeni için bu büyük bir acı. Her Ermeni Türk soykırımını tanımmasını istiyor ve her Ermeni elinden geleni yapıyor bunun için. Mesela ben çok önemsiyorum Ermeni soykırımını. Ama ben de önkoşulsuz olarak sınırların açılmasını istiyorum. Ama Ermeni soykırımı hiçbir zaman unutulmaz. Bu acının mirası olarak biz de taşıyoruz bu acıyı. Türkiye’den bu yönde beklentimiz önce Türkiye’nin Azerbaycan’ı unutmaması. Türkiye Azerbaycan’dan daha güçlü daha büyük bir ülkedir. Ve bu konuda karar veren Türkiye Azerbaycan değil. Ben düşünmüyorum ki Türkiye’nin Azerbaycan’dan çıkarları o kadar çok. Benim tanıdığım Türkler diyorlar ki Azerbaycan bize kardeş değil. Azerbaycanlılar diyor Türkler bizim kardeşimiz ama Türkler öyle düşünmüyor bence. Bence iki ülke bir millet deyimi yanlış. Çünkü Azeriler ve Türkler hiç benzemiyorlar. Bizim İran ve Gürcistan sınırimız açık. Karabağ’a gitsek bizi askeri esir olarak alacaklar. Azerbaycan’a biz gidemeyiz onlar da Ermenistan’a gelemezler. Bakü havalimanına gitsek esir alacaklar.

7-)Türk- Ermeni ilişkileri üzerine yürütülen hükümet politikalarını destekliyorsunuz musunuz?

Evet destekliyorum.

Hükümetiniz bu ilişkiler yönünde olumlu adım atsa destekler misiniz?

Tabi ki destekleyeceğiz. Şimdi biz sorduk Türkiye'ye normalleşmeyi istiyormusunuz diye ama Türkiye'den cevap yok. Biz adım atıyoruz. Azerbaycan için de öyle. AGİT MİNSK grubu eş başkanları hep geliyorlar, Minsk grubunun önerilerini kabul ettik, Minsk grubu arabulucu rol oynuyor bu konuda, Azerbaycan önerileri kabul etmiyor. Ateşkesi bozuyor hep. Azerbaycan savaş istiyor biz istemiyoruz.

8-) Sizin açınızda Türkler ve Azerbaycanlar arasında bir fark var mı? Var ise bu farklılıklar nelerdir?

Benim için Azerbaycan Türkleri yok. Azeriler ve Türkler var. Azeriler daha agresif daha saldırgan ve konuşmaya görüşmeye daha kapalı bir millettir. Türkiye'de de var öyleler ama yeni kuşak öyle düşünmüyor. Türklerle daha kolay, Türklerle konuşabiliriz. Sorunlarımızı tartışabiliriz. Azerilerle zaman geçtikçe ilişkilerimiz daha da kötüleşiyor. Mesela annem Bakü'ye gitmeye gitti Sovyet yıllarında ilişkilerimiz o kadar iyiydi. Onlar Ermeni-Türk yakınlaşmasına karşı çıkıyorlar. Çok kötü kabul ediyorlar yakınlaşmayı. Düşünüyorlar ki Türkiye bir gün Ermenilerle ilişkileri iyi olsa Karabağ'ı unutabilir. 'Ermeni haber ' yayını var. Ermeni habere çok kötü küfürler tehditler yapıyorlar. Yeni yılda hediye yapmışlar bize ermeni haberi hacklemişler. her ay bizi hackliyorlar, her ay tehdit ediyorlar.

9-)Türkçe 'ye ilginiz nasıl başladı? Neden Türkçe?

Bu soruyu Ermenistan'da da çok soruyorlar 'neden Türkçe? ' Erivan devlet üniversitesinde uluslararası ilişkiler bölümü vardı. Ben diplomasi alanıyla çok ilgileniyorum. Oraya gitmek istedim. Sonra dedim ki Ermenistan'da diplomatlar çok. En kötü ilişkilerimiz kiminle? Bence sorunları çözmek için konuşmak lazım. Eğer siz Ermenice konuşmuyorsanız biz Türkçe konuşacağız. Ben Türkçe bilen bir diplomat, bir kişi olmak istedim. Ermenistan-Türkiye ilişkilerine bir taş koyan biri olmak istedim. Avrupa öğrenciler forumu Erivan şubesinin Ermeni Türk çalışma grubu var. Ben o çalışma grubunun başkanım. Biz projeler de yapmak istiyoruz, gençler arasında ilişkiler kurmak

istiyoruz. Azerbaycan'ın Ermeniler hakkında iyi bir şey yazan gazete yayın organı yok. Mesela Türkiye'de radikal var, zaman var. Ermenistan'da düşünce özgürlüğü gayet iyi, problem yok. Azerbaycan'da bir blogger Ermenistan hakkında iyi bir şey yazdı o şimdi hapiste. Basın özgürlüğü Azerbaycan'da yok bizde var. Özellikle muhalif siteleri hükümet hakkında her şeyi yazıyorlar. Bizim bütün basın organlarımızın İngilizce Rusça çevirisi var.

Eğitim konusunda, çocuklar aile ortamında bu konu hakkında nasıl bir eğitim görüyor?

Okulda Ermeni Soykırımı konusu var. Herkes 4.-5. sınıftan Ermeni Soykırımı hakkında bilgiler ediniyorlar. Bizim Ermeni sorunu ayrı bir dersimiz var. Ve bu konudan etkilenerek bazıları ilişkilerin normalleşmesini istiyorlar, bazıları çok kızıyorlar.

Çocuklar aldıkları eğitiminden dolayı bir Türk kelimesine veya bir Türke karşı önyargıyla mı bakıyorlar?

Gençler öyle değil, çocuklar öyle değil. Yaşlılar öyle. Mesela 'Türkçe, niye Türkçe? Başka bir dil yok mu Türkçeyi öğreniyorsun?' diyorlar. Mesela öğrencilerimin Türkçe serenat günü vardı. Yeşil pencereden bir gül at bana böyle bir serenat vardı.

Türkoloji bölümünde okuyan çok öğrenci var mı?

Evet var.

Peki, bu öğrenciler bitirdikten sonra ne iş yapıyorlar?

Gazetecilik yapıyorlar, dışişleri bakanlığımızda çalışıyorlar orada Türkiye bölümü var, turistik firmalarda, nakliyat firmalarında çalışıyorlar. Nakliyat yapıyoruz biz Türk alanla çok çalışıyoruz. Türkiye'den getiremiyoruz malları ama araçlarla Avrupa'dan Gürcistan üzerinden yapıyoruz.

10-) Türkiye ve Tükler hakkında bizimle paylaşabileceğiniz bir anınız var mı?

Çok var. Ben İstanbul Ankara tarafına hiç gitmedim. Sadece doğu tarafına gittim. Biz Batı Ermenistan diyoruz. Ermenilerin yaşadığı kentlere gittim. İstanbul'a çok gitmek istiyorum.

Fransa’da bir yasa çıktı ermeni soykırımı yok diyenler hapse girecek ya da para cezası ödeyecek bunu nasıl görüyorsunuz? Biraz abartılı değil mi? (Kişisel bir soru)

Ermeni Soykırımını Fransa tanıdı. Tanıyan bir ülke bunu yapabilir.

Bu düşünce özgürlüğünü kısıtlamıyor mu?

Mesela eğer ben Ermenistan vatandaşı olduğumu düşünürsek ülkem tanıdı bu soykırımı demek ben de ülkemizin tutumunu kabul etmek zorundayım. Zaten Fransa’da anayasa mahkemesi bu yasayı kabul etmedi.

Türkiye soykırımı tanıdıktan sonra Ermenilerin Türkiye’den beklentisi ne olacak?

Tazminat. Bizim Taşnak Partimiz var. En eski partilerimizden biri. Tazminat konusunu ortaya çıkartıyor. Khardalian'ın çektiği bir film var 'Anneannemin Dövmeleri' . O soykırım yılları sırasında dövmeli ermeni kadınları içeriyor. O diyor ben soykırım hakkında hiçbir şey bilmiyordum ama ben Ermeni’yim kanla gidiyor bu acı. Ama siz Ermeni değilsiniz siz bu acıyı o kadar anlamayacaksınız. Ama bu acı ve tecavüze uğrayan kadınların ne hissettiğini bilemeyeceksiniz. Bir buçuk milyon Türk öldürülmedi. Benim büyükbabam Erzurumlu. Orada evi vardı, çok güzel avlusu vardı. Ben şimdi Ermeni’yim Erzurum’a gittim Erzurum’da Ermenililere ait hiçbir şey yok. Ben şöyle düşünüyorum bugün Kürt kuşak suçlu değil ama bu konuda suçlu olan hiçbir adım atmıyor, adım atsa suçlu değil. Ermeni kiliseler ahır olarak kullanılıyor bu doğru mu sizce?

Sonuç olarak söyleyebilirim ki bunu(tanıma olayını) ben görmeyeceğim çocuklarım da göremeyecek, torunlarım da belki de bilmiyorum. Ama ilişkilerin normalleşmesini gerçekten çok istiyorum. Hem Azerbaycan ile hem Türkiye ile sınırların açılmasını istiyorum.

EK 3- Gözlem Notları

2012 yılında tüm hazırlıkların yapılmasıyla birlikte Erivan'a yolculuk gerçekleşmiştir. Sınır kapılarının kapalı olması sebebiyle Trabzon'dan Tiflis'e oradan da Erivan'a 18 saat yolculuğun ardından Erivan'a ulaşılmıştır. Gürcistan ve özellikle Ermenistan sınırında Türk olunmasından dolayı herhangi bir sorunla karşılaşılmamıştır. İlk gün kalınan hostelde çalışan bayanla ilk röportaj yapılmıştır. Erivan'a gitmeden önce internet vasıtasıyla uluslararası öğrenci platformlarından Ermeni öğrencilerle irtibata geçilmiştir. Bu vasıtayla iki kişiyle röportaj yapılmıştır. Röportaj yapılan kişilerle muhabbete genelde Türkiye'de öğrenci olduğu ve Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili tez çalışması için Erivan'a gelindiği, ilişkilerin daha iyi analiz edilebilmesi için bazı soruların olduğu belirtilerek başlanmıştır. Karşı taraftan herhangi olumsuz bir tepki ile karşılaşılmamıştır. Röportaj esnasında karşı taraftan izin almak koşuluyla ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Röportajın sonunda izin veren kişilerle fotoğraf çekinilmiş, bazıları ise fotoğraf çekilmek istememiştir.

2012 yılında 14 kişiyle yapılan röportajlarda en akılda kalan Arman isimli işadımı olmuştur. Bu kişiyle sokakta rastgele bir yer sorarken karşılaşıldı. Bizi sorulan yere kadar bizzat kendisi götürmüştür. O esnada niçin Erivan'a gelindiği söylenmiş ve kendisiyle röportaj yapıp yapamayacağı sorulmuştur. Kendisi hiçbir sorun olmayacağını ve bizimle uzun uzun konuşabileceğini söylemiştir. Yaklaşımı ve misafirperverliği oldukça dikkat çekici olmuştur. Bir kafede kendisiyle 2 saate yakın bir konuşma gerçekleştirildi. Röportaja başlamadan önce oldukça sıcak ve samimi muhabbet gerçekleştirilmiştir. Röportaja başlanmasıyla birlikte hemen hemen her soruyu (1915 olaylarıyla ilgili olmasa bile) 1915 yönelik cevaplamıştır. Röportaj esnasında Türkiye ve Türk düşmanlığını yer yer belirtmiştir. Aslında son derece Türk ve Türkiye düşmanlığına sahip bu beyefendi bize karşı olumsuz hiçbir söz ve söylemde bulunmaması oldukça dikkat çekicidir. Röportaj bittikten sonra bizim 1915 olaylarını soykırım olarak değerlendirip değerlendirmedığımızı sormuştur. Biz 1915 olaylarını "tehcir" olarak değerlendirdiğimizi belirttikten sonra dahi tutum ve davranışlarında bize karşı bir değişme görülmemiştir. Röportajın tamamı EK 2'de yer almaktadır. Yaklaşık 2 saat süren röportaj ses kayıt cihazına kaydedildi ve röportajın sonunda da hep birlikte resim çekinildi. Böylesine Türk ve Türkiye düşmanlığına sahip bir kişinin düşünceleriyle tamamen zıt bir şekilde tutum ve davranışları son derece dikkat çekiciydi.

Erivan'da akademisyen olarak çalışan Armen ise bize Erivan'da yardımcı olmuştur. Erivan'da bulunan süre içerisinde bize oldukça yardımcı dokunmuştur. Kendisi bizi Erivan Devlet Üniversitesi'ne götürerek orada röportaj yapmamıza imkan tanımıştır. Bu sayede üniversitede memur olarak çalışan birkaç kişi ve birkaç öğrenciyle röportaj yapıldı. Memur olarak çalışan bayanların İngilizcesi yoktu. Çevirmen aracılığıyla röportajlar gerçekleştirildi. Armen ayrıca bizi Soykırım Anıtı'nın bulunduğu alana götürdü. Anıt'ta rehber olarak çalışan bayanın Türk olduğumuzu öğrendiği anda bakışlarının değiştiğine tanık olunmuştur. Soykırım Anıtı'nın bulunduğu yerde kimseyle röportaj yapılmadı.

2015 yılında gerçekleştirilen seyahat öncesinde Erivan'da bulunan tanıdık kişilerle irtibata geçildi. Seyahat tekrar Tiflis üzerinden Erivan'a 18 saatlik yolculukla gerçekleşmiştir. Yolculuk esnasında, sınır kapılarında herhangi bir problemle karşılaşılmamıştır. Anketlerle 200 civarı kişiye ulaşmak hedeflenmiştir fakat 138 kişiye ulaşılmıştır. Birebir yapılan anket uygulamaları esnasında anketi cevaplayacak kişi bulmakta zorlanılmıştır. Anket yapmak istenilen kişilerden ret cevabı alınanlar olmuştur. 3 yıl önce yapılan röportaja oranla sorular daha siyasi içerikli olduğundan ötürü soruları görüp cevaplamak istemeyenler olmuştur. Anketleri cevaplayacak kişileri bulmakta zorlanıldığından ötürü önceden irtibata geçilen Ermeni arkadaşlardan yardım istenmiştir. Anketlerin bir kısmı Ermeni arkadaşla beraber sokakta cevaplamak isteyenlere yapılmıştır, bir kısmı Erivan'da bulunan üniversite öğrencileri ve öğretmenlere bizzat üniversiteye giderek gerçekleştirilmiştir. Bir kısmı Erivan tiyatrosunda bir Ermeni arkadaşın oyunu seyredildikten sonra tiyatrodaki çalışan kişilerle yapılmıştır. Bu şekilde toplamda 80 kişiye ulaşılmış ve kalan 58 kişiye anket online vasıta ile gönderilmiştir.

Anket soruları hazırlanırken din, ekonomi, kimlik diaspora gibi belli başlı konulara önem verilmiştir. Din ile ilgili sorular hazırlanırken amaç Ermeni Kilisesine mensup kişilerin Türk-Ermeni ilişkilerine yaklaşımı ile Ermeni Kilisesine mensup olmayan kişilerin yaklaşımı arasında fark olup olmadığı sorgulanmak istenmiştir. Fakat elde edilen veriler sonucunda anket uygulanan kişilerin büyük çoğunluğu Ermeni Kilisesine mensup olduğu gözlemlenmiştir. Ermeni Kilisesine mensup olmayan çok az kişi olduğundan ötürü hedeflenen değerlendirme yapılamamıştır. Bunun sonucunda Ermeni Kilisesinin Ermenistan Ermenileri üzerinde oldukça kuvvetli etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Ekonomik durumla ilgili benzer bir sonuçla karşılaşmıştır. Ekonomiyle ilgili sorularda maddi durumu iyi olan Ermenilerle maddi durumu iyi olmayan Ermenilerin 1915

olaylarına ve Türk Ermeni ilişkilerine bakış açısında fark olup olmadığı sorgulanmak istenmiştir. Fakat anketi cevaplayanların büyük bir çoğunluğu maddi durumu orta gelirli kişiler olduğundan ötürü ve maddi durumu iyi olan kişiler oldukça az olduğundan ötürü hedeflenen değerlendirme yapılamamıştır.

ÖZGEÇMİŞ

Rabia KALFAOĞLU, 18 Ağustos 1989 tarihinde Trabzon'da doğdu. İlkokulu ve Orta öğretim Cudibey İlkokulunda tamamladıktan sonra lise öğrenimini Trabzon Lisesinde tamamladı. 2008 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde lisans öğrenimine başlamıştır. Lisans eğitimini 2013 yılında tamamlamış ve aynı yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkilerde Tezli Yüksek Lisansa başlamıştır. 2011-2012 eğitim öğretim yılında Erasmus Programı ile Macaristan'da Budapest College of Management Üniversitesi'nde bir yıllık eğitim almıştır. Eylül 2012 ve Şubat 2015 iki kez Ermenistan'a giderek saha çalışması yapmıştır.

KALFAOĞLU bekar olup, iyi derecede İngilizce bilmektedir.